

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ Ζ' • ΤΕΥΧΟΣ 63 • ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1983 • ΚΙΣΛΕΒ 5744

קֹל שִׁשְׁוֵן וּקֹל שְׁמָחָה קֹל חַתָּן וּקֹל כֶּלה

«Φωνή χαρᾶς και φωνή ἀγαλλιάσεως, φωνή γαμβροῦ και φωνή νύφης»
(Άπόσπασμα ἀπό τή Γαμήλια Λειτουργία, Καθημερινό Προσευχολόγιο σελ. 672)

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

στόν Έλληνικό Εβραϊσμό

ΤΟ ΣΗΜΕΡΙΝΟ ΦΥΛΛΟ ΜΑΣ είναι άφιερωμένο στόν Έλληνικό Εβραϊσμό. Τά στοιχεία αύτοῦ τοῦ άφιερώματος είναι όλα παραμένα, όπως άναφέρεται άπό τό έξαρτο τετράτομο έργο τοῦ κ. Κ. Σιμόπουλου «Ξένοι ταξιδιώτες στήν Ελλάδα 333 μ.Χ. - 1821» (Βραβείο τῆς Ακαδημίας Αθηνῶν).

ΤΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΑΥΤΟ ΑΠΟΔΕΙΚΝΥΕΙ, μέ στοιχεία προερχόμενα άπό δάσμα διαφόρων έθνικοτήτων καί τά δόπια μέ διάφορες ιδιότητες έπεσκεφθησαν μέχρι τό 1821, τή συνεχή έβραϊκή παρουσία στήν Ελλάδα άπό τά πρό Χριστοῦ χρόνια. Μιά παρουσία άλλωστε πού έχει έπισημανθεί άπό τίς περιοδείες καί τίς έπιστολές τοῦ Αποστόλου Παύλου δεδομένου δτι ὁ Απόστολος τῶν Εθνῶν, όπως τόν άποκαλοῦν, πρός τούς Εβραίους κατά κύριο λόγο άπευθύνθηκε καί στίς Συναγαγές πρωτίστως μίλησε.

Η ΑΝΑΦΟΡΑ Σ' ΑΥΤΗ ΤΗΝ ΑΔΙΑΜΦΙΣΒΗΤΗΤΗ παρουσία τοῦ Εβραϊσμοῦ στήν Ελλάδα δέν έχει κανένα άλλο σκοπό, άπό έκεινο τῆς καθαρά Ιστορικής άναδρομής. "Οπως άλλωστε συμβαίνει πάντα, κάθε τέτοια άναδρομή έχει γιά στόχο νά καταγράψει γιά νά ύπενθυμίσει καί νά διδάξει.

ΑΠΟΔΕΙΚΝΥΕΙ ΟΜΩΣ ΚΑΙ ΚΑΤΙ ΑΛΛΟ αύτό τό άφιερωμα: τήν ειρηνική ένσωμάτωση τῶν Εβραίων στά εύρυτερα έθνικά πλαίσια τοῦ Ελληνισμοῦ. Χωρίς διακρίσεις, χωρίς διαφωνίες καί μέσα στά πλαίσια τῶν άνθρωπίνων μέτρων (μέ τίς άδυναμίες βέβαια, τά έλαττώματα, τή δύναμη καί τήν άνεκτικότητα πού περικλείουν αύτά τά μέτρα) οί "Ελληνες, Εβραίοι τό θρήσκευμα, έχουν ζήσει στόν έλληνικό χώρο περισσότερο άπό είκοσι αιώνες, χέρι μέ χέρι, καρδιά μέ καρδιά,

μέ τούς συμπολίτες τους τῶν άλλων θρησκειῶν. "Έχουν ζήσει όλα τά πάθη, τίς πίκρες, τίς άγωνίες, τή μεγαλωσύνη, τίς νίκες καί τά θαύματα τοῦ Ελληνισμοῦ, τοῦ δποίου άποτελοῦν δμοούσια τέκνα.

Η ΠΡΟΣΦΥΓΗ ΜΑΣ γιά τήν παρουσίαση αύτοῦ τοῦ άφιερώματος στήν πολύτομη έργασία τοῦ κ. Σιμόπουλου γίνεται γιά δύο κυρίως λόγους: "Ο πρώτος είναι δτι τό πολύτιμο έργο τοῦ κ. Σιμόπουλου άποτελείται άπό άντικειμενικά στοιχεία, συγγραφέντα σε χρόνο άνυπόπτο (πρίν άπό δόκληρες έκατονταετίες) καί φυσικά χωρίς καμιά σκοπιμότητα άπό τήν πλευρά τῶν συγγραφέων. "Ο δεύτερος λόγος είναι κάπως τραγικός γιά μᾶς. Μέ τόν δόκληρωτικό άφανισμό πού ύπεστημεν σάν όργανωμένη Κοινότητα καί σάν άτομα άπό τή Ναζιστική Θηριωδία κατεστράφησαν καί όλα τά στοιχεία καί άρχεια μας. "Ετσι τώρα άναζητούμε στοιχεία γιά τόν Εβραϊσμό καί τά συγκεντρώνουμε μέ κόπο καί μέ πολύ δάκρυ. Μέ πάρα πολύ πόνο...

ΓΙ' ΑΥΤΟΝ ΑΛΛΩΣΤΕ τόν παραπάνω λόγο προκρύζαμε μέσω τοῦ άνωτάτου πνευματικοῦ ίδρυματος τῆς χώρας, τῆς Ακαδημίας Αθηνῶν, διαγωνισμό γιά τή συγγραφή τῆς «Ιστορίας τῶν Ισραηλιτικῶν Κοινοτήτων στόν έλλαδικό χώρο άπό τής Απελευθερώσεως τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1940». (Η σχετική προθεσμία του λήγει στίς 30 Απριλίου 1985).

ΟΙ ΣΕΛΙΔΕΣ ΠΟΥ ΑΚΟΛΟΥΘΟΥΝ έχουν γιά σκοπού νά τιμήσουν τήν Ελλάδα καί τή μνήμη τῶν προγόνων μας. "Έχουν σάν στόχο, όπως είπαμε παραπάνω, νά καταγράψουν, γιά νά ύπενθυμίσουν καί νά διδάξουν τούς νεότερους, δποιοι κι ἄν είναι, δπου οι άν βρίσκονται.

Η ΕΒΡΑΪΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ στήν διαδρομή τῶν αἰώνων*

2.000 χρόνια Εβραϊκής παρουσίας στήν Εύρωπη Χάρτης άπό τό βιβλίο του M. GILBERT "Atlas of the Holocaust" (Λονδίνο 1982) δημοσιευμένο στην Εύρωπη έγκατάσταση Εβραίων στήν Εύρωπη έγινε στόν έλληνικό χώρο.

ΞΕΝΟΙ ΤΑΞΙΔΙΩΤΕΣ * ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΚΥΡ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΥ

Από τό βιβλίο του κ. KYRIAKOU SIMOPOULOU «Ξένοι ταξιδιώτες στήν Ελλάδα 333 μ.Χ. - 1821» (τόμοι 4, Αθήνα 1975-1981), παραλαμβάνουμε διάφορα άποσπάσματα πού άναφέρονται στήν Εβραϊκή παρουσία στήν Ελλάδα και στόν εύρυτερο έλλαδικό χώρο.

«Η άναφορά γίνεται κατά Τόμους, κατά συγγραφέα, κατά ήμερομηνίες πού πραγματοποιήθησαν τά ταξίδια τῶν ξένων περιηγητῶν καὶ κατά γεωγραφική περιοχή. Οἱ ἐντός παρενθέσεως ἀριθμοὶ τῶν σελίδων ἀναφέρονται στό προαναφερθέν βιβλίο. Τό σημεῖο (*) σημαίνει δητί πρόκειται γιά τὸν ἴδιο συγγραφέα πού ἀναφέρεται παραπάνω.

ΤΟΜΟΣ Α'

1 Ταξιδιωτικός Όδηγός τοῦ Ιταλοῦ ιππότη G. Zuallardo (1586), Ζάκυνθος: «Ο ταξιδιωτικός όδηγός τοῦ Zuallardo είναι ό πληρέστερος τοῦ Μεσαίωνα. Καλύπτει εξι σελίδες. Μερικές συμβουλές γιά τόν θαλασσινό ταξιδιώτη:

«Μή λησμονήσης νά πάρεις μαζί σου λίγο σαπούνι γιά μπουγάδα κατά τή διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ. Αν μπορής, διώς, νά κάνης υπομονή δισπου νά πιάσει τό καράβι στή Ζάκυνθο θά βρεῖς ἐκεῖ χριστιανούς η έβραιοις νά πλύνουν τά ροῦχα σου. Θυμήσου μονάχα νά τους πείς νά τά πλύνουν μέ ζεστό νερό καί νά τά μετρᾶς προσεχτικά. (Σελ. 78).

2 Μετά τίς Σταυροφορίες (Σχόλια τοῦ βιβλίου), Ιερουσαλήμ: «Η πρότη σταυροφορία είχε τελειώσει πρίν ἀπό δεκατέσσερα χρόνια μέ τή φοβερή σφαγή τῶν Μουσουλμάνων καί Εβραίων τῆς Ιερουσαλήμ. Φαινομε-

νική ήσυχιά έπικρατούσε στίς άνατολικές χώρες της βυζαντινής αὐτοκρατορίας. Οι ήγέτες τῶν σταυροφόρων ἀποκάλυψαν τούς βαθύτερους σκοπούς τῆς ἐκστρατείας: ἡταν κατακτητικοί καὶ ληστρικοί. Ἀφοῦ καταπάτησαν τὴ συμφωνία μὲ τὸν Ἀλέξιο Κομνηνό καὶ τὸν δρκο τους, ἴδυσαν προσωπικά πριγκιπάτα στὴν Ἀνατολή. Σέ λιγό τοῦ Βυζαντίου θά συμμαχήσει μὲ τοὺς Τούρκους ἐναντίον τῶν σταυροφόρων καὶ οἱ σταυροφόροι μὲ τοὺς Τούρκους κατά τῶν Βυζαντινῶν. (Σελ. 196).

3 'Ο Μαροκινός θεολόγος "Ιμπν Μπατούτα (1332), 'Αττάλεια: Τοὺς Ἑλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πρόσεξε γὰρ πρώτη φορά δὲ Μαροκινὸς περιηγητής στὴν Ἀττάλεια. Ζοῦσαν σὲ ίδιαίτερη, τειχογυρισμένη συνοικία. Μέ τείχη δμως εἶχαν περικλεισθεῖ καὶ οἱ συνοικίες τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἐβραίων. (Σελ. 240).

4 'Ο Ιταλός προσκυνητής κληρικός Pietro Casola (1494); Μεθώνη: Ὑπάρχει (στὴ Μεθώνη) κι ἔνα προάστειο τειχισμένο κι αὐτὸν. Ἐξακρίβωσα δὲ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς μεταξιοτεχνίας βρίσκεται σ' αὐτὸ τὸ πρόαστειο. Πολλοί Ἐβραῖοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ζῶντες ἐκεῖ καὶ δουλεύουν στὸ μετάξι. Βρώμικος κόσμος, ζέχνουν δλοι. Δέν μοῦ ἅρεσε διόλου ἡ κοινωνία τους. Μιλάω βέβαια γι' αὐτούς ποὺ βρίσκονται ἐξω ἀπό τὸ κάστρο. (Σελ. 340).

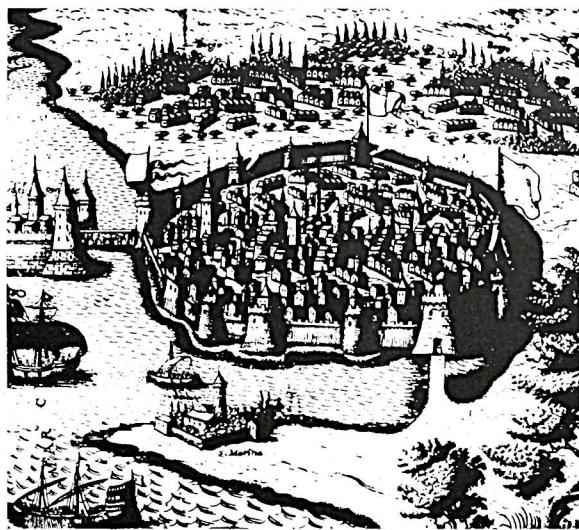
5 * Ρόδος: Τό 1483, ὑστερα ἀπό τὴ συνομολόγηση συνθῆκτης εἰρήνης μὲ τούς Τούρκους ἡ Ρόδος ἔγινε κοσμοπολιτικό κέντρο καὶ πολυσύχναστο ἐμπορικό σταυροδρόμι τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, μὲ ἀποτέλεσμα οἰκονομικῆς ἀκμῆς ἀλλά καὶ κῦμα διαφθορᾶς. Τό Συμβούλιο τῶν Ἰπποτῶν ψήφισε δρακόντειο νόμο πού ἐπέβαλε φυλάκιση στὴ χριστιανὴ πού θά ἀποτολμοῦσε νά συνδεθεῖ μέ Τούρκο ἡ Ἐβραίο. Τό πρόβλημα δμως τῆς διαφθορᾶς ὑπῆρχε καὶ πρὶν ἀπό τὴ συνθήκη. (Σελ. 343).

6 'Ο Γερμανός μοναχός Felix Faber κι ξνας ἀνώνυμος Παρισινός παππάς (1480); Μεθώνη: «Ολοι οἱ κάτοικοι πού ζοῦν στὴν πόλη (στὴ Μεθώνη) εἶναι Ἑλληνες. Ἐκκλησίες καὶ σχολεῖ δλα Ἑλληνικά. Ἐξω ἀπό τὴν πόλη ὑπάρχει μεγάλος ἀριθμός ἀπό δῆθλα φτωχόσπιτα δπού ζοῦν σάν δγριοι πάμπτωχοι δηνθρωποι μαῦροι σάν ἀράπεδες, ἐλεεινοί, σχεδόν δλόγυμνοι, μέ μεγάλες γενειάδες καὶ μακριά μαλλιά. Εἶναι χριστιανοί, Ἐβραῖοι καὶ Σαρακηνοί ἀνακατεμένοι». (Σελ. 350).

7 'Ο Γερμανός Hans Schürf (1498), 'Ηράκλειο Κρήτης: 'Ο Γερμανός Hans Schürf διαπίστωσε δτι τό ξνα τρίτο τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Χάνδακος ἡταν τό 1498 Ἐβραίο. «Οπως καὶ στὴν Κέρκυρα καὶ στὴ Μεθώνη». (Σελ. 351).

8 'Ο Γάλλος προσκυνητής Jacques le Saige (1518); 'Ηράκλειο: Οἱ Ἐβραῖοι τοῦ Χάνδακος εἶναι τοκογύφοι ἡ δμποροι τουρκικῶν χαλιῶν. Ντύνονται δπως καὶ οἱ ὅλοι Κρητικοί. Φοροῦν, δμως, ὑποχρεωτικά για διακριτικό ξνα κίτρινο σκούφο. (Σελ. 364).

9 'ο Γάλλος εὐγενής Philippe de Fresue Canaye (1573); Πόλη: Οἱ Ἐβραῖοι κάνουν χρυσές δουλειές στὸ σκλαβοπάζαρο (τῆς Κωνσταντινουπόλεως). Ἀγοράζουν τά φορτία τῶν σκλάβων μόλις φθάνουν στὸ λιμάνι πολύ

Χαλκίδα: "Ἐργο τοῦ GIACOMO ZINI, 17ος αι.

(Συλλογή Γεννάδειος Βιβλιοθήκη)

φτηνά κι ἀφοῦ τούς κρατήσουν δυό ἡ τρία χρόνια καὶ τούς ἐκπαιδεύσουν, τούς πουλᾶν μέ μεγάλο κέρδος». (Σελ. 374).

10 'Ο Γάλλος γιατρός Pierre Belon (1546); Σιδεροκαύσια: «Τά Σιδερόκαρφα (πρόκειται γιά τά βυζαντινά Σιδηροκάυσια ή Σιδηρόκαυψα ή Σιδηρόκαψα) βρίσκονται στὴν τοποθεσία τῆς ἀρχαίας Χρυσίτιδος. Εἶναι πραγματικὴ πολιτεία, μέ κήπους, περιβόλια καὶ ἀμπέλια. Οἱ ἐργάτες πού δουλεύουν στὰ μεταλλεία εἶναι κυρίως βουλγαρικῆς καταγωγῆς. Οἱ χωρικοί τῆς περιοχῆς πού ἔρχονται στὸ παζάρι εἶναι χριστιανοί καὶ μιλᾶν Ἑλληνικά καὶ σέρβικα. Ἐδῶ ζῶν τόσο πολλοί Ἐβραῖοι πού τά ισπανικά εἶναι πολύ συνηθισμένη γλώσσα.

»Τό μεταλλεῖο ἀποδίδει στό σουλτάνο κάπου 18.000 δουκάτα τό μηνα. Οἱ ἐργάτες πού κατεργάζονται τό μεταλλεύμα εἶναι Ἀλβανοί, Ἑλληνες, Ἐβραῖοι, Σέρβοι καὶ Τούρκοι. Ὑπάρχουν 500 - 600 καμίνα.

»Οἱ δυνομασίες πού χρηματοποιοῦν γιά τά μεταλλα δέν είναι οὔτε Ἑλληνικές, οὔτε τούρκικες. Εἶναι γερμανικές. Κι αὐτὸ ἐπειδή οἱ Γερμανοί πού δρχισαν τελευταῖν' ἀσχολοῦνται μ' αὐτά τά μεταλλεία δίδαξαν στούς κατοίκους τά γερμανικά δνόματα τῶν δρυκτῶν, τῶν ἐργαλείων κλπ. Καὶ οἱ ἐργάτες τά ἔμαθαν. Τά μαγαζιά δέν δουλεύουν δπως στὴ Γερμανία. Ἄνοιγουν τή Δευτέρα καὶ κλείνουν τήν Παρασκευή ἔξ αιτίας τῆς ἐβραϊκῆς ἀργίας τοῦ Σαββάτου». (Σελ. 388).

11 * Καβάλα: «'Η Καβάλα εἶναι σήμερα καλοκατοικημένη. Ἀλλά πρὶν κάμποσο καιρό ἡταν ἐντελῶς ἔρημη. Ἐπιστρέφοντας οι Τούρκοι ἀπό τὴν Ούγγαρια, μετέφεραν καὶ ἐγκατέστησαν ἐδά δλους τούς Ἐβραίους πού ζοῦσαν στὴν Πέστη καὶ στὴ Βούδα, δπως καὶ στὰ Τρίκαλα καὶ τίς Σέρρες. Ἐχει μεγάλο λιμάνι ἀλλά πρός τό παρόν δέν ἔξυπηρετεῖ. Τίς γαλιότες καὶ τίς φρεγάδες πού ἀράζουν τίς τραβοῦν στὴ στεριά, δπως καὶ τίς φοῦστες καὶ τ' ἀλλα πλεούμενα. Κι αὐτὸ ἐπειδή τό λιμάνι δέν προστατεύεται ἀπό δλους τούς ἀνέμους». (Σελ. 389).

Η Εβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα

στη διαδρομή τῶν αἰώνων

12 * Μυτιλήνη: Οι κάτοικοι τῆς Μυτιλήνης είναι Τούρκοι, ἀλλά τῆς ὑπαίθρου σχεδόν δύο "Ελληνες". Τό κρασί τῆς Λέσβου είναι φημισμένο στὴν Πόλη (πάντοτε κοκκινέλι). Γιά νά τοῦ δώσουν χρῶμα οἱ Μυτιληνοὶ προσθέτουν ἔνα σπόρο πού τούς διδαξαν οἱ 'Εβραῖοι. Τά δλλα κρασιά πού έρχονται ἀπό τὴ Χίο καὶ τίς Κυκλαδές δέν ἔχουν τόση ζήτηση στὸ έμποριο τῆς Πόλης δση τά κρασιά τῆς Λέσβου πού έχωριζουν ἀπό τῇ γεύση τους. (Σελ. 390)

13 * Ο Γάλλος γεωγράφος Andrè Thevet (1549); Λῆμνος: Στὴ Λῆμνο ὁ Thevet μελέτησε τὴ φύλετα τῆς «λημνίας γῆς», περίφημου θεραπευτικοῦ πηλοῦ πού ἡταν περιζήτητος σ' δλο τὸν κόσμο κατὰ τὸν Μεσαίωνα:

«Σ' αὐτὸ τὸ βουνό βρῆκα ἔνα κοκκινωπό χῶμα πού οἱ "Ελληνες τὸ δνομάζουν "λημνία σφραγίδα» καὶ ἔχει μεγάλες θεραπευτικὲς ἴδιοτητες. Πρῶτα-πρῶτα είναι ἀποτελεσματικὴ γιά τὴ διάρροια, θεραπεύει τὰ κρυφά ἐλκτὶ καὶ είναι μοναδικὸ φάρμακο γιὰ τὸ δάγκωμα τῶν φιδιῶν καὶ γιὰ κάθε δηλητήριο. Οἱ 'Εβραῖοι τῇ νοθεύουν καὶ τὴν πουλᾶνε σ' δσους δέν τὴ γνωρίζουν.

»Βρῆκα καὶ δλλα δύο εἶδο θεραπευτικῆς γῆς κατὰ τὴν περιοδεία μου στὴν 'Ανατολὴ. Τὸ πρῶτο στὴ Χίο (ονομάζεται «χιακὴ γῆ») είλα διασπρά σάν κιμώλια καὶ ἔξ ίσου ίαματικὴ μὲ τὴ λημνιακὴ. Είλα νά τὴ χρησιμοποιεῖ ένας 'Εβραῖος γιατρός. Τὸ δλλο εἶδος βρίσκεται στὴ Βηθλέεμ σέ μιά σπηλιά καὶ γιά νά τὴν ἀνακαλύψεις χρειάζεται φῶς. "Εχει χρῶμα σταχτὶ καὶ οἱ θεραπευτικὲς ηγης ιδιότητες δέν ὑστεροῦν ἀπό τὴ χιακὴ καὶ τὴ λημνιακὴ γῆ. 'Εκεὶ εἶλα "Ελληνες καὶ Μαύρους νάρχωνται γιὰ θεραπεία. (Σελ. 395)

14 * Ο Γερμανός Reinhold Lubenau (1589), 'Αθήνα: Στὴν 'Αθήνα γνώρισε ἔναν "Ελληνα μέ τὸ παράξενο δνομα Τιβούλτιος Μάλπας. 'Εκείνος, μαθαίνοντας πῶς ὁ Lubenau είναι φαρμακοπούς, τὸν ἔφερε σέ ἐπαφὴ μὲ τὸν 'Εβραῖο ανυάδελφο του 'Αβραάμ. Σφρότσιους.

Τὸ έμποριο βρίσκοταν σέ ἀκμὴ. Αὐτὸ προκύπτει ἀπό τὴν πληροφορία τοῦ Lubenau διτὶ στὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ ὑπῆρχαν πολλὰ γαλλικά καὶ ίταλικά καράβια κι διτὶ στὴν 'Αθήνα ζοῦσαν πολλοὶ 'Εβραῖοι. (Σελ. 422)

* Ο Lubenau ἀποδίδει τὸ φαινόμενο τῆς μακροζωίας τῶν 'Αθηναίων σέ τέσσερες παράγοντες: στὴ γεωγραφικὴ θέση τῆς πολιτείας, στοὺς ζωγόνους ἀνέμους ποὺ πνέουν ἀπό τὰ βουνά, στὸ καλὸ νερό καὶ στὸ μέλι τοῦ 'Υμηττοῦ².

»Ἐλληνες, 'Εβραῖοι καὶ πολλοὶ Ίταλοι ἀποτελοῦσαν τὸν πληθυσμό. Πολλοὶ 'Αθηναίοι μιλοῦσαν ίταλικά. (Σελ. 423)

15 * Ο 'Αγγλος περιηγητής William Lithgow (1609), Λευκάδα: Στὴν 'Αγία Μαρψ (Λευκάδα) δ 'Αγγλος περιηγητής διαπιστώνει διτὶ τὸ νησί κατοικεῖται μονάχα ἀπό 'Εβραίους. «Η Λευκάδα παραχωρήθηκε στοὺς 'Εβραιούς γιά τὴν ἐγκατάσταση τους ἀπό τὸν σουλτάνον Βαγιαζῆτ Β', μετά τὴν ἐκδίωξή τους ἀπό τὴν 'Ισπανία». (Σελ. 481)

Τελευταῖος σταθμὸς τοῦ 'Αγγλου περιηγητή Lithgow στὸν Ἑλληνικὸ χώρο, ή Θεσσαλονίκη: πραγματικὴ ἔβραϊκὴ ἐπικράτεια:

«Ἄντη ἡ πολιτεία ἔχει τώρα μεταβληθεῖ σέ πανεπιστήμιο γιά τοὺς 'Εβραιούς. Είναι ἀπόλυτοι κυρίαρχοι τοῦ τόπου ὑπὸ τὸν σουλτάνον κι ἔχουν στὴ διάθεσή τους μεγάλες ἐκτάσεις γῆς. 'Η Θεσσαλονίκη είναι ἔβραιοκρατούμενη ἀπό τὴν ἐποχὴ πού δ Σουλεϊμάν κατέλαβε τὴν Βούδα τῆς Ούγγαριας (20 Αὔγουστου

1516). Οἱ 'Εβραῖοι δάνεισαν τότε στὸ σουλτάνο δύο ἐκατομμύρια καὶ γιά ἐγγύηση ἐλαβαν τὴν πόλη καὶ τὴν ἐπαρχία Θεσσαλονίκης. 'Η μητρικὴ καὶ ἡ καθομιλουμένη γλῶσσα είναι ή ἔβραική, πράγμα πού δέν συμβαίνει πουθενά ἀλλοῦ στὸν κόσμο. 'Ο ἔβραικός κλῆρος ἐκπαιδεύεται ἐδῶ κι ဉστερα ἀποστέλλεται στὶς διάφορες πολιτείες». (Σελ. 487).

16 * Ο 'Αγγλος περιηγητής Sandys (1610), Ζάκυνθος: Φαίνεται διτὶ δ ἀριθμός τῶν 'Εβραίων τῆς Ζακύνθου ἡταν μεγάλος συνάτο δ 'Αγγλος περιηγητής διαπίστωσε διτὶ ὑπῆρχε συναγωγὴ στὸ νησί. Οἱ 'Εβραῖοι, γράφει δ Sandys, ἔχουν στὰ καπέλα τους μιὰ γαλάζια ταινία γιά νά ἔχωριζουν ἀπό τὸν ὑπόλοιπο πληθυσμό. (Σελ. 500).

17 * Αγγλος περιηγητής Henry Blount (1639) Θράκη: Στὴ Θράκη πρόσδετης τὴν ἰδιόρυθμη ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Ἕλληνικῶν σπιτιῶν. «Στὰ σπίτια τῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν 'Εβραίων οἱ πόρτες βρίσκονται τρία πόδια πιό ψηλά, γιδὲ νά μή μποροῦν, δπως μοῦ εἴπαν, νά μπαίνουν οἱ Τούρκοι μέσα μὲ τ' ἀλογά τους καὶ νά τὰ μεταβάλουν σέ σταύλους. Δεῖγμα τῆς φοβερώτερης δουλείας». (Σελ. 511).

18 * Ο Γάλλος περιηγητής Sient du Loir (1639), Θήβα: «Οἱ ζωντανές δμορφίες ἀξίζουν κατὰ τὴ γνώμη μου περισσότερο ἀπό τὰ μάρμαρα καὶ τούς τάφους. Καὶ πρέπει νά σᾶς ἔξομολογηθῶ διτὶ μ' ἀναστάτωσαν τὰ θηλυκά τῆς Θήβας καὶ κυρίως οἱ 'Εβραιες πού σίγουρα είναι οἱ πιό δμορφες γυναῖκες τοῦ κόσμου.

»Παρ' δλλ τὴν περιέργεια μας νά ἐπισκεφθοῦμε τὰ περίχωρα, ή ἐπιθυμία μας νά τὶς δοῦμε πιό κοντά κι δχ: ἀπό τὰ παράθυρα, δπου ἔκαναν κάθε τόσο τὴν ἐμφάνισή τους, μᾶς κράτησε στὴν πόλη. Βρίσκαμε χίλιες δυσ προφάσεις γιά νά μπαίνουμε στὰ σπίτια τους, τάχα πῶς θέλαμε ν' ἀγόρασσομε κάτι ἀπό τοὺς δητρες τους. Καὶ μ' δλο πού μονάχα ένας 'Εβραιος μᾶς ἐπέτρεψε τὴν εἰσοδο, τόσο συναρπαστικὴ ἡταν ἡ δμορφία τους πού μοῦ είλαι ἀδύνατο νά ἐκφράσω καὶ τώρα τὰ αἰσθήματά μου. Τὰ κορίτσια καὶ οι γυναῖκες είχαν τὴν ἴδια περιέργεια νά μᾶς δοῦν, δπως ἐμεῖς γ' αὐτές. Τόσο μᾶς θάμπωσαν μὲ τὴ γοητεία τοῦ προσώπου τους καὶ μὲ τὴν κορμοστασία τους, πού έχασσαμε πώς βρισκόμαστε στὴ Θήβα καὶ πῶς ἐπρεπε νά δοῦμε τὰ ἀξιοθέατα. (Σελ. 520).

19 * Ο 'Εβραῖος ραββίνος Σαουήλ (1641) Ρόδος: Ξεκίνησε ἀπό τὴν Πολωνία καὶ διασχίζοντας τὴν ἀνατολικὴ Ευρώπη ἐφέστησε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὴ Ρόδο.

Τὶ παραπτεῖ ένας 'Εβραιος; Τὴν εὐημερία καὶ τὴ δυστυχία, τὸ πλοῦτο καὶ τὴ φτώχεια, τὸ δοῦναι καὶ λαβεῖν. Θετικά μυαλά οἱ 'Εβραῖοι έχουν τὸ νοῦ τους στὴν οἰκονομία τοῦ τόπου, στὸ έμποριο, στὴν παραγωγή, στὶς ἀγορές, στὰ κτήματα, στὶς οἰκοδομές, στὶς τιμές, στὰ κέρδη, στὸ χρῆμα.

Τὸ χρονικό τοῦ Σαμουήλ θυμίζει τὸ σημειωματάριο τοῦ πρακτικοῦ ταξιδιώτη. Είναι δύσκολο νά διερευνησεις τὴν ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων, τὶς συνήθειες καὶ τοὺς καημούς τους. Βλέπεις δμως τὶ ἀγοράζουν καὶ τὶ πουλᾶνε. 'Οδοιπορικό τοῦ ραββίνου Σαμουήλ τοῦ 'Αγίου υἱοῦ τοῦ Δανιδ Γεμσέλ. Itinéraires de la Terre Sainte des XIII XIV XV XVI et XVII siecles traduits de l' hebreu et accompagnés de tables de cartes et d'éclaircissements par E. Carmoly (Bruxelles, 1847). Οἱ 'Εβραῖοι τῆς Ρόδου ἡταν πάντοτε πολυάριθμοι, κυρίως μετά τὴν κατάληψη

τοῦ νησιοῦ ἀπό τούς Τούρκους. Κατά τὴν πολιορκία τῆς Ρόδου ἀπό τὸν Μωάμεθ Β' (1480) οἱ Ἐβραῖοι κατοικοῦσαν στὴ συνοικία τῆς παραλίας. Αὐτὴ τὴ συνοικία κατέλαβαν κατὰ τὴν πρώτη ἐπίθεση ἀλλά οἱ ἵπποτες τὴν ἀνακατέλαβαν ὑστερα ἀπό πολύωρη μάχη (Carmoly ἔνθ' ἀν. σελ. 539). (Σελ. 522).

20 Ο Γάλλος Thevenot (1655) Ρόδος: Μέσα στὴν πόλη τῆς Ρόδου κατοικοῦν μονάχα οἱ Τούρκοι καὶ οἱ Ἐβραῖοι (Σελ. 571).

21 Ο ἐπίσκοπος Ιεραπόλεως Sebastiani (1666), Ζάκυνθος: 'Υπάρχουν στὴν πόλη τῆς Ζακύνθου 800 Ἐβραῖοι πολὺ πλούσιοι. Ζοῦν ἐλεύθεροι, ἀσκοῦν τὸ ἴατρικό ἐπάγγελμα, ἔχουν ὑπηρέτριες καὶ ὑπηρέτες χριστιανούς, καὶ ἀν βροῦν κανένα ἔκθετο παιδί τὸ ἀνατρέφουν σύμφωνα μὲ τὴν αἰρεσή τους. (Σελ. 578).

22 Ο Γάλλος Andre Guillet (1668), Αθήνα: Οἱ πληροφορίες τοῦ Guillet γιὰ τὸν πληθυσμὸν καὶ τὴ σύνθεσή του, γιὰ τὴν ὑγεία τῶν κατοίκων, γιὰ τὴν κοινωνικότητα καὶ φιλοξενία τῶν Ἀθηναίων εἰνοὶ ἀξιόπιστες γιατὶ προσερχονται ἀπὸ τὸν Γάλλους Καπουκίνους ποὺ είχαν διμεστη ἀντιληψη τῆς ἀθηναϊκῆς ζωῆς:

«Οσο γιὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν κατοίκων μὲ ἐκπληξη είχα διαβάσει καὶ ἀκούσει χίλιες φορές διτὶ ἡ Ἀθήνα εἶναι σωστὴ ἐρημος. Σίγουρα οἱ ταξιδιώτες ποὺ δημοσίευσαν αὐτές τὶς πληροφορίες περιορίστηκαν νά μποῦν στὴν πολιτεία καὶ νά βγοῦν. Ἰσως ἐφθασαν στὴν Ἀθήνα κάποια μέρα ποὺ ἐβρεχεὶ καὶ δέν βρισκοῦν ἀνθρώπος στοὺς δρόμους ἡ σέ περιόδος ἐπιδημίας ποὺ ἀνάγκασε τοὺς κατοίκους νά ἔγκατασταθοῦν στὴν ἑξοχῇ. Η Ἀθήνα ἔχει πληθυσμὸν δέκα πέντε ἡ δεκαέξι χιλιάδων κατοίκων. Ἀπ' αὐτοὺς χίλιοι δύο χιλιοί, διακόσιοι εἰναι Τούρκοι. Οσο γιὰ τοὺς Ἐβραίους δέν τοὺς ἀνέχητκαν ποτὲ οἱ Ἀθηναῖοι μ' δλο ποὺ ζοῦν πολλοὶ στὶς γειτονικές περιοχές καὶ κυριώς στὴ Θήβα καὶ στὸν Εδριπό. Ἀπ' δλη τὴν τουρκικὴ ἀυτοκρατορία μόνο ἡ Ἀθήνα καὶ ἡ Τραπεζοῦντα ἔχουν τὸ προνόμιο τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν Ἐβραίων. Πολλές φορές Ὁθωμανοί ἄξιωματοῦχοι προσπάθησαν νά ἔγκαταστήσουν Ἐβραίους στὴν πολιτεία. Ἀλλά οἱ Χριστιανοί, γιὰ νά ματαιώσουν τὴν προσπάθειά τους κατόρθωσαν νά προσεταιρισθοῦν μυστικά τοὺς Τούρκους συγκατοίκους τους λέγοντάς τους διτὶ ἀν ἔγκατασταθοῦν Ἐβραῖοι στὴν Ἀθήνα, θά πάρουν στὰ χέρια τους δλο τὸ ἐμπόριο καὶ θά καταστρέψουν τοὺς ντόπιους. Ἐπειτα, δριχσαν νά ἀπειλοῦν τοὺς Ἐβραίους ποὺ ἐνδιαφέρονταν γιὰ μόνην ἔγκατάσταση. Καὶ μὲ τὴν ἀπειλὴ τοῦ ραβδιοῦ τοὺς ἀνάγκασαν νά ἔγκαταστησουν τὰ σχέδια τους. Ἀκοῦν Ἀθήνα καὶ τρέμουν (Σελ. 617).

23 Ο Γάλλος Καπουκίνος Robert de Dreux (1665), Θεσσαλονίκη: Στὴ Θεσσαλονίκη, «μιά ἀπὸ τὶς πιο ὠραιές καὶ πιό ἐνδοξες ἐλληνικές πολιτεῖες», εἶχε ξεναγό ἔναν πανέξυπνο Ἐβραῖο ἔμπορο. «Βγαίνοντας ἀπὸ τὸ μαγαζὶ του ποὺ βρισκόταν σ' ἔνα δρόμο μέ χαρέτισε, πῆρε τὴν ἄκρη τοῦ ράσου μου καὶ τὸ ἀσπάσθηκε».

Ἀπὸ τὸν Ἐβραῖο πληροφορήθηκε διτὶ στὴ Θεσσαλονίκη δ ἀριθμός τῶν Ἐλλήνων, Τούρκων καὶ Ἐβραίων εἰναι δ ἰδιος, σαράντα χιλιάδες περίπου ἀπό κάθε κατηγορία (Σελ. 628).

24 Αγγλος περιηγητής Eduard Brown (1669), Λάρισα: 'Η Λάρισα ήταν δ τελευταῖος σταθμός τῶν περιηγήσεων

τοῦ Brown στὸν ἐλληνικὸν χῶρο. Μ' δλο ποὺ βρισκόταν τόσο κοντά στὴν Ἀθήνα δέν συνέχισε τὴν δοιοπορία του στὶς νότιες περιοχές. Εἶναι δλοφάνερο, διτὶ τὸ ταξίδι τοῦ Brown δπως καὶ τόσων ἀλλών περιηγητῶν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ὥφειλόταν στὴν προσωρινὴ ἔκατάσταση τοῦ νεαροῦ σουλτάνου Μωάμεθ Δ' στὴ θεσσαλίκη πρωτεύουσα.

«Εἶναι δη κυριωτέρη πόλη τῆς Θεσσαλίας καὶ κατοικεῖται ἀπὸ Χριστιανούς, Τούρκους καὶ Ἐβραίους. Ἐχει ὥραιότατες πλατείες, πολλά τζαμιά καὶ ἀρκετές ἐκκλησίες. Τό ἀνάκτορο τοῦ σουλτάνου, η τουλάχιστον δη κατοικία του κατά τὴν παραμονή του στὴ Λάρισα βρίσκεται στὴν ἐπάνω πόλη. (Σελ. 635).

25 Μακεδονία: «Μερικοὶ Ἐλληνες εδποροι μαθαίνουν ιταλικά γιὰ νά διευκολύνονται στὶς συναλαγές τους. Αὐτὴ δη γλώσσα ἔξυπητετει τούς ξένους περισσότερο ἀπὸ τὰ γαλλικά. Οἱ Ἐβραῖοι μιλᾶνε συνήθως ἴσπανικά κυρίως στὴ Μακεδονία, Σερβία καὶ Βουλγαρία στὴν Οὐγγαρία δμως μιλᾶνε φλαμανδικά (Σελ. 634).

26 Ο Ιταλός Cornelio Magni (1674), Αθήνα: 'Ο Magni ὑπολογίζει τούς Τούρκους τῆς Ἀθήνας τοῦ 1674 σὲ τρεῖς χιλιάδες. Τό μεγαλύτερο μέρος κατοικεῖται στὴν Ἀκρόπολη. Δέν ὑπάρχουν Ἐβραῖοι στὴν Ἀθήνα.

Ο Ἰταλός περιηγητής κατέγραψε καὶ μιά λαϊκή παροιμία γιὰ Ἐβραίους, Ρωμιούς καὶ μουσουλμάνους: «Νά φιλάγεσαι ἀπὸ Ὁθρικό Σαλονικιό, δπό Ρωμιό Ἀθηναῖο κι ἀπό Τούρκο Χαλκιδαῖο». (Σελ. 664).

27 Ο Αγγλος περιηγητής Bernard Randolph (1675), Μωριά: 'Υπάρχουν (στὸ Μωριά) καὶ πολλοὶ Ἐβραῖοι ἐμποροι καὶ μαγαζάτορες ἀλλά ζοῦν φτωχά. (Σελ. 684).

27a Ο Γάλλος γιατρός Spon (1674), Ναύπακτος: Τά κρασιά τῆς Ναυπάκτου, γράψει δ Spon, θεωροῦνται τά καλύτερα σέ δλη τὴν Ἐλλάδα. «Ἄλλα δπως καὶ στὸ Μωριά καὶ στὴν Ἀθήνα ρίχνουν ρετσίνι στὰ βαρέλια (στὴ Γερμανία συνηθίζουν τὸ θειάφι) γιὰ νά διατηρθεῖ τό κραστ. Μυρίζει λοιπόν δυσάρεστα τό ρετσίνι ἀλλά σιγά - σιγά τό συνηθίζεις. Οἱ Ἐλληνες ἔχουν δυό ἐκκλησίες καὶ οἱ Ἐβραῖοι τρεῖς συναγαγές. Τά προϊόντα ποὺ ἔξαγονται ἀπό τό λιμάνι είναι δέρματα, λάδι, καπνός, στάρια, ρύζι, κριθάρι. Στά Σάλωνα δ πληθυσμός είναι μισός ἐλληνικός μισός τουρκικός. Υπάρχουν ἔξι τζαμιά κι ἔξι ἐκκλησίες. Στὴν Ἀράχωβα (κάπου 3.000 σπίτια) κατοικουν "Ἐλληνες καὶ Ἀρβανίτες μ' ἔνα Τούρκο σούμπαση (Σελ. 692). Ο περιηγητής θά δώσει μιά ζοφερή εἰκόνα τῶν τουρκοκρατούμενων ἐλληνικῶν χωρῶν.

28 Ο Γάλλος Pitton de Tournefort (1699), Ελληνικός χῶρος: ΟΙ Τούρκοι περνοῦν δλη τὴ ζωή τους στὸ τέλμα τῆς δκνηρίας. Τρῶνε πιλάφι, πίνουν καφέ, καπνίζουν. Οἱ πιό ἔξυπνοι διαβάζουν τό Κοράνι καὶ ξερυλλίζουν τά χρονικά τῆς αὐτοκρατορίας. Πλάι τους ζοῦν "Ἐλληνες, Ἐβραῖοι, Φράγκοι, δλοι μὲ τὶς ἐκκλησίες, τους μαχαλάδες καὶ τοὺς προξένους τους. (Σελ. 712).

29 Ηράκλειο Κρήτης: 'Υπολογίζει σέ 800 τοὺς Ἐλληνες τοῦ Χάνδακος ποὺ πληρώνουν χαράτσι. Υπάρχουν ἀκόμα 1000 Ἐβραῖοι, τρεῖς οἰκογένειες Γάλλων καὶ δύο Καπουκίνοι (Σελ. 713).

30 Αίγαιο: Οἱ γυναῖκες τοῦ Αίγαιου φοροῦν βράκες. Οἱ

‘Η Έβραική παρουσία στήν Ελλάδα

στή διαδρομή των αιώνων

Κρητικές συνηθίζουν μονάχα ένα πουκάμισο κάτω άπο τό φουστάνι τους. Σκεπάζουν τό κεφάλι τους μ' ένα δύπρο μαντήλι πού πέφτει με χάρη πάνω στούς δύμους. Οι Τουρκάλες σπανιότατα παρουσιάζονται στό δρόμο. Κι είναι τυλιγμένες δύλοκληρες σ' ένα καφτάνι. Οι Έβραιες είναι πολύ έλκυστικές. Είδε και νέγρες δλλά «είναι τά δσχημότερα θηλυκά τού νησιού». (Σελ. 714).

31 Έλληνικός χώρος: ‘Ο Tournefort διαπίστωσε δτι οι γηταροί σ' δύλοκληρο τόν έλληνικό χώρο ήταν συνήθως Κρητικοί και Έβραιοι, δλλοι άπόφοιτοι τής Πάδουας. ‘Η ιατρική τους περιορίζοταν στήν άποφυγή λιπαρών ζωμῶν σέ περίπτωση πυρετού και στήν έπιβολη αύστηρης δίαιτας. Στίς δεκαπέντε μέρες ένός έξακολουθητικού πυρετού προσέφρουν στόν δρρωστο δύο έλαφρές «πανάδες» τήν ήμερα, η δύο ρυζόσουπες. Οι πανάδες είναι ψίχα ψωμιού λυωμένη έντελως σέ ζεστό

νερό. μερικοί προσθέτουν καί λίγη ζάχαρη. ‘Ετσι, οι ταλαιπωροί Έβληνες δρρωστοί άπομένουν πετσί και κόκκαλο και χρειάζονται χρόνια δλόκληρα νά συνέλθουν (Σελ. 720).

32 Σίφνος: Πρίν άπό 50 χρόνια ήρθαν στή Σίφνο Έβραιοι γιά τά έξετάσουν τά μεταλλεία μολύβδου. ‘Αλλά οι προεστοί τής Σίφνου, έπειδή φοβήθηκαν τήν καταναγκαστική έργασία, έξαγόρασαν τόν καπετάνιο τής γαλιότας πού έφερε τούς Έβραιούς και φόρτωσε μετάλλευμα γιά τή Θεσσαλονίκη. Αύτός δι καπετάνιος δνοιέζε μιά τρύπα στό καράβι, βγήκε τό πλήρωμα με μιά φελούνα και τό πλοϊο βούλιαξε. Ξανάρθαν δλλοι. Μά οι Σιφνιοί πλήρωμαν ένα Φράγκο πειρατή κι έκείνος βούλιαξε μέ τά κανόνια τού κουρσάρικου τή φορτωμένη με μετάλλευμα γαλιότα τών Έβραιών τής Θεσσαλονίκης. ‘Ετσι δέν τόλμησε πιά κανείς νά άσχοληθεί μέ τά μεταλλεία τής Σίφνου. (Σελ. 721).

ΤΟΜΟΣ Β'

33 Ό Γάλλος Paul Lucas (1705), Λάρισα: Στή Λάρισα ζοῦν και 250 οίκογένειες Έβραιών. Οι περισσότεροι είναι πλούσιοι έμποροι και τραπεζίτες (Σελ. 34).

34 Άθήνα: Στήν Άθήνα οι κάτοικοι είναι “Έλληνες έκτος άπό 15 - 20 οίκογένειες Έβραιών και κάπου 300 Μωαμεθανούς (Σελ. 35).

35 Θεσσαλονίκη: Στή Θεσσαλονίκη (τό 1714) ζοῦσαν 10.000 Έλληνες και 30.000 Έβραιοι. Τό έμποριο βρισκόταν σέ έβραικά χέρια (Σελ. 39).

36 Ό Γάλλος μισσιονάριος Pere Braconnier (1706), Θεσσαλονίκη: «Ο σουλτάνος Μουράτ ζήτησε άπο τούς Έβραιούς τής Θεσσαλονίκης νά συγκροτήσουν ένα σώμα πολεμιστών και νά στεύσουν γιά ένισχυση τής πολιορκίας τής Βαγδάτης. Κίνησαν λοιπόν άπο τή Θεσσαλονίκη κάπου δχτώ χιλιάδες Έβραιοι στρατιώτες πάνοπλοι. Θά πήγαιναν στήν Κωνσταντινούπολη γιά νά διαπεριαθούν στήν Ασία. ‘Αλλά κατά τή διάρκεια τής πορείας άκουστηκε μιά διάδοση πώς στή Ρεντίνα παραμονεύουν κλέφτες. ‘Αμέσως συγκαλείται έβραικό πολεμικό συμβούλιο και άποφασίζεται νά στείλουν άγγελιαφόρο στή Θεσσαλονίκη και νά ζητήσουν μιά δμάδα γενιτοσάρων γιά νά προστατέψει άπο τούς κλέφτες τό στρατιωτικό σώμα, που πήγαινε νά πολεμήσει στή Βαγδάτη, κατά τό πέρασμά του άπο τά έπικινδυνα στενά. ‘Ο πασάς, διαβάζοντας τό μήνυμα, πρόσταξε νά γυρίσουν δλοι στή Θεσσαλονίκη. ‘Ετσι και έγινε. Κατενθουσιασμένοι οι Έβραιοι παράτησαν τήν έκστρατεία και πήραν τό δρόμο τής έπιστροφῆς. Τό μαθε κι ο δ σουλτάνος και γέλασε μέ τήν καρδιά του». (Σελ. 51).

37 Ό Σουηδός άνατολιστής Michael Olofson Eneman (1711), Χίος: Στό λιμάνι τής Χίου προσωριμίζονταν μικρά σκάφη και φορτηγίδες. Τά μεγάλα καράβια δγκυροβολούσαν έξω άπο τό λιμάνι. Στό κάστρο πού άποτελούσε μιά σύνθεση τειχῶν και τάφρων κατοικούσαν μόνο Τούρκοι και 50 - 60 έβραικές οίκογένειες. Συνολικά πέντε ώς έξι χιλιάδες ψυχές ζοῦσαν μέσα στό

φρούριο (Σελ. 64).

38 Ό Γάλλος μισσιονάριος Tarillon (1712), Θεσσαλονίκη: Στήν έκθεση τού Tarillon γιά τήν ίεραποστολή τής Θεσσαλονίκης άναφέρεται δτι ζοῦσαν στήν πολιτεία 10.000 χριστιανοί και 10 - 12.000 Έβραιοι. Οι τελευταίοι προσπαθούσαν, μέ τήν προτροπή «δύο βεζυράδων», νά δημιουργήσουν μιά βιομηχανία ίκανή γιά άπομίηση τών γαλλικών υφασμάτων, ώστε νά άποχτησε ή Τουρκία αιτάρκεια και νά περιορίσει τίς εισαγωγές. Τό σχέδιο, δμως, «παρά τίς δαπάνες τών Έβραιών» και τά προστατευτικά μέτρα δέν πραγματοποιήθηκε (Σελ. 81).

39 Ό Βέλγος de Mirone (1719), Πόλη: Καί ένω οι Βενετοί βρήκαν τή μέθοδο νά πλουτίζουν είς βάρος τών Τούρκων, οι Έβραιοι στήν Κωνσταντινούπολη πετυχαίνουν τό ίδιο είς βάρος τών δλλων έθνων. «Έχουν άνακαλύψει τό γόρδιο δεσμό, δηλαδή τά θαυματουργά πεσκέσια. Μ’ αυτό τρόπο κρατούν αίχμαλώτους τούς Τούρκους και έλλεγουν δλο τό έμποριο. Τίποτα δέν γίνεται χωρίς τή μεσιτεία αύτων τών κατεργαρέων. Ούτε ένας γάτος δέν μπορεῖ νά πουληθεί δην δέν περάσει άπο τά χέρια τους. Είναι οι μεσάζοντες τού έμπορίου. ‘Ο χριστιανός έμπορος πρέπει γιά κάθε συναλλαγή του νά άπευθυνθεί στούς Έβραιούς, που δέν περιορίζονται στά μεσιτικά άλλα καταφεύγουν και σέ κάθε λογής κερδοσκοπικά τεχνάσματα, γιατί κανείς δέν έρει πόσο άγοράζουν και πόσο πουλάνε. ‘Ενας έμπορος λ.χ. θέλει νά πουλήσει τό δλλφα έμπορευμα στή βήτα τιμή. ‘Ο Έβραιος φωντίζει νά πουληθεί άκριβώτερα κατά ένα τρίτο γιά τό δικό του διάφορο. Τό ίδιο καί στίς άγορές. ‘Ετσι έχηγείται γιατί είναι πάμπλουτοι οι Έβραιοι τής Πόλης (Σελ. 101).

40 Ό Γάλλος περιηγητής Charles de Saint Maure (1721), Σμύρνη: Στή Σμύρνη δ πληθυσμός είναι 50.000 Τούρκοι, 7 - 8.000 Έλληνες και 400 Έβραιοι (Σελ. 104).

41 Ό Ρώσος θεολόγος Basilius Γρηγόροβιτς Μπάρσκυ (1726), Χίος: ‘Η περιγραφή τής Χίου είναι γενική και άπλοική. «Πολύ ωραία πολιτεία. ‘Ωραῖοι δρόμοι και γοητευτικά τά σπίτια. ‘Ανάμεσα στόν πληθυσμό τής

Η Εβραϊκή παρουσία στήν Έλλάδα

στη διαδρομή των αιώνων

Χίου υπάρχουν πλουσιώτατοι και έπιφανεῖς ἀνθρώποι. Τό νησί είναι πλούσιο σε στάρι, κρασί, καρπούς και κάθε λογής ἐμπορεύματα. Οι κάτοικοι ἀνήκουν σε τέσσερις θρησκείες και είναι Τούρκοι, "Ελληνες, Λατίνοι και Ιουδαῖοι. Ονόμασα πρώτους τούς Τούρκους γιατί αὐτοί κατακρατοῦν τήν ἔξουσία και θεωροῦν τούς χριστιανούς μηδαμινούς ἀνθρώπους και ἀνάξιους προσοχῆς". (Σελ. 108).

42 **Θεσσαλονίκη:** "Κάθε χρόνο ἔρχονται (στή Θεσσαλονίκη) καράβια ἀπό τή Γαλλία και φορτώνουν στάρια. Ό πληθυσμός είναι "Ελληνες, Γάλλοι, Τούρκοι και Εβραῖοι. Πυκνοκατοικημένη πολιτεία με κυριαρχικό στοιχεῖο τό ἔβραϊκό. Λειτουργοῦν, δπως μοῦ εἴταν, ἔξητα ἔβραϊκά σχολεία. Ἀνάμεσα στούς Εβραίους ἔχουν ἀναδειχθεῖ πολλοί σοφοί. "Εχουν ἀκόμα και ἀκαδημία δπου διδάσκονται οι διάφορες ἐπιστήμες, ἀκόμα και ή φιλοσοφία. Οι Εβραῖοι τής Θεσσαλονίκης είναι πολύ πλούσιοι και δλες οἱ ἀγορές, οἱ ἀνταλλαγές και τό χρῆμα περνοῦν ἀπό τά χέρια τους. "Ολοι, ἐκτός ἀπό τούς φτωχούς, φοροῦν ἔνα μαῦρο μακρύ ράσο και στό κεφάλι, σύμφωνα με τό νόμο, σκούφια κόκκινη. Μιλοῦν ισπανικά (Σελ. 109).

43 **Ο "Αγγλος περιηγητής Charles Thomson (1730), Χανιά:** "Ο πληθυσμός τῶν Χανίων είναι 4.000 ψυχές. Οι μισοί είναι "Ελληνες και οι υπόλοιποι Τούρκοι. Ζοῦν ἐπίσης στήν πόλη μερικοί Εβραῖοι και Γάλλοι ξυποροι. Λειτουργεῖ και γαλλικό προξενείο (Σελ. 163).

44 **Αθήνα:** "Από τίς Κυκλάδες θά περάσει στήν Αττική και θά ἐπισκεφθεῖ τήν Αθήνα. "Υπολογίζει τόν πληθυσμό σε 9 - 10.000 κατοίκους. "Απ' αὐτούς τό δένα τέταρτο είναι Οθωμανοί. «Εβραῖοι δέν μποροῦν νά στριώσουν ἔδω» (Σελ. 166).

45 **Ο "Ιησουνήτης ιεραπόστολος, Jean Baptiste Jouciet (1733), Αθήνα:** Οι Εβραῖοι, πού κατέχουν τό δένα τρίτο τής Θεσσαλονίκης, κατοικοῦν στίς χαμηλές συνοικίες, στήν περιοχή τῶν παζαριῶν και κατά μῆκος τῶν παραλιακῶν τειχῶν. Οι περισσότεροι είναι τόσο ἔκαθιλωμένοι, πού ζοῦν σέ σπίτια ἀνοιχτά ἀπό δλες τίς μεριές και χωρίς τζάμια. "Εξ αἰτίας τού δύοστισμού και τῶν ρυπαρῶν κατοικιῶν οι Εβραῖοι ἀποδεκατίζονται ἀπό τίς ἐπιδημίες, ἀκόμα και ἀπό τήν πανούκλα πού μόνο τίς δικές τους συνοικίες θερίζει (Σελ. 175).

Τρία διαφορετικά ζήνη ζοῦν στή Θεσσαλονίκη μέ συνολικό πληθυσμό γύρω στής 40.000 ψυχές. Τούρκοι 10.000, "Ελληνες 8 - 9.000, Εβραῖοι 18.000. "Υπάρχουν και μερικοί Βούλγαροι. (Σελ. 177).

46 **Αθήνα:** "Ο μισός πληθυσμός τής Θεσσαλονίκης, γράφει δι Γάλλος μισσιονάριος, είναι Εβραῖοι, «κάτι πού δέν συμβαίνει σέ καμιά ἀλλη πόλη τού κόσμου. Γι' αὐτό έχουν περισσότερες ἐλευθερίες και περισσότερα προνόμια. "Εφθασαν ἔδω ὑστερά ἀπό τή ριζική ἐκδίωξή τους ἀπό τήν Ισπανία. Πρίν ἐγκατασταθοῦν στή Θεσσαλονίκη ἐστειλαν ἀντιπροσώπους στήν Κωνσταντινούπολη για νά ἔξασφαλίσουν εύνοϊκούς δρους. Πληρώνουν τό γενικό φόρο, ἀλλά ἐπειδή έχουν ἀναλάβει τόν ἐφοδιασμό τῶν γενιτσάρων μέ στολές, πέτυχαν τό προνόμιο νά ἀγοράζουν «κατ' ἀποκλειστικότητα» μιά ποσότητα μαλλιοῦ πρίν διατεθεῖ στήν ἀγορά. Αὐτό τό προνόμιο ἀποφέρει σημαντικά κέρδη.

»Οι Εβραῖοι τής Θεσσαλονίκης έχουν δημιουργήσει ένα είδος μικρῆς Δημοκρατίας. Συγκεντρώνουν οι ἰδιοί τά καθιερωμένα δοσίματα πρός τούς Τούρκους και τά κατανέμουν στόν καθένα ἀνάλογα με τίς οἰκονομικές του δυνατότητες. Για νά διευκολύνουν τήν ἐκπλήρωση δλων τῶν φορολογικῶν ὑποχρεώσεων ἐπιβάλλουν μέ δική τους πρωτοβουλία ειδικά τέλη πάνω στό κρέας και τό κρασί πού ἀγοράζουν. "Ετσι, αὐτά τά ἐμπορεύματα στοιχίζουν στούς Εβραίους περισσότερο ἀπό τούς χριστιανούς. Επίσης, έχουν δημιουργήσει κοινό ταμεῖο για νά ἀντιμετωπίζουν τίς διάφορες «ἀβανίες» τῶν Τούρκων και γιά νά καλύπτουν τίς δλλες δαπάνες τῆς φυλῆς τους. Μ' αὐτούς τούς πόρους ντύνουν τά πολυάριθμα φτωχά δρόφανά και πληρώνουν τό χαράτσι τῶν δμοφύλων τους πού βρίσκονται σέ οἰκονομική δυσπραγία. Μέ δυό λόγια αὐτοδιοικούνται και δέν έχουν πᾶρε δῶσε με τούς Τούρκους.

»Η γλώσσα τους είναι μιά παραφθαρμένη ισπανική. Οι περισσότεροι Εβραῖοι μιλάνε ιταλικά και μερικοί προβηγκιακά. "Ολοι τρέφουν μακριά γενειάδα και έχουν μιά δυό τούφες μαλλιῶν γύρω ἀπό τά ἀφτιά. Οι γυναῖκες περιορίζουν τά μαλλιά τους σέ ένα είδος πλατιᾶς ούρᾶς πού κρέμεται πίσω ἀπό τό κεφάλι. Στήν ἄκρη τής ούρᾶς προσδένεται χάλκινο κουμπί. Είναι ἐργατικός λαός και ἀσχολεῖται με δλα τά ἐπαγγελματα. Είναι έπιποροι, τεχνίτες, μεούτες, λιανοπουλητάδες, ψαράδες, χτίστες, χαμάληδες. Αὐτοί οι τελευταῖοι είναι ἔξαθλωμένοι. Τό χειμώνα ζοῦν μέ κάστανα και τό καλοκαίρι μέ λάχανα, ἀγγούρια και καρπούζια. Γι' αὐτό θερίζονται ἀπό τίς ἐπιδημίες.

»Καθώς έχουν κλίση στήν ἀπάτη περιφρονούνται και ἀπό τούς χριστιανούς και ἀπό τούς Τούρκους. Είναι προσληπτώμενοι μέ φανατισμό στή θρησκεία τους και σέ πολλές δεισιδαιμονίες. Προσέχουν μέ σχολαστικότητα τήν ἀργία τού Σαββάτου. Κι διν αὐτή τή μέρα δέν έχουν φωτιά παρακαλοῦν δέν χριστιανό νά τούς ἀνάψει τήν ἑστία. Μερικοί έξισλαμίζονται για νά ἀπούγονται θανατική καταδίκη ή βασανισμούς.

»Ἐκτός ἀπό τά μικρά ἔβραϊκά σχολεῖα λειτουργεῖ στή Θεσσαλονίκη και μιά ἀνώτερη σχολή δπου διδάσκεται φιλοσοφία, δίκαιο, θεολογία. Μερικοί ταξιδιώτες έγραφαν δτι δ ἀριθμός τῶν μαθητῶν αὐτής τής σχολῆς ζεπερνά τίς δέκα χιλιάδες. Ή ἀλήθεια είναι δτι πρόκειται για μερικές ἐκατοντάδες. Οι Εβραϊκές συναγωγές έχουν πρόσοψη στό δρόμο, προνόμιο πού δέν ἀπολαμβάνουν οι ἐκκλησίες τῶν Ελλήνων. Κατά τήν κηδεία τῶν νεκρῶν τους ψέλνουν δλοι μεγαλόφωνα. Ή νεκρική πομπή είναι πολυάνθρωπη, ἀλλά οι γυναικες δέν παίρνουν μέρος. Θρηνοῦν στό σπίτι.

»Ἐκτός ἀπό τούς παλαιούς Εβραίους ἡρθαν στή Θεσσαλονίκη κατά τά τελευταῖα τριάντα χρόνια και ἀλλοι ἀπό τήν Ιταλία, Ισπανία και Πορτογαλία. "Ολοι αὐτοί είναι ντυμένοι φράγκικα. Δέν τρέφουν γενειάδα ἀλλά μόνο μουστάκι. Στή Θεσσαλονίκη ἀσκοῦν τό ἐπάγγελμά τους και ἀρκετοί Εβραῖοι γιατροί, πολύ καταπτισμένοι. Οι περισσότεροι είναι προστατευόμενοι τής Γαλλίας (Σελ. 179 - 181).

47 **Ο "Αγγλος περιηγητής Richard Rococke (1793), Χανιά:** Τά Χανιά καθαρή πόλη μέ βενετσιάνικα σπίτια. Ο πληθυσμός 300 ἔλληνικές οἰκογένειες, 50 οἰκογένειες Εβραίων και 4 - 5 Αρμενίων (Σελ. 189).

48 * **Χίος:** Οι Χιώτες, παρατηρεῖ δι Rococke, είναι ἐργατικοί και πανέξυπνοι στίς συναλλαγές τους ἀλλά ἔκδο-

‘Η Εβραϊκή παρουσία στήν Ελλάδα

στή διαδρομή των αιώνων

τοι στίς άπολαύσεις κατά τίς άργιες. «“Οταν ρώτησα γιατί βρίσκονται τόσοι λίγοι Έβραιοι στό νησί, ένας Χιώτης μού άπαντησε δτι αύτό δφείλεται στό γεγονός δτι οι ντόπιοι ήταν τόσο έξυπνοι πού οι Έβραιοι δέν μπορούν νά σταθούν πουθενά». (Σελ. 191)

49 * Σμύρνη: ‘Η πόλη (Σμύρνη) έχει πληθυσμό 100.000 κατοίκους. Σ’ αύτούς περιλαμβάνονται 6.000 Έβραιοι και 2.000 Αρμένιοι. (Σελ. 194)

50 * Λάρισα: ‘Ο Pococke πληροφορήθηκε πώς στή Λάρισα ύπηρχαν 5.000 τουρκικά σπίτια, 1.500 έλληνικά και 3.000 έβραικά. (Σελ. 196)

51 * Θεσσαλονίκη: Στή Θεσσαλονίκη οι Έλληνες είναι ματαιόδοξοι άλλα στήν πραγματικότητα δέν ύπάρχουν άναμεσά τους τόσο πλούσιοι δτι στά νά γίνεται κατανάλωση στά θύφασματα. ‘Οσο γιά τούς Έβραίους ζούν δλοι τους στή μεγαλύτερη διατυχία. Τά θύφασματα ξοδεύονται δύσκολα σέ περιόδους πού γίνονται πόλεμοι. Ή αιτία είναι δτι οι Έλληνες και οι Έβραιοι τής ύπαθρου κριθούν τό χρήμα τους, δέν τολμούν νά δγοράσσουν γιά νά ντυθούν άπό φόρμα μήπως ύποκινησουν τή ληστρική άπληστια τῶν Τούρκων στρατιωτῶν πού περνοῦν άπό τά μέρη τους. Άλλα τώρα τελευταία οι κάτοικοι δναπνέουν μέσσα στήν εύνυχί τής είρηνης, καλλιεργούν τά χωράφια τους, άπολαμβάνουν τά είσοδημάτα τους και ντύνονται, πράγμα πού συντελεῖ στήν άνετη κατανάλωση τῶν θυφασμάτων. Τό έξαγωγικό έμποριο περιλαμβάνει μαλλιά, καπνά, μπαμπάκι και κερί. Τά καπνά έξάγονται στό Λιβύδον, στή Βενετία και στήν Αγκώνα άπό τούς Έβραίους έμπόρους. (Σελ. 196)

52 * Πάτρα: Στήν Πάτρα δ πληθυσμός 1.000 περίπου έλληνικές οίκογένειες, 2.500 τουρκικές και 10 έβραικές. (Σελ. 197)

53 * Ο Γάλλος άνατολιστής Jean Galland (1747); (Στή Χίο): Στό κάστρο, μαζί με τούς γενίτσαρους είναι έγκατεστημένοι και 200 Έβραιοι. ‘Έχουν έξαθλιωθεί γιατί οι Χιώτες είναι έξυπνότεροι και δέν τους άφνονται περιθώρια έργασίας στό νησί. Κανένας χριστιανός δέν έχει δικαίωμα νά παραμείνει τή νύχτα στό κάστρο. Μόλις βασιλέψει δ ήλιος άνασηκώνονται οι γέφυρες και διακόπτεται κάθε έπικοινωνία μέ τήν πόλη. (Σελ. 215)

54 * Ο πρόδενος τής Αγγλίας στό Χαλέπι Alexander Drummond (1749), ‘Ηράκλειο Κρήτης: Στό Ηράκλειο τά σπίτια ήταν «γκρεμισμένα ή έτοιμορρόπα». Οι Τούρκοι δέν ένδιαφέρθηκαν νά άνοικοδομήσουν τήν πολιτεία ίνστερα άπό τήν έκδιωξή τῶν Βενετῶν. ‘Υπολογίζει τόν πληθυσμό σέ 2.000 κατοίκους. ‘Πολλοί Έλληνες, άκομα περισσότεροι Έβραίοι. (Σελ. 263)

55 * Ο περιηγητής Elias Habesci (1784), ‘Οθωμανική Αύτοκρατορία: Γιά νά άντιμετωπίσουν οι Βενετοί τήν οίκονική κρίσι καθιέρωσαν (στό χώρο τής Όθωμανικής Αύτοκρατορίας) τό έπιτοριο μέ άντιπροσώπους, Έλληνες ή Έβραίους. ‘Οι άντιπρόσωποι είστραττουν 12% έπι τῶν πωλήσεων και δέν έχουν καμιά συμμετοχή στίς ζημιές τού κεφαλαίου. ‘Επειτα μπορούν νά διαέτουν τά έμπορεύματα σέ τιμή μεγαλύτερη και νά καρπώνονται τή διαφορά. Αύτή ή διαδικασία άφανισε τελικά τό βενετικό έμποριο. (Σελ. 354)

56 * Ο Γάλλος διπλωμάτης κόμης M. Choiseul-Gouffier (1776), Σμύρνη: ‘Υπολογίζει τόν πληθυσμό τής Σμύρνης σέ 100.000 κατοίκους: 60 -65.000 Τούρκοι, 21.000 Έλληνες, 10.000 Έβραίοι, 5 -6.000 Αρμένιοι και 200 Εύρωπαίοι. ‘Η Πύλη διορίζει κάθε χρόνο ένα καδή πού κρίνει δλες τίς άστικές και ποινικές υποθέσεις. (Σελ. 384)

57 * Ο Σουηδός άνατολιστής Jacob Jonas Björnstahl (1779), Λάρισα: Τή δευτερη μέρα έφθασε στή Λάρισα (ή τουρκική ονομασία της Σεχέρ ή Γενή Σεχέρ). Άλλα δέν ξεινει στήν πόλη παρά ένα 24ωρο γιατί είχαν ξεσπάσει ταραχές. Πληροφορήθηκε δτι δέν ύπηρχε στή Λάρισα καμιά έλληνική έκκλησια. ‘Η τελευταία πού είχε άπομεινει καταστράφηκε πρίν άπό δχτώ χρόνια. ‘Υπηρχαν δμως 24 τζαμιά και έβραική συναγωγή. (Σελ. 429)

58 * Βόλος: (Μεγάλη άναπτυξη είχε τό έμποριο Κουκουλιών). Οι τελωνειακοί δασμοί καταβάλλονται άπό τόν άγοραστή. Οι Φράγκοι πληρώνουν 3%, οι Τούρκοι 4%, οι Έλληνες και Έβραίοι 5%. ‘Από τό Βόλο γίνονται και έξαγωγές μπαμπακερῶν γιά τή Ρωσία, τή Βενετία κ.ά. (Σελ. 430)

59 * Ο Γάλλος μηχανικός - άρχιτεκτονας Foucherot (1780), Αρτα: Σημειώνει δτι δ πληθυσμός τής Αρτας άνερχεται σέ 8 -10.000 Έλληνες, 200 Τούρκοις και άλλους τόσους Έβραίους. Τά προϊόντα τής περιοχῆς: στάρια, κρασιά, έκλεκτά καπνά και ξυλεία ναυπηγική. (Σελ. 443)

60 * Ο Γάλλος περιηγητής Frieseman (1787), Τένεδος: (Η Τένεδος) έχει πληθυσμό: 800 Τούρκοι και 400 Έλληνες και Έβραίοι καθώς και 1.000 γενίτσαροι τής φρουρᾶς. Μοναδική παραγωγή τού νησιού τά κρασιά πού ανταλλάσσονται με δημητριακά και καυσόξυλα άπό τήν περιοχή τής Τραϊάδας.

61 * Ο Αγγλος περιηγητής Thomas Watkins (1788), Κέρκυρα: ‘Στήν άρχη νόμισμα πώς (οι κάτοικοι τής Κέρκυρας) είναι εύγενικοι και καλόκαρδοι άνθρωποι. Άλλα γρήγορα δλλαχα γνώμη. Μιά Παρασκευή κάποιος Έβραίος χτύπησε ένα παπά. Μαζεύτηκαν άμεσως δλοι οι Έλληνες, κι δχι μονάχα γκρέμισαν τό σπίτι τού Έβραίου, άλλα έσφαξαν τόν ίδιο, τή φαμελιά του κι δλοις τούς Έβραίους πού βρήκαν μπροστά τους. (Σελ. 490)

62 * Ο Αγγλος ζωγράφος James Stuart (Ισως δμως πραγματικά ή Ιταλός Alessandro Bisani), (1788), Θεσσαλονίκη: ‘Υπολογίζει τόν κατοίκους τής Θεσσαλονίκης σέ 80 χιλιάδες: Έβραίοι 23.000, Έλληνες και Φράγκοι 20.000, οι υπόλοιποι Τούρκοι.

‘Από τή μπόχα καταλαβαίνεις πότε βρίσκεσαι σέ έβραική συνοικία. Γενικά οι Έβραιοι δέν προσέχουν τήν καθαριότητα. Τά έβραιόπουλα μᾶς κύκλωσαν, τσούρμο δλόκληρο, και μᾶς ζητούσαν παράδες. Σ’ αύτή τήν έπιχειρηση ένθαρρύνονταν και άπό τίς μανάδες τους, πού κατά τά φαινόμενα, ήθελαν νά τούς έμπνεουν άπό τή μικρή ήλικιά τή γεύση τής ίδιοκτησίας. Οι Έβραίοι τής Θεσσαλονίκης δέν άντιμετωπίζουν κακομεταχειρήση άπό τούς Τούρκους. ‘Δέν τούς άποκαλούν ρουφιάνους. Είναι οι κυριότεροι έμποροι τροφίμων. Έργαζονται έπισης ώς μεσίτες, ναυτικοί,

Η Έβραική παρουσία στήν Έλλάδα

στή διαδρομή τῶν αἰώνων

χαμάληδες». (Σελ. 496)

- 63 * **Σμύρνη:** 'Από τήν 'Αθήνα στή Σμύρνη. 'Υπολογίζει τόν πληθυσμό τῆς μικρασιατικῆς πολιτείας σέ 130.000 ψυχές (26.000 "Ελληνες, 7 - 8.000 'Αρμένιοι, 10.000 'Εβραῖοι, 4 - 5.000 Φράγκοι καί οἱ ὑπόλοιποι μουσουλμάνοι). (Σελ. 498)
- 64 **Οι Γάλλοι «πολίτης Bruguière» καὶ Guillaume Antoine Olivier (1792), Πόλη:** 'Η πρώτη ἐντύπωση ἀπό τήν Πόλη: οἱ κυρίαρχοι καὶ οἱ δοῦλοι. «Σιγή βασιλεύει παντοῦ. Οἱ Ὀθωμανοί βάδιζαν σοβαροί καὶ ἀλαζονικοί. Οἱ 'Εβραῖοι, οἱ 'Αρμένιοι, ἀκόμα καὶ οἱ "Ελληνες, φοβισμένοι καὶ ταπεινοί. 'Η ἀντίθεση αὐτή είναι τόσο κραυγαλέα, ποὺ εὐκολα μαντεύει κανείς, κι δταν ἀκόμα δέν γνωρίζει τίς διαφορές ἀπό τό κεφαλοδέσι καὶ τά παπούτσια, ποιός είναι Τοῦρκος καὶ ποιός δ ραγίας». (Σελ. 568)
- 65 * **Πόλη:** Οἱ πλούσιοι Τοῦρκοι φοροῦσαν κίτρινα παπούτσια, οἱ "Ελληνες κόκκινα, οἱ 'Εβραῖοι καὶ οἱ 'Αρμένιοι μαῦρα. (Σελ. 571)
- 66 * **Χῖος:** 'Ο πληθυσμός (τῆς Χίου) σύμφωνα μέ τούς διοικητικούς καταλόγους, ἔφθανε τούς 110.000 κατοίκους. 'Από αὐτούς 30.000 ζοῦν στήν πρωτεύουσα: 3.500 Τοῦρκοι, 1.500 "Ελληνες καθολικοί, 25.000 "Ελληνες ὄρθδοξοι καὶ 100 περίπου 'Εβραῖοι. Τά χωριά ἀνέρχονται σέ 68, δλα μέ Ἑλληνικό πληθυσμό. Πολυαριθμότερα καὶ πλουσιότερα ἡταν τά 24 μαστιχοχώρια. (Σελ. 574)
- 67 * **'Ηράκλειο Κρήτης:** 'Η περιήγηση τῶν δύο ἐμπορικῶν ἀπεσταλμένων θά τελεώσει μέ τό ταξίδι στήν Κρήτη. Μόλις βγῆκαν στό 'Ηράκλειο ἔνας 'Εβραῖος δραγουμάνος τούς ὠδήγησε πιεστικά στό γέρο πασά. 'Ο Τοῦρκος ἀπλωσε τό χέρι του νά ἔξετάσουν οἱ ξένοι τό σφυγμό του καὶ νά τοῦ πούν γιά τήν ὑγεία του. «Θαυμάσια, τοῦ ἀποκρίθηκαν, θά ζήσεις ἀλλα 20 χρόνια». Ικανοποιημένος δέ γέροντας ρώτησε γιά τό σκοπό τοῦ ταξιδίου τους. «Νά ρίζουμε μιά ματιά στόν τόπο», ἀπάντησαν. (Σελ. 589)
- 68 * **Ο "Άγγλος James Dallaway, ἐφημέριος καὶ γιατρός τῆς ἀγγλικῆς πρεσβείας στήν Κωνσταντινούπολη,** (1794): 'Ο "Άγγλος περιηγητής ἐπιχειρεῖ νά ἀπεικονίσει τό χαρακτήρα τοῦ Τούρκου ἐμπόρου, τοῦ "Ελληνα, τοῦ 'Αρμένιος καὶ τοῦ 'Εβραίου, πού ἀποτελοῦσαν τό μωσαϊκό τῶν ἐθνοτήτων τῆς δύναμιν τοῦ πολιτικού πλευραίας.

«Ο Τοῦρκος κάθεται στό μαγαζί του σταυροπόδι. Στόν ξένο δείχνει εὐγένεια μονάχα δταν ἐλπίζει πώς θά ἀποκομίσει κάποιο κέρδος. Συνήθως τοῦ προσφέρεις παζαρεύοντας τά δύο τρίτα τῆς τιμῆς πού ἀξιώνει. Στούς ἀλλούς ἐμπόρους, "Ελληνες κλ. μόνο τό μισό. 'Ο "Ελληνας ἐμπόρος είναι πιό εὐλύγιστος, ἐγκωμιάζει μέ μεγαλοστομίες τήν πραμάτεια του καὶ βάζει τά δύνατά του νά ζεγελάσει καὶ τόν πιό δύσπιστο μουστερή. 'Ο 'Αρμένιος, βαρύς καὶ ήρεμος, ζωντανεύει μονάχα σάν ἀντικρύζει παρά. Κι είναι ἀδύνατο νά τοῦ ἀντισταθεῖ. Οἱ 'Εβραῖοι ἀπασχολοῦνται συνήθως μέ τό ἐπικερδέστερο ἐπάγγελμα τοῦ μεσίτη. Τῶν κατωτέρων τάξεων είναι ντελάληδες τῶν παζαριῶν. Περιφέρουν τίς πραμάτειες διαλαλώντας τήν τελευταία τιμή. "Ολα αὐτά τά έθη πού συνθέτουν τόν πληθυσμό τῆς Πόλης

φοροῦν διαφορετικό κάλυμμα κεφαλῆς. Οἱ 'Αρμένιοι, οἱ 'Εβραῖοι καὶ οἱ χειρώνακτες "Ελληνες συνηθίζουν τό γαλάζιο χρῶμα, πού θεωρεῖται ἀπό τούς Τούρκους ταπεινωτικό, καὶ παπούτσια ἀπό δθλιο κόκκινο δέρμα». (Σελ. 625)

69 * **Ο Σικελός περιηγητής Scrofani (1795), Μωριᾶς:** 'Υπολογίζει τόν πληθυσμό τοῦ Μωριᾶ σέ 250.000 ψυχές. 'Από αὐτό τόν ἀριθμό 180.000 είναι "Ελληνες, 50.000 Τοῦρκοι καὶ 20.000 'Εβραῖοι, Βενετοί καὶ Φράγκοι. Οἱ 'Εβραῖοι καὶ οἱ Φράγκοι είναι ἐμποροὶ πού παραμένουν λίγα χρόνια στό Μωριά, ώσπου νά πλουτίσουν. (Σελ. 647)

70 * **Μέ τόν ἀριθμό τοῦ Scrofani γιά τόν πληθυσμό τοῦ Μωριᾶ συμφωνεῖ κι ἔνα γράμμα ἀπό τή Ζάκυνθο τοῦ 1798 (Copie d'une lettre de Roussel au général Gentilly, Archives du Ministère des Affaires Étrangères, Bl. Bas. Kremmidā, «Τό ἐμπόριο τῆς Πελοποννήσου στό 180 αἰώνια (1715 - 1729), σ. 16 σημ. 8). "Οσο γιά τήν έθνική σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ δλες σχεδόν οἱ πηγές συμφωνοῦν δτι οἱ Τοῦρκοι τοῦ Μωριᾶ δέν ξεπερνοῦσαν τίς 50.000. 'Ο τουρκικός πληθυσμός πλειοψηφούσε στίς πόλεις δπου ὑπῆρχαν ἰσχυρές φρουρές, δηλαδή στό Ναύπλιο (στρατιωτική ἔδρα τοῦ Μωριᾶ), στήν Κορώνη, Μεθώνη, στό Ναυαρίνο. Στήν Τριπολιτσά, μ' δλο πού ἡταν ἔδρα πασά, οἱ Τοῦρκοι δέν ξεπερνοῦσαν τό 25-30% τοῦ πληθυσμοῦ. Μικρότερο ποσοστό Τούρκων ἡταν ἐγκατεστημένο στήν Πάτρα, Βόνιτσα, Καλαμάτα. Οἱ 'Εβραῖοι κατοικοῦσαν στήν Πάτρα, Τριπολιτσά καὶ Ναύπλιο, στά μεγαλύτερα δηλαδή ἐμπορικά κέντρα τοῦ Μωριᾶ. Στό Μωριᾶ οἱ 'Εβραῖοι ἐκάλυπταν τό 12% τοῦ πληθυσμοῦ (Bas. Kremmidā, ένθ. ἀνωτ. σ. 19 - 20). Οἱ Φράγκοι καὶ οἱ 'Εβραῖοι πλούτιζαν σύντομα γιατί ἐκμεταλλεύονταν σχεδόν ἀποκλειστικά τά κερδοφόρα προϊόντα τοῦ Μωριᾶ, μετάξι, τσόχινα υφάσματα, πρινοκόκκι, λάδι, στάρι κλπ. ("Υποσημείωση σελ. 647)**

71 * **Ο πρόξενος τῆς Γαλλίας στή Θεσσαλονίκη Félix Beaujour (1797):** Σέ δ, τι ἀφορά τή δικαιοσύνη "Ελληνες καὶ 'Εβραῖοι υπάγονταν, δπως καὶ οἱ Τοῦρκοι, στή δικαιοδοσία τοῦ μουλά. Συνήθως δμως οἱ διαφορές κανονίζονταν πρίν φθάσουν μπροστά στόν Τοῦρκο δικαστή, μέ τό διαιτητική παρέμβαση τοῦ μητροπολίτη καὶ τοῦ ραββίνου. Οἱ ἀφορισμοί ἀποτελοῦσαν τό ἰσχυρότερο μέσο ἀπονομῆς δικαιοσύνης καὶ γιά τούς "Ελληνες καὶ γιά τούς 'Εβραίους, «Τά ἀναθέματα πού ἐκτοξεύονταν ἀπό τόν τελευταῖο ραββίνο τῆς Θεσσαλονίκης, προστατεύμενο τῆς Γαλλίας», γράφει δ Beaujour, «προκαλοῦσαν τρόμο. Είδα πατεράδες νά ἐγκαταλείπονται ἀπό τά παιδιά τους, γυναῖκες νά χωρίζουν τούς δάντρες τους». (Σελ. 693)

72 * : **Ο πληθυσμός τῆς Θεσσαλονίκης ἡταν τό 1797 60.000 ψυχές (30.000 Τοῦρκοι, 16.000 "Ελληνες, 12.000 'Εβραῖοι, 2.000 'Αθίγγανοι, 'Αραβες σκλάβοι, Τουρκαλβανοί καὶ Φράγκοι). (Σελ. 693)**

73 * : **Ο Γάλλος πρόξενος d' Evant (1768) υπολόγιζε τόν πληθυσμό τῆς Θεσσαλονίκης σέ 65 - 70.000 ψυχές (Bellley, Observations, σ. 142), δ πρόξενος Arasy (1777) σέ 70.000 περίπου (M. Λάσκαρη, 'Η Θεσσαλονίκη στά τέλη τοῦ IH' αιώνα, 'Αθήναι 1939, σ. 17), δ περιηγητής Alex. Bisani (1780) σέ 80.000 (K. Μέρτζιου, Μνημεῖα**

‘Η Εβραϊκή παρουσία στήν ‘Ελλάδα

στη διαδρομή των αιώνων

μακεδονικής ιστορίας, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 192). Τό βέβαιο είναι διτί ότι δύο πληθυσμός αυτής της πόλης — Βαβέλ δους ζούσαν Τούρκοι, “Ελληνες, Εβραίοι και Αρβανίτες — είχε φθάσει κατά τα τέλη του ΙΗ' αιώνα τίς 80.000 ψυχές. Ήταν μεγαλύτερη άπό τη Βουδαπέστη, τη Λειψία και τη Δρέσδην έκεινης της έποχης. Είχε τόν ίδιο πληθυσμό με το Λίβερπουλ και το Μάντσεστερ (N. G. Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIII siècle*, Paris 1956, πρόλογος Ernest Labrousse, σ. V-III). Οι Άλβανοι της Θεσσαλονίκης ήταν μισθιφόροι τῶν πασάδων και ἀγάδων καθώς και τεχνίτες. Ο Γάλλος πρόξενος Arasy (1777) τούς υπολογίζει σέ 4.000. Ο εβραϊκός πληθυσμός ἀνερχόταν κατά τόν D'Evant (1768) σέ 26 - 27.000, με 32 συναγωγές, κατά τόν Arasy (1777) σέ 25.000 και κατά τόν Bisani (1788) σέ 23.000. Για τούς Ελληνες δέν υπάρχουν ἔξακριβωμένα στοιχεῖα. Ο d'Evant τούς υπολογίζει σέ 8.000, δ Arasy σέ 15.000 και δ Bisani σέ 20.000 μαζί με τούς Φράγκους (βλ. N. G. Svoronos, Ένθ. δν., σ. 7 - 13, δους και ἀναλυτική βιβλιογραφία). Ο Κων. Δ. Μέρτζιος, Μνημεία μακεδονικής Ιστορίας, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 205 σημ. 1, 2, 3) παρατηρεῖ διτί οι ἀριθμοί αυτοί δέν είναι ἀπολύτως ἀκριβεῖς. Επίσημη στατιστική δέν υπήρχε και οι πρόξενοι υπολόγιζαν τόν πληθυσμό καθένας κατά τήν προσωπική του ἀντίληψη. Επειτα στή δημογραφική κατάσταση ἐπιδροῦσαν οι διάφορες ἐπι-

δημίες πού θέριζαν τούς κατοίκους. Αρκεῖ νά σημειωθεῖ διτί τό 1781 πέθαναν ἀπό πανούκλα 20.000 Τούρκοι και πολλοί Εβραίοι (βλ. τό ύπομνημα τού ἀββᾶ Belley στήν ‘Ακαδημία τῶν Επιγραφῶν (30 Ιουνίου 1772) γά τη μακεδονική ιστορία και τη Θεσσαλονίκη (*Histoire de l'Académie Royale des Inscriptions et Belles Lettres, Observations sur l'histoire et sur les monuments de la ville de Thessalonique*, Paris 1777, τ. 38, σ. 121 - 146). (Υποσημειώσω σελ. 693)

- 74 * Ο Γάλλος Claude Savary, (1797), Ρόδος: Η Ρόδος έχει δύο πολιτείες. Τήν προτεύουσα και τήν ἀρχαία Λίνδο. Η πρώτη κατοικεῖται ἀπό Τούρκους και μερικούς Εβραίους. Πέντε κωμοτόλεις και 41 χωριά ἀπό μουσουλμάνους. Ο πληθυσμός τού νησιού είναι 4.700 τουρκικές οἰκογένειες, 2.700 ἔλληνικές και 100 ἔβραικές. Δηλαδή συνολού 37.500 περίπου ψυχές δν δ μέσος δρος τῶν μελῶν κάθε οἰκογένειας υπολογισθεῖ σε πέντε. (Σελ. 764)
- 75 * Ο Αγγλος στρατιωτικός χειρουργός πυροβολικού, μέλος τῆς Αγγλικής Στρατιωτικής Αποστολῆς στήν Κωνσταντινούπολη, William Wittman, (1800), Χίος: Η Χίος έχει πληθυσμό 25.000 ψυχές: 22.000 Ελληνες, 2.000 Τούρκοι, 1.000 καθολικοί και ἔβραιοι. (Σελ. 791)

ΤΟΜΟΣ Γ1

- 76 * Ο Αγγλος περιηγητής Edward Daniel Clarke, δρ. τοῦ Καίμπριτζ (1801), Καβάλα: Η Καβάλα είχε 500 σπίτια (τουρκικά και ἔλληνικά) και ή Γκιουμουλτζίνα 1.000 (400 ἔλληνικά, 60 ἔβραικά, 15 ἀρμένικα, τά υπόλοιπα τουρκικά). (Σελ. 91)
- 77 * Ο Πρώσος Jacob Salomon Bartholdy (1801): Μόνο τό ἐμπόριο και οι ἀπολαύσεις τῶν αισθήσεων ἀπασχολοῦν τούς σύγχρονους Ελληνες, γράφει δ Bartholdy. «Ἀλλά δταν τά ἄτομα ἐνός ἔθνους προσηλώνονται σέ ἔνα ἀποκλειστικά ἐπάγγελμα δόηγονται σε βέβαιο ἐκφυλισμό». “Ετοις ἔχηγει γιατί οι Εβραίοι δέν είχαν παρουσιάσει τίποτα στόν τομέα τῶν ἐπιστημῶν και τῶν τεχνῶν μ' δλο πού ή εὐφυία τους είναι ἀδιαμφισβήτητη. (Σελ. 199)
- 78 * Λάρισα, Βόλος: Στή δογάνα βρήκαν τόν Τούρκο τελώνη ἄρρωστο ἀπό θέμρες. Εκείνη τή στιγμή ἔμπαινε κι δ Εβραίος γιατρός. Γιά ἀντιπυρετικό πρόσταξε τό κίτρινο τού αὐγού και χωμό λεμονιού και φυσικά τήν ἀλαραίτητη φλεβοτόμηση.
- Στό κάστρο τοῦ Βόλου κατοικοῦσαν, ἐκτός ἀπό μιά ἀσήμαντη τουρκική φρουρά, οι Εβραίοι, δπως δλλωστε σ' δλα τά μουσουλμανικά φρούρια στήν Ελλάδα. Στούς δρόμους τῆς πολιτείας είδαν πολλές Εβραίες. «Ολες σχεδόν κάπνιζαν ή τουλάχιστον είχαν στήν τοσέπτη τό τιμπούκι τους. Είναι μιά πολυτέλεια πού συνηθίζουν οι Αρμένισσες και οι Εβραίες, δπως και οι Τουρκάλες, ἀλλά πολύ σπάνια οι Ελληνίδες». (Σελ. 211)
- 79 * Λάρισα: Μιά δλόκληρη συνοικία τῆς Λάρισας ήταν ἔβραικη. Πολλοί Εβραίοι είχαν πλουτίσει ἀπό τό ἐμπόριο, ἀπό τίς ἐνοικιάσεις τῶν φόρων και ἀπό τά σαράφικα. “Ενας ἀπ' αὐτούς, δ Ισαάκ, είχε χτίσει ἔνα παλάτι, θαῦμα ἀρχιτεκτονικής. (Σελ. 211)

- 80 * Ο Αγγλος έμπορος Thomas MacGill (1804), Σμύρνη: Ο πληθυσμός τῆς Σμύρνης είχε αὐξηθεῖ σέ 130.000 ψυχές (70.000 Τούρκοι, 30.000 Ελληνες, 15.000 Αρμένιοι, 10.000 Εβραίοι και 5.000 ξένοι). Κατά τήν τελευταία πενταετία δέν είχε σημειωθεῖ καμιά ἐπιδημία στήν πόλη κι αὐτό είχε συντείνει στή διατήρηση τού πληθυσμού σε υψηλά ἐπίπεδα. (Σελ. 228)
- * : Από τούς Ελληνες τῆς Σμύρνης μερικοί ζούσαν κοντά στό Φραγκομαχαλά και ἀλλοι σκόρπια ἀνάμεσα στούς Τούρκους. Οι περισσότεροι υπάλληλοι τῶν ἐμπορικῶν καταστημάτων ήταν Ελληνες και οι ὑπηρέτες τῶν οἰκογενειῶν Αρμένιοι. “Οσο γιά τούς κατώτερους υπηρέτες και τούς πορτιέρηδες τῶν ἐμπορικῶν οἰκων ήταν Εβραίοι πού ζούσαν μέψωμι κι ἐλιές, δηλαδή μέ τρεις παράδεις τήν ήμέρα, μ' δλο πού τό μεροκάματό τους ήταν 30-40 παράδεις. (Σελ. 231)
- 81 * Πόλη: Στόν Γαλατά ζούσαν χιλιάδες Ελληνες και Εβραίοι ἐπειδή τά σπίτια ήταν ἀπυρόβλητα. (Σελ. 232)
- 82 * Ο Julien υπηρέτης τοῦ Fr. R. de Chauteaubriand (1806), Σμύρνη: Γύρισα σ' δλη τήν πολιτεία (τή Σμύρνη) και μού φάνηκε πολύ εὐχάριστη γιατί έχει πολύ ώραιο λιμάνι γεμάτο καράβια δλων τῶν ἔθνων. “Επειτα ή Σμύρνη είναι τό κέντρο τῶν νησιῶν τοῦ Αιγαίου και γι' αὐτό ἔρχονται πολλοί ξένοι. Εκτός ἀπ' αὐτό ή πολιτεία είναι πυκνοκατοικημένη, μένουν ἐδῶ Γάλλοι, Ελληνες, Εβραίοι και Τούρκοι. Κι δλοι έχουν τή συνοικία τους. Οι Γάλλοι ἀσχολούνται μέ τήν ώρολογοποία, χρυσοχοΐα, κοσμηματοποία και μέ δλλα ἐμπορεύματα πολυτελείας, έχουν τά καλύτερα ξενοδοχεία, καφενεῖα, και μπιλιάρδα. Οι Ελληνες ἀσχολούνται μέ τήν ἐπεξεργασία τού ξύλου. Οι Εβραίοι είναι ἐμπορομεσίτες τῶν Τούρκων. Η τουρκική ἐργατική τάξη

Η Έβραική παρουσία στήν Ελλάδα

στή διαδρομή τῶν αἰώνων

δουλεύει στίς κλειδαριές, στά παπούτσια, ρούχα, χά-
μουρα, σέλλες κ.ά. (Σελ. 306)

83 * : Στό μεταξύ οι Τούρκοι περιπολοῦν στούς δρόμους
νύχτα μέρα καὶ πιάνουν τούς ύποπτους. Δείχνουν δ-
μας μεγαλύτερη αύστηρότητα στούς "Ελλήνες καὶ
στούς Έβραιούς. (Σελ. 307)

84 * Ο "Αγγλος λοχαγός William Martin Leake (1804 -
1810), Αγρίνιο: Δυό μέρες ἀργότερα ἐφτασε στό Βρα-
χώρι (σημερινό Αγρίνιο) (500 όθωμανικά σπίτια, 100
ἔλληνικά καὶ 40 ἔβραικά). Πρίν ἀπό κάποια χρόνια
ήταν δόλτελα τούρκικο χωρίο. Τά σπίτια τῶν Ἐλλή-
νων ήταν μικρά καὶ ἔπιαναν τό χαμηλότερο σημεῖο
τῆς πολιτείας. (Σελ. 377)

85 * Καστοριά: Άλλα καὶ ή Καστοριά ἀδειάζει ἀπό τούς
κατοίκους της. Πολλά ἀρχοντόσπιτα Ἐλλήνων καὶ
Ἐβραίων εἶναι ἔτοιμροπα ἀπό τήν ἐγκατάλειψη ἡ ἀ-
δειανά». (Σελ. 395)

86 * Τρίκαλα: Τά Τρίκαλα είχαν, δπως τόν πληροφόρη-
σαν, πληθυσμό 12-15 χιλιάδες κατοίκους. Οι περισσό-
τερες οἰκογένειες ζούσαν σέ ἄθλια πλιθόσπιτα. Μ' δλο
πού ἄρχισαν νά παρακμάζουν ταχύτατα κατά τή διάρ-
κεια τῆς κυριαρχίας τοῦ Ἀλῆ, γράφει δ Leake, ἔξακο-
λουθοῦν νά ἀποτελοῦν μιά ἀπό τίς μεγαλύτερες πολι-
τεῖες στήν Ἐλλάδα. «Ἐχουν ἐφτά ἡ ὅχτω τζαμιά,
πολλές ἐκκλησίες, δύο συναγωγές καὶ καλοεφοδια-
σμένη ἀγορά. Κάθε Κυριακή λειτουργεῖ παζάρι μέ συμ-
μετοχή τῶν κατοίκων τῶν γύρω χωριών». (Σελ. 411)

87 * Λάρισα: Ο κύρ.Π. πληροφόρησε τόν Leake δτι δ
πληθυσμός τῆς Λάρισας ήταν 8.000 οἰκογένειες. Ο Ἰ-
διος δμως νομίζει πώς δέν ἔπερνούσαν τίς 4.000. Υ-
πῆρχαν ἀκόμα 300-400 ἔβραικά σπίτια — μερικά ἀπ'
αὐτά ήταν ἀπό τά πλουσιότερα τῆς εύρωπαίκης Τουρ-
κίας — καὶ 400 Ἐλληνικά. "Υπῆρχαν καὶ πολλοὶ ἀλλοὶ¹
Τούρκοι μέ μεγάλες ιδιοκτησίες μα ὡν ύπερογκες δα-
πάνες τους γιά δπλα, μεγαλεῖα, γυναῖκες, τούς ἀνάγ-
καζαν νά ἔξαπατοῦν τόν "Ελληνα ἡ Ἐβραϊο πραμα-
τευτή καὶ νά κατατυραννοῦν τούς χωριάτες ἀξιώνον-
τας δλο καὶ μεγαλύτερα δοσίματα. (Σελ. 413)

88 * Λάρισα: Οι Ἐβραῖοι τῆς Λάρισας, δπως καὶ σ' δλες
τίς περιοχές τῆς Τουρκίας, δέν ἀντιμετώπιζαν καμιά
καταπέση. Κινδύνευαν μονάχα δταν ἀπό κάποια ἐπι-
πολαιότητα δφηναν νά φανοῦν τά πλούτη τους.

"Η προτίμηση πού δειχναν οι Τούρκοι γιά τούς Έ-
βραιούς, παρατερεῖ δ Leake, δέν ἀποτελοῦσε ἐκδήλω-
ση σεβασμοῦ, ἀφού δέν ἔκρυβαν διόλου τήν περιφρό-
νησή τους γι' αὐτό τό λαό, ἀλλά στό γεγονός δτι δέν
τούς φοβοῦνταν. «Ἀντίθετα ἤξεραν πώς οι "Ελλήνες
ήταν οι φυσικοί σύμμαχοι τού εύρωπαίκου ἔχθρου πού
προετοίμαζε τήν ἀνατροπή τῆς δθωμανικῆς αὐτοκρα-
τορίας καὶ τόν ἀφανισμό τῆς μουσουλμανικῆς θρη-
σκείας. Οι Ἐβραῖοι πάλι διαλαλούσαν πώς ήταν φα-
νατικοί ἔχθροι τῶν Ἐλλήνων. Στή Λάρισα μιλούσαν ἰ-
σπανικά, δπως καὶ στίς ἀλλες ἔλληνικές πολιτείες». (Σελ. 415).

89 * Επαχτο: Στίς 14 Φεβρουαρίου 1806 βρίσκεται στόν
"Επαχτο. Στό κάστρο είχαν ἐγκατασταθεῖ 400 μου-
σουλμανικές οἰκογένειες καὶ 30 ἔβραικές. (Σελ. 422)

90 * Σέρρες: Στίς 11 Νοεμβρίου 1806 ἐφτασε στίς Σέρρες.

«Ἄπο μακριά ἡ πολιτεία προσφέρει ἔνα ἐπιβλητικό
θέαμα μέ τά δσπρα τείχη καὶ τούς πύργους πού ὑψώ-
νονται κατά διαστήματα. Τά τείχη, πού ἔχουν περιμέ-
τρο γύρω στά τρια μίλια, περικλείουν δχι μονάχα τήν
πολιτεία ἀλλά καὶ περιβόλια, ἀκόμα καὶ λειβάδια δ-
που βόσκουν τά ζῶα. 'Αλλά δέν είναι τίποτα παραπά-
νω ἀπό ἓνα λεπτό κατασκεύασμα ἀπό ὅψητα πλιθιά.
Τά σπίτια ἀκολουθοῦν τή γνωστή τούρκικη ἀρχιτε-
κτονική: λιθοδομή τό κατώτερο τμῆμα καὶ ἔλιοδεσά
τό ὑπόλοιπο. Οι δρόμοι στριφογυριστοί καὶ κακο-
στρωμένοι. 'Αλλά χάρη στά δφθονα νερά πού κατε-
βαίνουν ἀπό τό γειτονικό βουνό βασιλεύει παντοῦ τό
πράσινο. Κάθε σπίτι ἔχει καὶ τό περιβόλι του. 'Ο πλη-
θυσμός ύπολογίζεται σέ 15.000 Τούρκους, 5.000 "Ελ-
ληνες καὶ Βουλγάρους καὶ λίγες οἰκογένειες Έβραιων.
(Σελ. 436)

91 * Θεσσαλονίκη: 'Ο πληθυσμός τῆς Θεσσαλονίκης ύ-
πολογίζονται σέ 80.000 ἀλλά δ Leake δέν νομίζει δτι ζε-
περνούσε τούς 65.000 κατοίκους (35.000 Τούρκοι,
15.000 "Ελληνες, 13.000 Έβραιοι καὶ οι ύπόλοιποι
Φράγκοι καὶ Ἀθίγγανοι). (Σελ. 439)

92 * : 'Ο "Αγγλος περιηγητής καταγράφει καὶ στοιχεῖα
γιά τίς τιμές τῶν διαφόρων εἰδῶν στή Θεσσαλονίκη.
Τό καλύτερο ψωμί 15 παράδες ἡ ὁκά, τό ἀρνί 18-20
παράδες, τό βοδινό μόνο 8 ἢ 10, γιατί τό ἔτρωγαν ἀπο-
κλειστικά οι Έβραιοι καὶ οι Φράγκοι, τό μετάξι 50
πιάστρα. (Σελ. 440)

93 * Ιωάννινα: Στίς 10 Ιουνίου ἐπιστρέφει στά Γιάννενα.
"Υπολογίζει τά Ἐλληνικά σπίτια σέ 2.000, τά μουσουλ-
μανικά σέ 1.000 καὶ τά ἔβραικά σέ 200.

Οι οἰκογένειες πού κατοικοῦσαν στήν πόλη ἡταν πε-
ρισσότερες ἀπό τά σπίτια, κάπου 3.000. "Υπῆρχαν ἔξι
ἡ ἐφτά ἐκκλησίες μέ 50 παπάδες, 16 τζαμιά καὶ δύο
συναγωγές. (Σελ. 465-6)

94 * : Σέ ἀλλο σημεῖο (σ. 168) δ Leake ύπολογίζει τόν πλη-
θυσμό τῆς πρωτεύουσας τοῦ Ἀλῆ, μόνιμο καὶ κινητό,
σέ 30.000. Κατά τόν Ἀραβαντίνο (Χρονογραφία τῆς
Ἡπείρου, 'Ἐν Ἀθήναις, 1856, τ. Β', σ. 248-249) δ γιαν-
νιώτικος πληθυσμός τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ Ἀ-
λῆ ύπολογίζονται σέ 3.673 οἰκογένειες (2.280 χριστιανι-
κές, 850 όθωμανικές, 343 ἔβραικές καὶ 200 ἀλλων ἔ-
θνων) πού ἀντιστοιχοῦσαν σέ 22.000 ψυχές. Σ' αὐτό
τόν ἀριθμό προσθέτει 4.000 παρεπίδημους καὶ στρα-
τιώτες, σύνολο 26.000. Παρατηρεῖ δμως δτι δ πληθυ-
σμός αὐτός ἐπαυξανόταν «καταφεγγόντων εἰς τήν πό-
λιν ταύτην τούλων τυχοδικτῶν καὶ ἐνδεεστέρων τι-
νῶν οἰκογενειῶν ἐκ τῶν πέριξ περιοχῶν καὶ ἐπαρ-
χιῶν». 'Ο "Αγγλος περιηγητής Νικηφόρος πού ἔφτασε
στά Γιάννενα λίγους μῆνες ἀργότερα μέ τόν Byron ("Ο-
κτώβριος 1809) ἀναφέρει στό χρονικό του 8.000 σπίτια
καὶ 35.000 ψυχές τό λιγότερο. Μόνο τό ἔνα δέκατο τοῦ
πληθυσμού ἡταν μουσουλμάνοι (Journey through Alba-
nia and other provinces of Turkey..., London 1813, σ.
60). ("Υποσημείωση σελ. 466)

95 * : "Άλλες σύγχρονες πληροφορίες ἀναφέρουν παρα-
πλήσιους ἀριθμούς. «"Εχει σπίτια 3.000 σχεδόν, 1.700
ρωμαῖκα, 1.000 τούρκικα καὶ ὃς 300 ἔβραικά. "Εχει
δέ παλάτια ύπερλαμπρα αύθεντικά 5, ἐκκλησίας 7 καὶ
τζαμιά 17, ἔνα μικρό μεζεστένι εἰς τήν ἀγοράν θολο-

Συνέχεια στή σελ. 21

Τό άδοιπτορικό ένός Εβραίου

ΤΟΥ ΡΑΒΒΙΝΟΥ ΒΑΝΙΑΜΙΝ
ΕΚ ΤΟΥΔΕΛΑΣ (1159)

Τό άνοιγμα του δρόμου της Παλαιστίνης υπέρεα από τήν πρώτη καί τή δεύτερη Σταυροφορία είχε προκαλέσει συγκίνηση μεταξύ του έβραϊκου στοιχείου τής Δυτικῆς Εύρωπης. Οι πεπαιδευμένοι Ίουδατοι τής διασποράς φλογίζονταν από τήν έπιθυμία νά έπισκεψθούν τή γη τῶν πατέρων τους καί τίς έβραϊκές συναγωγές τῆς Ανατολῆς υπέρεα από τόσες αιματηρές περιπτειες τῆς φυλῆς.

Τό 1159 ξεκίνησε από τή Σαραγόσσα τῆς Ισπανίας ἔνας ραββίνος, ὁ Βενιαμίν ἐκ Τουδέλας,¹ γιά μιά περιοδεία στήν Εύρωπη, στήν Αφρική καί στήν Ασία πού χράτησε δεκατρία δλόχληρα χρόνια.

Είναι μεγάλη μεσαιωνική μορφή ὁ ραββίνος Βενιαμίν. Τό δοιοπορικό του, μνημείο τοῦ ΙΒ αἰώνα, θεωρεῖται ἔνα από τά σημαντικώτερα περιηγητικά χρονικά δλῶν τῶν ἐποχῶν² «Ἐπιγραφή τῶν Μεσαιωνικῶν χρόνων σημαίνει Βενιαμίν ἐκ Τουδέλας», παρατερεῖ δὲ Γάλλος σχολιαστής του *Carmoly*.

Τοξίδεψε από τήν Ισπανία στήν Ιταλία, πέρασε στήν Ἐλάδα καί ἀπό κεῖ στήν Κιλικία, Συρία, Παλαιστίνη, ὡς τό Χαλιφάτο τῆς Βαγδάτης καί τής Περσίας. Κι ἀφοῦ περιηγήθηκε τήν Αραβία, τήν Υεμένη καί τήν Αἴγυπτο ξαναγύρισε διά μέσου Σικελίας στήν πατρίδα του. Ἐκεῖ, στό ἐρημητήριο τῆς Τουδέλας, ἄρχισε νά καταγράφῃ ὅ,τι εἶδε καί ἀκουσε στήν μαχριές χώρες.

“Τοστέρα ἀπό αἰώνες, κάποιος ἀνήσυχος φιλόλογος, ἐρευνώντας τά κονισαλέα ράφια μιᾶς παλαιᾶς βιβλιοθήκης βρῆκε τό χειρόγραφο τοῦ ραββίνου. Διαβάζοντας τίς σαρακοφαγώμε-

1. Τουδέλα: Πόλη στά σύνορα τῶν βασιλείων Καστίλλης καί Αραγωνίας.

2. Beniamin Tudeleensis. Τό χρονικό τῆς περιοδείας του στήν ἑλληνικά χώρες περιλαμβάνεται στήν ἔκδοση Bergeron τοῦ 1735 (σελ. 8-11). *Voyages faits principalement en Asie dans les XII., XIII., XIV. et XV. siecles, par Benjamin de Tudele, Jean du Plan Catpin, N. Ascelin, Guillaume de Rubruquis, Marc Paul Venitien, Huiton, Jean de Mandeville et Ambroise Contarini (A la Haye, 1735).* Έπιλογή στήν ἔκδοση Wright (1848, σελ. 70-72).

3. Δύο αἰώνες μετά τό θάνατο τοῦ Βενιαμίν τό περίηριο ταξιδιωτικού χρονικού είχε δόλτελα ζεχασθή. Ἡ πρώτη ἔκδοση στά έβραϊκά ἔννοι τό 1545, ἀπό τόν Ισραήλιτη Έλλερ οτό λοιδαικό τυπογραφεῖο τοῦ Gerson Soncino τῆς Πλάτης. Τό 1556 κυκλοφόρησε στή Φερράρα ἀπό τόν Abraham Ozerke. Τό 1574 νέα ἔκδοση: Τό χρονικό προτομετραράζεται στά λατινά ἀπό τόν Arias Montanus καί κυκλοφορεῖ στήν Αμβέρσα (*Itinerarium Beniamini Tudeleensis ex hebreico latinum factum beneed. Arias Montano interpete. Antwerpiae, 1575*). Ἀκολουθεῖ ἡ ἔκδοση τοῦ σοφοῦ Ιταλοῦ τυπογράφου Siproni οτό Brissago. Ὡς τό 1721 ἐπισημαίνονται 26 ἔκδοσεις τῶν περιγράφων τοῦ Βενιαμίν. Ἀπό τίς μεταγενέστερες ἔκδοσεις ζεχωβίζονται. Ἡ άλλαντική τοῦ 1734 (J.P. Baratier), ἡ παρανή τοῦ 1831 (E. Carmoly), ἡ γερμανική τοῦ 1903 (L. Grinshut und Marcus Adler), ἡ ἀγγλική τοῦ 1842 (A. Asher). Τό 1899 δημοσιεύθηκε στήν ἐφημερίδα τῆς Τεργέστης «Νέα Ήμέρα μετάφραση τοῦ χρονικού τοῦ Βενιαμίν ἀπό τόν Λέαρο Βελλέη μέ τίτλο «Ο Βενιαμίν ὁ ἐκ Τουδέλας ἀνά τήν Βυζαντινήν Αὐτοκατοπίδαν».

‘Εβραϊκή παραδοσιακή γυναικεία στολή τῆς Θεσσαλονίκης.

νες σελίδες του ἀνακάλυψε πώς ἡταν ἀνεκτίμητο χρονικό μιᾶς ἐποχῆς; πηγή ἀγνωστων πληροφοριῶν γιά χῶρες, γιά δυναστείες, γιά θεσμούς, γιά τήν καθημερινή ζωή, με θησαυρούς ιστορικῶν στοιχείων πού φώτιζαν τόν αἰώνα τῶν Σταυροφοριών. Τό βιβλίο δόθηκε σε λίγο στή δημοσιότητα.³

‘Αλλά ὁ Εβραῖος περιηγητής καί τό πολύτιμο χρονικό του είχαν κακή τύχη. Ούδεποτε συγγραφέας ἔχει ὑποστεῖ τόση κακοποίηση ἀπό ἐκδότες καί ίστορικους ὅσο ὁ Βενιαμίν ὁ ἐκ Τουδέλας. ‘Ανιδεοί καί ἐπιπόλαιοι μεταφραστές παραμόρφωσαν τό ἔργο, ἔτσι πού ἔγινε ἀγνώριστο. Παραφθορά ὀνομασιών, ἐξιθαρβαρισμός τοπωνυμίων, ἀλλοιώσεις. Καί τό χειρότερο: αὐθαίρετες διορθώσεις τῶν κειμένων.

‘Ηρθαν ἔπειτα βιαστικοί σχολιαστές καί καταδίκασαν τό ἔργο τοῦ Βενιαμίν μέ βεβαιότητα μοναδική στήν ίστορία τῆς κριτικής ἐρευνας. ‘Αντιμετώπισαν τό χρονικό του μέ περιφρόνηση, μερικοί τόν ἔλουσαν μέ υβριστικά ἐπίθετα — τόν εἰπαν ἀγύρτη καί πλαστογράφο — καί ἄλλοι ὑπεστήριξαν ὅτι πρόκειται γιά φανταστικό ἔργο, ὅτι τάχα ὁ Βενιαμίν δέν εἶχε μετακινηθῆ ποτέ από τήν Τουδέλα τῆς Ισπανίας.⁴

Μερικοί τόν κατηγόρησαν ἐπειδή ἀσχολεῖται εἰδικά μέ τή μειοφηφία τῶν Εβραίων καί παραμελεῖ τήν καταγραφή στοιχείων γιά τόν υπόλοιπο πληθυσμό τῶν τόπων πού ἐπισκέπτε-

4. Κατά τόν IZ καί IH αἰώνα μερικοί ιστορικοί ἀμφισβήτησαν τήν αὐθεντικότητα τοῦ κειμένου, ἀλλά καί τήν υπαρξή τοῦ συγγραφέα τοῦ (Baratier, Gerrous, Bengnot, Jost κ.ἄ.). Τήν ίδια μεταχείριση ἔλαν γιά μιά περίοδο καί ὁ Marco Polo, ὁ Plan - Carrion καί ὁ Ascelin. Οι κριτικοί τούς ἀποκαλούσαν «θρασεῖς, ἀπατεώνες καί ἐλευσοίς τουρδατάνους».

ται.⁵ Καί ξεχούσαν όλοι ότι τό χειρόγραφο που πρωτομεταφράσθη δέν ήταν τό πρωτότυπο έργο τού ραβίνου ἀλλά μιά κακή περιλήψη, μιά στεγνή, λαχωνική, πρόχειρη ἐπιτομή τού ἀρχικού χρονικού μέ πολλά παραφθαρένα τοπωνύμια. "Ἐπειτα εἰναι παράλογο νά κατηγορεῖται ἔνας περιηγητής τοῦ ΙΒ' αἰώνα ἐπειδή δέν περιλαμβάνει στό χρονικό του πληροφορίες πού χρειάζονται στόν ἑρευητή τού εἰκοστοῦ.

'Ἄλλο τί ήταν αὐτός ὁ Βενιαμίν ὁ ἐκ Τουδέλας; Τυχοδιάκτης, ἀρχιτέκτονας, γιατρός, ἔμπορος; Ταξίδεψε ἀναζητώντας πλοῦτο ἢ ἐπιστημονικές γνώσεις;

Δέν ὑπάρχει χαμπιά συγχεκριμένη πληροφορία. 'Η προσεκτική ὅμως μελέτη τού χρονικού δημιουργεῖ τήν ἐντύπωση ότι ὁ Βενιαμίν είχε ἀναλάβει εἰδική ἀποστολή: πραγματοποιούσε περιοδεία στίς ἔβραικές κοινότητες πού ήταν κατασπαρμένες σ' ὅλο τόν κόσμο γιά τήν ἀπογραφή καί μελέτη τῶν προβλημάτων τους.

Πρέπει ἐπίσης νά ήταν ἔμπορος. "Οπως φαίνεται στήν ἀφήγησή του, ἀφοῦ στήν ἀρχήν μηνυμούνεται τόν ἀριθμό τῶν Ἐβραίων πού κατοικοῦν στήν ἄλφα ἡ βῆτα πολιτεία καί τά ὀνόματα τῶν προεστῶν, προχωρεῖ ἀμέσως στήν παράθεση στοιχείων γιά τό ἐμπόριο καί ίις οἰκονομικές συναλλαγές τοῦ τόπου.

Αύτές ἀκριβῶς οἱ πληροφορίες γιά τό ἐμπόριο, τή βιοτεχνία καί τίς βιοτικές συνθήκες τῶν λαῶν τῆς Εύρωπης καί τῆς Ἀνατολῆς ἀποτελοῦνται οὖν αὐθεντικές καί μοναδικές πηγές γιατί δέν ἀναφέρονται ἀπό κανέναν ἄλλον ιστοριογράφο τῆς ἐποχῆς.

"Ἐτσι ὁ Ἐβραῖος Βενιαμίν εἶναι ὁ πρώτος Ἕρωπαπίος περιηγητής πού παρουσιάζει ἔνα συστηματικό ταξιδιωτικό χρονικό σέ παγκόσμια πλατίσια.

Παραθέτει χρήσιμες πληροφορίες ἀλλά καί παράδοξα πράγματα. Είναι εὔπιστος καί ἔχει τήν τάση νά υιοθετῇ κάθετε τι θαυμαστό καί ὑπερφυσικό. "Εχει ὅμως ἔνα σπουδαῖο προσόν: περιγράφει μέ προσοχή καί μέ ἀκρίβεια ὅ, τι βλέπει.⁶ Σ' αὐτό ἀκριβῶς ἔχωρίζει ἀπό τούς συγχρόνους του χριστιανούς περιηγητές πού καταγράφουν μέ ἐπιπολαιότητα ἀνεξαχρίβωτα στοιχεῖα καί ἀφελεῖς ἡ φανταστικές ἀφηγήσεις.⁷

'Ο μεγάλος "Ἀγγλος ιστορικός Γίββων εἰρωνεύεται τόν Βενιαμίν γιά τίς ἰδιαίτερες προτιμήσεις του στά οἰκονομικά ζητήματα. 'Η μαρτυρία ἔνος Ἐβραίου σ' ὅ, τι ἀφορᾶ τό χρῆμα, γράφει ὁ Γίββων, εἶναι ἀδιαμφισβήτητα ἀξιοσέβαστη. Τόν παραδέχεται ὅμως σάν πολύτιμη πηγή. Καί παρατηρεῖ: «Τά λάθη καί οἱ παραδοξολογίες τοῦ Ἐβραίου ραβίνου δέν εἶναι ἀρκετά γιά νά μᾶς πείσουν ότι τά ταξίδια του δέν εἶναι πραγματικά».⁸

'Ἐπι τέσσερες αἰώνες τό ὁδοιπορικό τοῦ Ἐβραίου περιηγητῆς ὑπῆρξε ὁ ἀντικειμενικώτερος ταξιδιωτικός ὁδηγός. 'Η ἀφήγησή του εἶχε ἔξασφαλίσει τήν ἔμπιστοσύνη ὅχι μονάχα τῶν ὁμο-

5. Blackwood's Edinburgh Magazine: The itinerary of rabbi Benjamim of Tudela (Νοέμβριος 1824). 'Ο ποδῶς μεταφράστης του γράφει ότι τό ἀρχικό κέμενο κυκλοφοροῦν ἐπί διάνες στήν Αἴγυπτο ἀλλά κανένα ἀντίτυπο δέν έβασε στήν Εὐρώπη. Τόδι ἀλλού συνέβη καί μὲ τίς ἀγρήσεις τοῦ Βενετοῦ περιηγητῆ Marco Polo καὶ τόν Αραβαῖς Batutis (ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰώνας).

6. E. Carmoly: Notice historique de Benzamim de Tudela (Bruxelles, 1852).

7. Καὶ ἄλλοι Ἐβραῖοι ἔγραψαν ταξιδιωτικά χρονικά μετά τόν Βενιαμίν ἐκ Τουδέλας. 'Ο Samuel Bar Simson ('Οδοιπορικό τῆς Παλαιστίνης, 1210) καὶ ἔνας Παροινός Ἐβραῖος ὄνματι Jacob πού ἀγρέση τήν «Περιγραφή τοῦ Ἅγιον Τάφου» (1258).

8. Στόν ἔβραικό πολύτιμο μᾶς ἀπό τίς πρώτες ἔκδοσεις τοῦ χρονικού σημειώνεται: «Ο Βενιαμίν, καταγράφει ὅ, τι εἶδε σέ κάθε τόπο, καὶ ὅ, τι τοῦ εἶπαν ἀνθρώποι ἀκέφουν ποτά ὄνδρατο τους εἶναι γνωστά στήν Ἰσπανία».

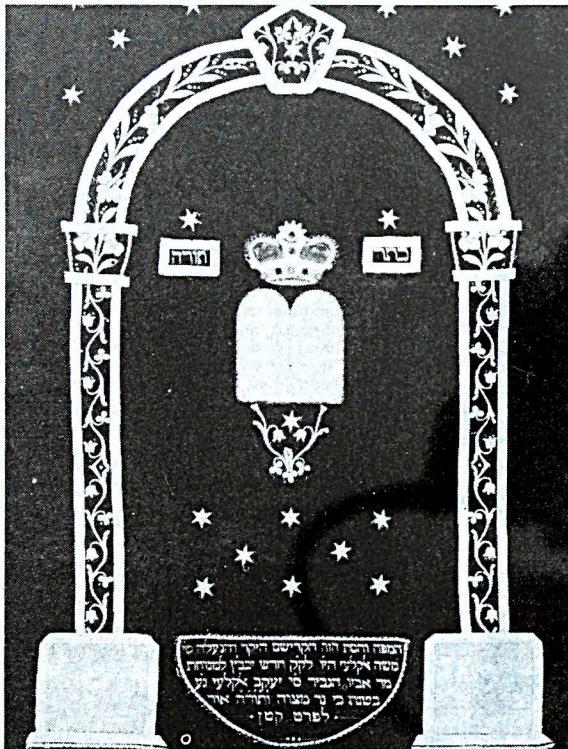
9. Edward Gibbon: The history of the decline and fall of the Roman Empire (τόμ. Ε' σελ. 48 ύποτο.)

φύλων του ἀλλά καί τῶν χριστιανῶν.

'Ο Βενιαμίν δέν ἀντικειμένως προβλήματα καί δυσχολίες γιά λόγους φυλετικούς. Κατά τή βυζαντινή περίοδο δέν ἀναφέρεται συστηματικός ἀντιστηματισμός στόν ἑλληνικό χῶρο. 'Εξαίρεση ἀπότελει ἡ ἐκστρατεία τοῦ Νίκωνος τοῦ «Μετανοεῖται» στή Λαχεδαιμονία γιά τήν ἔκδιωξη τῶν Ἐβραίων.

Οι νεώτερες ἔρευνες ἀλλών πηγῶν τῆς ἐποχῆς ἀπέδειξαν τή σοβαρότητα τοῦ ἡμερολογίου καί ἐπιβεβαιώνουν ότι τά πρόσωπα πού ἀναφέρει ήταν πραγματικά σύγχρονοι του.¹⁰

'Η ἑλλειψή ιστορικῶν καί γεωγραφικῶν γνώσεων ἀπό τήν Ἀνατολή παρέσυρε μεγάλον ἀριθμό μεσαιωνικῶν συγγραφέων σέ χονδροειδή σφάλματα. 'Ονομασίες χωρῶν, λαῶν, πόλεων καί μνημείων είχαν ἀντικατασταθῆ μέ φανταστικές. Καί ὅλες

Πορόχετ: 'Αφιέρωμα στό «Κάαλ Καδός Χαντάς»
Ιωάννινα 1909 αι. Φωτογραφία T. De Vinney
Κοπυράϊ 'Εβραϊκού Μουσείου 'Ελλάδος

αύτές τίς παραμορφώσεις ἔσπευσαν νά τίς ἀποδώσουν στόν Βενιαμίν.

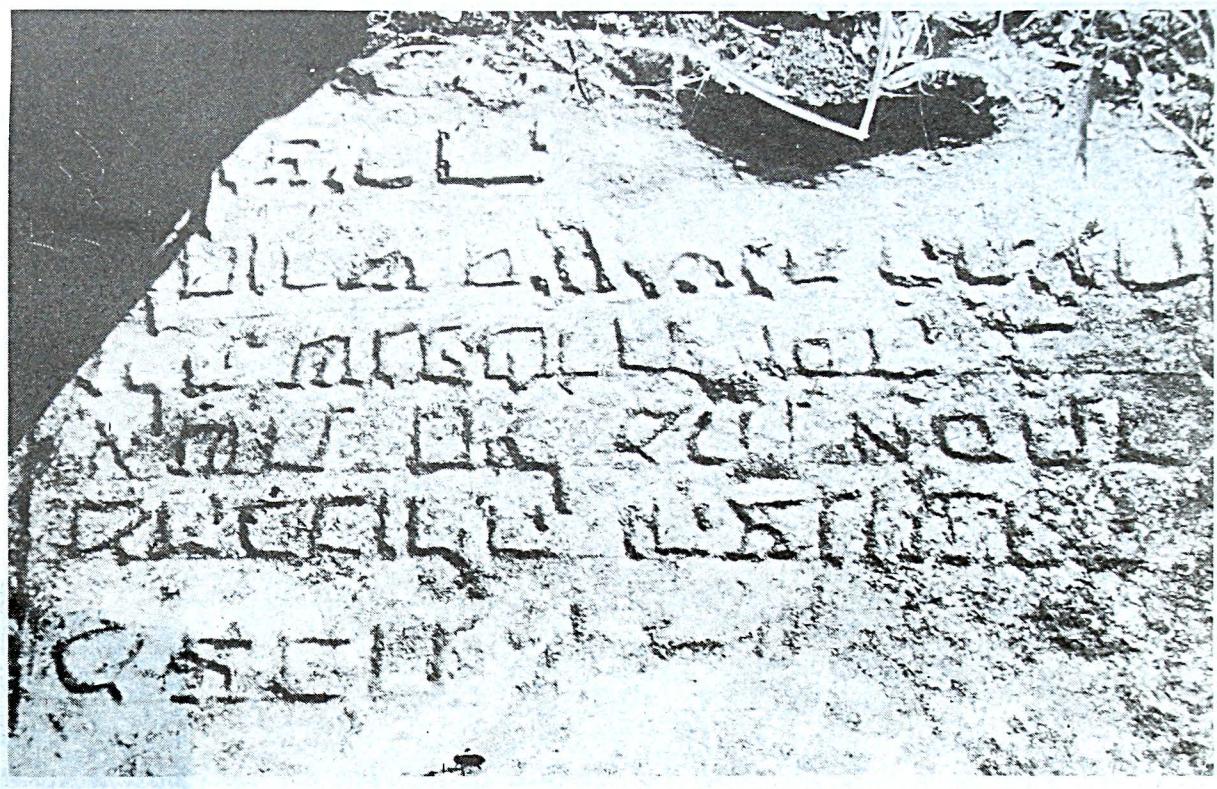
'Άλλας ἡ παραφθορά στίς δυνομασίες εἶχε ἀρχίσει ἀπό τόν ἔκτο αἰώνα. 'Ο Παπαρρηγόπουλος παρατηρεῖ ότι στόν Συνέδημο τοῦ Ιεροχόλεους τά τοπωνύμια «μνημονεύονται οὐχί μέ τά ἀρχαῖα αὐτῶν ὄντως ὠμιλούντο ἐπί τῆς ἐποχῆς του (τόν ΣΤ' αἰώνα) ἡτοι μέ τά ἀπό τοῦ χρόνου καί τῆς ἀμαθείας παραφθαρέντα κατά τό μᾶλλον καί ἡτον».

'Ωστόσο ὁ Βενιαμίν ὅχι μόνο δέν παραμορφώνει τίς δυνομασίες ἀλλά τίς μεταφέρει στά ἔβραικά σύμφωνα μέ τήν τοπική

10. 'Ο Thomas Wright παρατηρεῖ: «Δέν διστάχω νά παραδεχτῷ ότι ὁ ραβίνος Βενιαμίν ἐκ Τουδέλας ἔχει ἐπισκεψεῖ πραγματικά τίς πολιτείες πού ἀναφέρει κ' ότι ἐγράψε όλα όσα εἶδε».

Τό οδοιπορικό ένός Έβραίου περιηγητού

ἀνεκτίμητο χρονικό γιά πρόσωπα και πράγματα τοῦ ΙΒ' αἰ.

Χαλκίδα: Ταφόπετρα 1715. Φωτογραφία: T. De Vinney
Κοπυράϊτ 'Εβραικού Μουσείου 'Ελλάδος

προφορά. 'Η μελέτη μάλιστα τῶν τριῶν περίπου σελίδων τοῦ χρονικοῦ πού ἀναφέρονται στήν 'Ελλάδα¹¹ ἀποκαλύπτει τή σχολαστικότητα καί τήν εὐσυειδήσια τοῦ 'Εβραίου περιηγητῆ καί προπαντός τήν ἀκρίβεια τῶν ἀποστάσεων μεταξύ τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν πόλεων.

'Ο Βενιαμίν ἀρχίζει τήν περιοδεία του τό 1159 ἀπό τήν 'Ι-σπανία, διασχίζει τήν 'Ιταλία καί μπαρχάρει στὸν Τάραντα γιά τήν 'Ελλάδα, δέκα χρόνια μετά τὸν τερματισμό τῆς δεύτερης Σταυροφορίας καί δώδεκα μετά τή δήλωση τῆς Στερεάς καί τῆς Πελοποννήσου ἀπό τοὺς Νορμανδύους:

«'Από κεῖ (ἀπό τὸν Τάραντα), ὕστερα ἀπό ταξίδι δύο ἡμέρων φθάσαμε στὸ νησὶ τῆς Κέρκυρας ὅπου ζῇ μονάχα ἔνας 'Ε-βραῖος. Εἶναι βαφέας¹² καί δύναται 'Ιωσήρ. Δύο ἀκόμη ἡ-μερῶν ταξίδι μᾶς φέρειν στὴν δόκτη τῆς "Αρτας, στὰ σύνορα τῆς αὐτοχροτορίας τοῦ Μανουήλ,¹³ βασιλιά τῆς 'Ελλάδος. Σ' αὐτή τήν ἀκτή ὑπάρχει ἔνα χωρίο μέ κατοίκους 100 'Εβραίους. Οἱ σημαντικώτεροι εἰναι ὁ Σεχαμίας καί ὁ Ἡρακλῆς.

»Σέ δυό μέρες ἐφθασα στὸν Ἀχελώο. Σέ μισῆς μέρας πο-ρεία βρίσκεται τό Αίτωλικό πάνω στὸν κόλπο. «Ἐπειτα, ταξίδι μιᾶς μέρας ὡς τήν Πάτρα. Εἶναι ἡ πολιτεία τοῦ 'Αντίπατρου¹⁴ ἐνός ἀπό τοὺς τέσσερες βασιλιάδες πού διαδέχθηκαν τὸν Ἀλέ-

ξανδρο. »Έχει μεγάλα καί παλαιά κτίρια καί 50 πάνω κάτω 'Εβραίους μέ πρώτους τούς ραββίνους 'Ισαάχ, 'Ιάκωβο καί Σαμούήλ.¹⁵

»Μισή μέρα θαλασσινό ταξίδι καί φθάνουμε στό Λεπάντο.¹⁶ Μάιμιστη ἀκόμη μέρα δύοιπορία μᾶς φέρνει στήν Κρίσα.¹⁷ Δια-χόστοι 'Εβραῖοι ζοῦν ἐδῶ καί καλλιεργοῦν τά χτήματά τους στὸν Παρνασσό. Σέ τρεις μέρες φθάνω στήν Κόρινθο ὅπου ζοῦν 300 περίπου 'Εβραῖοι.

»Σέ ἀπόσταση ταξίδιου τριῶν ἡμερῶν ἀπό τήν Κόρινθο βρί-σκεται ἡ μεγάλη πολιτεία τῆς Θήβας ὅπου ζοῦν 2.000 περίπου 'Εβραῖοι. Εἶναι οἱ φημισμένοι παραγωγοί μεταξιοῦ καί πορφύ-ρως.¹⁸

15. Στή συνέχεια παραλείπουμε τά δύοματα τῶν 'Εβραίων προεστῶν.

16. Ναύπακτος.

17. Τὸ Χωρό τῆς Παρανασσόδος.

18. Ο Wright ἀναφέρει διτὶ στή Θήβᾳ ζοῦσε ἐκείνη τήν ἐποχῇ ὁ μεγαλύτερος ἀκρι-μός 'Εβραίων ἀπό ὅλες τὶς Ἑλληνικὲς πόλεις. 'Η Θήβᾳ μαζὶ μέ τήν Κόρινθο ἦταν ση-μαντικά κέντρα μεταξιούτεχνια καί ὑφαντογέας. 'Ο Gibbon γράφει διτὶ οἱ μεταδυ-μιστένες εἴλαν ἀπαλλαγεῖ ἀπό τὴν καταβολή φόρου. 'Αντές οι τέχνες πού εἴλαν φθί-σει σέ μεγάλη ἀκτή στή Θήβᾳ, στήν Κόρινθο καί στό 'Αργος, εἴλαν ἀπασχόληση καί τερψή σέ μεγάλο ἀριθμό ἀνθρώπων. 'Αντρες, γυναικες καί παιδιά εἴλαν διαχωρισθεῖ σέ διάφορες εἰδικότητες ἀνάλογα μέ τὴν ἥλικα καί τὴν ἀντοχή τους. Καί μ' ὅλο πού οἱ περισσότεροι ἦταν οἰκουμενικοί δύολοι κέρδοιςαν χρήματα καί ζοῦσαν ἐλεύθερο καί ἐντυπω-τιον. 'Τήν ἀκμή τῆς Θήβας κατά τό ΙΒ' αἰώνα, πού ὠφελόταν καί στα ἄρθρα νορᾶ τοῦ ποταμοῦ Ισκίνον καί Δίσκητη ἀποκαλύπτον καί οἱ στίγοι τοῦ Τζετζή:

Φύσει τῶν σφῶν νόστων

δανύειαν καί στηλιψιν δέ καί γε πολύ τό λειτον
δωροῦντας τοὺς ὑψάσματα τῆς ἐν Θήβων τῇ χώρᾳ...

Φαίνεται μάλιστα, διτὶ ἡ ἐργαστήρια τῶν Θήβων ἦσαν «βασιλικά». Γιατί διπας ση-μιώνει ο Νικήτας Χωνάτης, ὁ σουλτάνος τοῦ 'Ικνονίου μετά τή συνομολόγηση τῆς

11. Στήν ἔκδοση Bergeron (1735) σελ. 8-11. Στήν ἔκδοση Wright (1848) σελ. 72-74.

12. Τό ἐπαγγελμα τοῦ βαφέα ἦταν εὐδίνατα διαδεδομένο μεταξύ τῶν 'Εβραίων τῆς Ἀνατολῆς.

13. Τοῦ Μανουήλ Κομνηνοῦ (1143 - 1180).

14. 'Ο Βενιαμίν ἔχει νιοθετήσει τήν ιστορική ἀνακρίβεια τοῦ 'Ιώσηπου.

Ἀνάμεσά τους ὑπάρχουν καί πολλοί ταλμούδιστές.¹⁹ Σ' ὅλοληρη τήν ἐλληνική αὐτοκρατορία, μέ μοναδική ἔξαίρεση τήν Κωνσταντινούπολη, δέν θά βρής τέτοιους σοφούς. Σέ τρεῖς μέρες φθάνεις στὸν Εύριπο, μεγάλη πόλη πού συγκεντρώνει ἐμπόρους ἀπό ὅλα τά σημεία τῆς χώρας. Ἐδῶ μένουν 200 Ἐβραῖοι.

»Σέ ἀπόσταση μιᾶς μέρας βρίσκεται ἡ Jasbutteriza.²⁰ Η πολιτεία εἶναι χτισμένη στήν παραλίᾳ κι' ἔχει 100 Ἐβραίους. Μισή ἀκόμη ἡμέρα δρόμο καί φθάνουμε στήν Ραβένικα.²¹

Σέ ἀπόσταση μιᾶς ἀκόμη μέρας βρίσκεται τό Simon Potamo²² ή Ζητούνι ὃπου ζοῦν 50 Ἐβραῖοι. Ἐδῶ βρίσκονται τά σύνορα τῆς Βλαχίας πού οἱ κάτοικοι τῆς δομάζονται Βλάχοι. Εἶναι ἀλαφοί καί γρήγοροι σάνι ζαρχάδια καί κατεβαίνουν ἀπό τά βουνά στοὺς ἐλληνικούς κάμπους για ληστεία καί

σπηλήκης εἰρήνης με τὸν Ἀλέξιο Γ. ζήτησε ὡς δῶρα «σπηλαῖ νήματα» ἀπό ἑκείνα «ἄπει ἐκ Θηβῶν ἐπιταπειράνω μεταξύπλικη». Ἐντύπων προκαλεῖ ποὺ ὁ Ἐβραῖος πανηγυρῆς δὲν ἀναφέρει τίποτε για τήν καταστροφή πού ἐλαύνει πόλεις τό 1147, ἡ Θηβᾶ καί ἡ Κόρινθος ἀπό τοὺς Νομαρχῶν. Οἱ ἐπιδρόμεις, ὅμοιαντα λέπταράνων με ἀγύρτια τῆς δύο εὐημερουσας πολιτείας ἀλλά καὶ χρώμασαν τή μεταφορά στήν Ἰταλία μεγάλον ἀλφιδού μετακονγών. Ἡπαν ὅλοι εἰδικεύεντον «εἴτε τίνος ὄθνους ὑγαίνει», γράφει ὁ Νικήτας Χωνάτης. Καὶ προσθέτει: «Καὶ νῦν ἔξειντιν ἰδεῖν ἐν Σικελίᾳ καταρρέουσας Θηβαίων παῖδες καὶ Κορινθίων λιτῶν προσπαντεύοντας τὰν ἔξικαντα καὶ χρυσοπάστας στολῶν». Ἐκεῖ δύναται, γράφει ὁ Βυζαντινός ἴστορικος, κάπιο ἀπό ἓν στην τίναντο ἀπαράλλακτα ὅπως οἱ ἀρχαῖοι. Ἐρειπεῖς ὑπό τὸν Δασέο. Φαίνεται ὅμως οἵτις ἐλέγει πολιτασταθεὶς ταχύτατα καὶ στίς δύο πολιτείες ὁ οὐνόμας τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς καθημερινῆς ζωῆς, πορά τήν ὀμαδική ἀπαγωγή τῶν εἰδικεύμενων τεχνῶν. Πρέπει να σημειωθεῖ ὅτι οἱ Νομαρχῶν ἐλεύθερων με τή συνθήκη τοῦ 1159 (βα. ὑπογράφει κατά τή δάρκεια τῆς περιοδείας τοῦ Βενιαμίν στήν Ἑλλάδα) δύνονται τοὺς αγνωστάνων, ἔκτος τῶν Θηβαίων καὶ τῶν Κορινθίων (Ζακυνθός, ἐνθ' ἀν'. Ἐπίσης Gibbon: *The decline and fall of the Roman Empire*, τόμ. E' σελ. 347).

19. Λόγοι ἐρευνητῆς τοῦ ταλμούδ, τῶν φαββινικῶν παραδόσεων πού συμπλήρωνται τήν Παλαιὰ Διαβήτη.

20. Jasbutteriza στήν ἐκδοση τοῦ Bergeron. Ο Asher ὑποστηρίζει οἵτις πρόκειται γά πολιτεία τῶν Βλάχων καὶ ὑπόβεται ὅτι ἀρνάντηκε ἀπό τῶν πολεμιῶν περιπετεῶν τῆς περιοχῆς. Φαίνεται πώς τοὺς Ἐβραίους ἐπί τοῦ Εὐρίπου. Κατά τό Lelewel εἶναι ὀλαβίκη πατούση τῆς Brystira πού σημαίνει γέγονο, θυμωμένον ποτάπη. Τήν ταντίζει με τή Λάρυμνα (σώμα, δημητικός σύμβολος, κειμαρωφος). Δέν ἀποκλείεται, λουδιν., νά πρόκειται για τή Βίστριτσα, παραπότα τοῦ Σπερχειοῦ. Ο αὐτοκομικός ἔφορος Φιώτιος πού εἶναι σταλεῖ στήν περιοχή ἐπί βασιλίας. Οθωνος γράφει σε ἀναφορά τοῦ (4 Απριλίου 1835) σχετικά με τή δικαιοδοσία τοῦ: «Εἰς τά 1828..., μετά τήν μάτια Οθωνᾶς ἐκατέρωνται εἰς τήν ἐπαρχίαν Πατρατζών εἰς τό χωρίον Φτέρη ὄντα μάζην, ποτὸς καὶ ἐπονεθεῖται ὁ χάλ. Στάρτος καὶ Ενάγ. Κοντογάνην καὶ Ελαῖον εἰς τήν ἔκουσαν τῶν ὀλα τά πέραν τοῦ ποταμοῦ Βίστριτσας, ηγίεις κίνεται κατ' ἀρκτὸν εἰς τῶν Σπερχειών... (Γιάννης Βλαχογάννη: *Ἴστοριά Σπερχείου*, τόμος B', σελ. 338).

21. Μεσανακή πόλη κοντά στή Λαμία. Τό 1209 συγκροτήθηκε στή Ραβένικα διάσκεψη Φράγκων ἡγεμόνων καὶ λεραζών. Ο Wright παραπέμπει στό παλαιό χρονικό τοῦ Henri de Valenciennes όπου ἀναφέρεται: «Ensi comme juy dvant dys, fut li parlement en val de Ravenieuse». «Ο αὐτόκρατορ Έρρίκος», γράφει ὁ Παπαργυρόπολος, «συνεκρότησε τό Μάϊον τοῦ 1209 παλαμέντον, ήτοι κοινὴν σύνοδον εἰς Ραβένικα, κοινάδια κεμένην περὶ τῶν Θεομούτων». (τομ. E', σελ. 29). Σέ ἐπιστολή τοῦ πάπα Ιννοκεντίου Γ' (ἀρχές II' αἰώνα) ἀναφέρεται: «Castrum de Situn super Rave-nicā (άστρον Στινούν πάνω ἀπό τη Ραβένικα).

22. Κατά τό Reinaud με τό Sinon ούτως Βενιαμίν ἔννοει τόν ποταμό Σπερχειοῦ. Αντίθετα, ὁ Carmoly ὑπόβεται οἵτις τό Sinon ἀποτελεῖ παραφθορά τού ἀρχαίον «Ξένων: Sinon Potamos = ξεῖνος ποταμός, ένος, ἐπειδή κατεβαίνει ἀπό ἑνέ τού χώρα, τήν Βλάχη».

23. Η περιοχή πόρος B. τοῦ Σπερχειοῦ ὄντων Βενιαμίν κατά τοὺς Μέσους Χρόνους Βλάχω, ἀλλωτε, ως τήν ἐπάνταστα τοῦ 1821 τά χωριά τῆς περιοχῆς τοῦ Σπερχειοῦ ἦταν γνωστά ὡς φραζοχώρων. Τόν Οκτώβριο τοῦ 1829 «ἡ συσταθεῖσα δημογενεστιά ἔκτισε εἰς τό χωρίον Φτέρω καὶ ἡ δικαιοδοσία τῆς ἔκτενετο εἰς ὅλα τα Βλαχοχώρων. Πολιτούχοι καὶ κάμπον» (Τ. Βλαχογάννη, Τό Ελληνικόν ἔτος, Ημερολόγιον Συντάκτων Ενώπιον Αθηναϊκόν, Εφεμεδίων 1930, 6, 9, 38. Περ. Κασσούμην: «Ἐνθυμίματα» τομ. B. σ. 250). Τό ἐπόπειρας μετεβίημεν εἰς τα Βλαχοχώρων τῆς ἐπαρχίας Πατρατζών». Επίσης: Φιλίμονος: Δοκίμιον Ιστορικόν, τόμ. Γ' σ. 362: «Ο Ὀμέρ Βρινώντις ἔγινε ὑπέρ τοὺς τροχιλίους κατά τάν Βλαχοχώρων πόρος τό μέρος τῆς Γρανάς». Η ληστοκή δράση τῶν Βλάχων κατά τοὺς χρόνους τοῦ Μανούντι Κομνητοῦ στή Βόρεια Ελλάδα καὶ στή Θεσσαλία ἔχει ἐκπρωθύνθη ἀπό τή νεώτερη ιστορική ἐρευνα (Wace Thompson: *The Nomads of the Balkan*, 1915). Επίσης: Θωμά P.: «Μονογραφία περὶ Βλάχων» (Πανώρα, 1869 καὶ 1870). Γοράκης ὁ Πουκεβῆ για τίς ἐπόρους τῶν Βλάχων: «Ἐρχονται σέ σύγκρουση μετούς τῆς Ἐλλήνες αὐτοκράτορες, καταστρέφοντας τίς καλύτερες χώρες τῆς Θάσους καὶ τῆς Μακεδονίας. Σύμμαχοι με τοὺς Ρυμανούς καὶ τοὺς Σκύδρους. Προσαρμόζονται ενούδα στής ἐνστρεμές ἀναταραχῆς καὶ παιώνων μήρος στής ἐπαναστάσεις καὶ διαιρείζονται τόποι για νά μοισαθοῦν τά φάκη πού ἀπομένουν (Histoire de la regeneration de la Grece).

ἀρπαγῆ²³. Κανείς δέν ριφοκινδυνεύει πόλεμο μαζί τους, οὔτε μπορεῖ νά τους ὑποτάξει γιατί τά καταφύγια τους είναι ἀπόρτια καὶ αὐτοί μονάχα γνωρίζουν τοὺς δρόμους. Δέν είναι οὔτε Χριστιανοί οὔτε Ἐβραῖοι. Τά δύνματά τους είναι ἐβραϊκά. Μερικοί μάλιστα ἀποκαλούν τούς Ἐβραίους ἀδελφούς. «Οταν συναντήσουν Ισραήλιτη τόν ληστεύουν ἀλλά δέν τόν σκοτώνουν, ὅπως κάνουν με τούς Ἐλληνες²⁴. Αύτή ἡ φύλη δέν ὑπακούει σέ κανένα νόμο.

»Από δῶ ὡς τό Γαρδίκι²⁵ είναι δύο μέρες δρόμος. Ἐρειπωμένος τόπος με λίγους Ἐβραίους καὶ Ἐλληνες κατοίκους. Δύο ὅλημη μέρες καὶ φθάνουμε στή μεγάλη ἐμπορική πόλη τοῦ Ἀλμυροῦ²⁶ ὅπου συχνάζουν Βενετοί, Πιζάνοι, Γενοβέζοι καὶ ἄλλοι επιποροτοί πού ἐρχονται ἀπό ὅλα τά μέρη. Είναι μεγάλη πολιτεία καὶ ἔχει 400 Ἐβραίους. Σέ ἀπόσταση μιᾶς ἡμέρας βρίσκεται η Bissina²⁸ ὅπου ζοῦν 100 περίπου Ἐβραῖοι.

»Από ἔκει, ὕστερα ἀπό θαλασσινό ταξιδί δύο ἡμερῶν φθάνει κανείς στή Θεσσαλονίκη²⁹, μεγάλη παραλιακή πολιτεία πού χτίστηκε ἀπό τό βασιλικά Σέλευκο, ἔναν ἀπό τοὺς τέσσερες διαδόχους τοῦ Ἀλεξάνδρου³⁰. Ἐδῶ ζοῦν 500 Ἐβραῖοι. Ο ραββίνος Σαμουήλ καὶ οἱ γιοί του είναι διατρεπεῖς φιλόλογοι. Οι Ἐβραῖοι καταδύνωνται στήν άσκησις καὶ σκώντας χειρωνακτικά ἐπαγγέλματα.

»Σέ ἀπόσταση δύο ἡμερῶν ἀπό τή Θεσσαλονίκη βρίσκεται τό Mitrizzi με Ἐβραίους³¹. Η Δράμα — ταξιδί δύο ἡμερῶν — ἔχει 140 Ἐβραίους. Μιά μέρα πορεία καὶ φθάνουμε στή Christopoli,³² με 20 Ἐβραίους. Σέ ἀπόσταση τριῶν ἡμερῶν ἡ «Αβυδος, κι' ὕστερα ἀπό ταξιδί πέντε ἡμερῶν μέσα ἀπό βουνά, ἡ μεγάλη πολιτεία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ μητρόπολη τῆς ἐλληνικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἔδρα τοῦ αὐτοκράτορα Μανουήλ³³.

»Ο Βενιαμίν προσφέρει μιά γραφική εἰκόνα τῆς Πόλης καὶ πλήθος πληροφοριῶν για τήν πολιτική καὶ οἰκονομική τῆς κατάσταση σε μιά περίοδο ἀκμῆς τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

24. Ασφαλέστατη είκαστα τοῦ φαββίνου. Θεωρεῖ τοὺς ληστές ἐβραιαῖκης καταγωγῆς ἐπειδή δέν συκοτώνουν τοὺς δρυφίλους τοῦ δράου τούς Ἐλληνες.

25. Κωποπόλη, κατά τό Wright, ἔδρα ἐποκόπουν κατά τοὺς μεσανακούς χρόνους. Στής ἀρχές τοῦ ΙΔ' αἰώνα ἀποτελούντος βαρώνων καταλανική. Τό 1335 θά προσαρτεῖται στό σεβρικό δουκάτο τῆς Θεσσαλίας, τή Μεγαλοβάτα. Τό 1371 περιέρχεται στοὺς Βενετούς καὶ τό 1470 στόν Τούρκους. Η μεσανακή Φάδοπολη καὶ ἐν αντί ημητραῖς ΔΙΕΕ τό. H' 5-93. Χωρία Γαρδίμι πάραπε καὶ σήμερα, ανταυτού τής Λαμίας. «Ο δυνάστης Λεβαδείας θαβεν οὐ πρώτα πορά τοῦ Σφαστοκάπτορος νέων Πατρών Ίωντον, τό Γαρδίμι, τή Γραφάτη καὶ τό Σιδηρόκαπτον (Πλαραργυρόν: τούς. Ε' 149). Τό Μεγάλον Γαρδίμι κείται κατά τά διατολούμενά τοῦς Λαμίας... κατανικόν τοῦ Ξηροχωρίου τῆς Εγκώλας. Μαχένται ἀπό τής διαλασσής ἐπί ζημάν μίαν (Φιλίμονος: «Δοκίμιον Ιστορικόν». Εδ. 1860 τόμ. Δ' σελ. 135).

26. Η περιφράση τοῦ Βενιαμίν συμπλητεῖ με τίς σημειώσεις τοῦ «Αρμα περιηγητή Εδριστού, πού ταξιδίζει τήν ίδια περιορία στήν Ελλάδα». Ο Ἐδριστή δημοράζει τήν πόλη Αγριμούσιον, «κομματική πόλη, πολυκατοικημένη καὶ ἐμπορική». Κατά τόν Θαίνην στήν ηματικό κέντρο.

27. Μέ τη συνθήκη τοῦ 1149 τό Βυζαντίο παραχώρησε στόν Βενετούς οἰκονομικά προνύμια στής μεγαλύτερες πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας (Ζακυνθός, ἐνθ'. ἀν.).

28. Είναι η βυζαντινή πόλη Βισσένη πού ἀποτελούνται μαζί με τή Φάρσασο, τό Θαμπακόν, Γρεβένην. Αλμυρό καὶ τή Δημητράδα τημῆτα τοῦ διεσπαζούντος Σφαρούντην. Δύοκανταν.

29. Saluini στήν ἐκδοση Bergeron. Seleucie στήν ιστορία Wright. Η Θεσσαλονίκη τοῦ ΙΒ' αἰώνα είχε περισσότερους Εβραίους ἀπό καθέ διληπή Ελληνική πόλη, με τέλη θριάμβου. Η προτίμηση τῶν Εβραίων στή Θεσσαλονίκη ὠφελούντων στήν εύνοια τής δέσμη τοῦ τήν καθέρωσε σόν ἐνα ἀπό τά σπουδαίτερα ἐμπορικά κέντρα τῆς τουρκικής αὐτοκρατορίας (Wright, Ενθ'. άν. 401).

30. Τό λάθος τοῦ Βενιαμίν ἀποδίδεται σέ μαλακή παραδοση τής ἐποχῆς.

31. Τηνή πόλη Δημητράδα κοντά στήν Αγριμούση. Μερικοί τήν ταντίζουν με τίς Σλέρες. «Ο σπαραγός Αλέξιος Βρανᾶς ἐνέπορε τοὺς Νομαρχούς παρά τή Δημητράδα, τής περιφερείας Σερρών καὶ αἰχμαλώπιτες 4000» (Άμαντος: Ιστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τόμ. B' σ. 401).

32. «Ο δεσπότης τής Ελλάδος Θεόδωρος; κατέλαβε πάσαν τήν μέρχιος Αδριανούπολης, καὶ Φιλιπποπόλεως καὶ Χριστοπόλεως χώραν. Η Χριστοπόλης ἦν ἐν τῇ θέσει περισσότερη τῆς νῦν Καβάλας» (Παπαφερόπουλος, τόμ. E' σ. 49).

Τό οδοιπορικό ένός Έβραίου περιηγητού

άνεκτιμη χρονικό γιά πρόσωπα και πράγματα του ΙΒ' αι.

Περιγράφει ό, τι είδε, μέ απλοϊκότητα βέβαια, άλλα και μέ αχρίζεια και εύσυνεδησία.

«Είναι πολύ μεγάλη πολιτεία, πρωτεύουσα όλου του βασιλείου και χατοικεῖται από "Ελληνες". Έχει βρίσκεται ή Αὐλή του αυχράτορα Μανουήλ πού κυβερνάει δώδεκα βασιλιάδες.

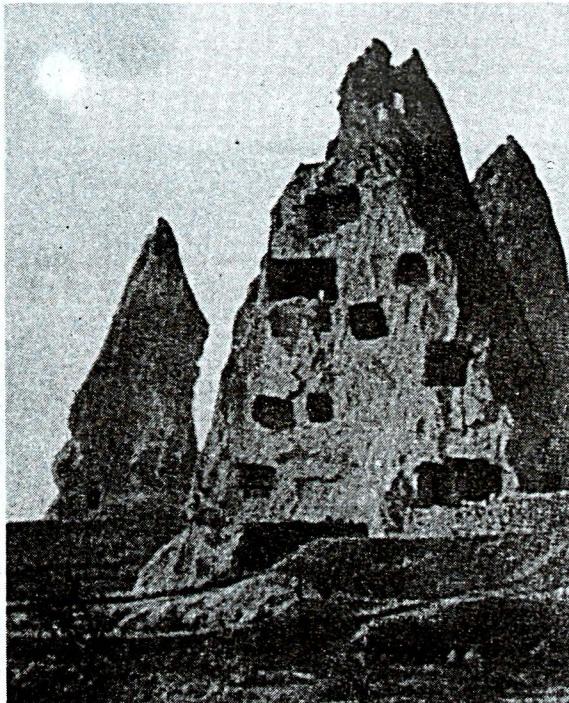
»Η πολιτεία ἔχει περίμετρο 18 μιλίων. Η μισή βρίσκεται πρός τήν πλευρά τῆς θαλασσας και ή μισή πρός τήν ξηρά. Κι' είναι χτισμένη ἀνάμεσα σέ δυό μεγάλους θαλάσσιους βραχίονες (ό ένας βλέπει πρός τήν Ρωσία και ὁ ἄλλος πρός τήν Ισπανία).

»Είναι τόπος πολύ δυνατός όπου συχνάζουν κάθε λογής έμποροι, τόσο από τίς ἐπαρχίες και τίς περιοχές τῆς Βαθυλώνας, τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Λυδίας και τῆς Περσίας, όσο και από τά βασιλεια και τίς χώρες τῆς Αἴγυπτου, τῆς Χαναάν, τῆς Ρωσίας, τῆς Ούγγαριας, τῆς Λομβαρδίας και τῆς Ισπανίας.

»Είναι πολιτεία πού δέχεται δόλο τον κόσμο χωρίς διάκριση χώρας ή θρησκείας. «Εμποροι καταφθάνουν από όλους τούς τόπους.

»Δέν υπάρχει ἄλλη πολιτεία στή γῆ πού νά μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τήν Κωνσταντινούπολη, μέ ἔξαιρεση τήν Βαγδάτη. 'Έδω βλέπει κανείς τόν περίφημο ναό τής Αγίας Σοφίας όπου κατοικεῖ ὁ πατριάρχης. 'Ο ἀριθμός τῶν ναῶν είναι ἵσος μέ τόν ἀριθμό τῶν ἡμερῶν τοῦ χρόνου. Οι θησαυροί ὄμως τῆς Αγίας Σοφίας είναι ἀμύθητοι. Πλούτη και δῶρα ἔρχονται από διάφορη νησιά, κάστρα και περιοχές. Κι' ἔται ἔχει γίνει σπουδαῖος ναός πού δέν υπάρχει ὄμοιός του στόν κόσμο. Βλέπεις κίνες ἀπό μάλαμα και ἀσήμι, μεγάλους πολυελαίους, καντήλια και ἀμέτρητες πλούσιες διακοσμήσεις.

»Πλάι στόν τοιχο τον ναού βρίσκεται ή τοποθεσία πού λέγεται 'Ιππόδρομος'. Έχει φυχαγωγεῖται ὁ αὐτοχράτορας. Κάθε χρόνο, κατά τή γέννηση τοῦ Χριστοῦ στή Ναζαρέτ, παρουσιά-

Τοπίο τῶν τρωγλοδυτικῶν οἰκισμῶν τῆς Καππαδοκίας.

ζονται μεγάλα θεάματα. Μπροστά στό βασιλιά και στή βασιλίσσα περνοῦν οι μορφές όλων τῶν ἀνθρώπων τοῦ κόσμου, καθένας μέ τή δική του φορεσιά. 'Έχει φέρνουν ἐπίσης λέοντες, ἀρκούδες, λεοπαρδάλεις και ὄναργους. Κι' ἀφήνουν τά θηριά νά ρίχνουν το ἔνα πάνω στό ἄλλο σέ φοιβερή μάχη³³. "Ενα παρόμοιο θέαμα γίνεται και μέ τά πουλιά. Και δέν πιστεύω νά υπάρχει τόπος σ' ὃλο τόν κόσμο όπου νά παρουσιάζωνται τόσο μεγαλόπερα παιγνίδια.

»Ο Μανουήλ³⁴ ἔκτος ἀπό τό παλάτι πού τού ἄφησαν οι πρόγονοί του, ἔχτισε κι' ἄλλο ἔνα στήν παραλία. Τό ωνόμασε Bilbernae³⁵ και οι κολώνες και τά τειχιά του είναι σκεπασμένα μέ μάλαμα κι' ἀστριμ. Στίς αιθουσές τοῦ παλατιού ύπάρχουν τοιχογραφίες πού ἀπεικονίζουν τούς πολεμικούς ἄθλους τοῦ Μανουήλ και τῶν προγόνων του³⁶.

»Στό παλάτι ύπαρχει ἔνας χρυσός θρόνος, στολισμένος μέ πολύτιμα πετράδια. Κι' ἀπό πάνω κρέμεται τό χρυσό στέμμα ἀπό χρυσές ἐπίσης ἀλυσίδες. Κι' ἀπό πάνω κρέμεται τό χρυσό στέμμα ἀπό χρυσές ἐπίσης ἀλυσίδες. Είναι ὅλο μαργαριτάρια και πετράδια ἀμύθητης ἀξίας, και τόσο ἀστράφτουν πού τή νύχτα μπορεῖς νά βλέπεις δίχως φως.

»Σ' αὐτό τό παλάτι φέρνουν τούς ἐτήσιους φόρους, χρυσάφι και πορφύρες. Και οι πύργοι είναι κατάμεστοι ἀπό πλούτη. Οι θησαυροί τους είναι ἀφάνταστοι και ή ἀρχιτεκτονική τους πανέμορφη. Σάν αὐτούς τούς πύργους δέν υπάρχουν ἄλλοι στόν κόσμο.

»Μόνο τό εισόδημα ἀπό τήν πολιτεία — δικαιώματα ἀπό τήν ἀγορά και τό λιμάνι και φόροι τῶν ἐμπόρων — ύπολογιζεται σέ είκοσι χιλιάδες χρυσᾶ τάληρα τήν ήμέρα.

»Οσο γιά τούς "Έλληνες πού μένουν σ' αὐτόν τόν τόπο είναι πάμπλουτοι ἀπό χρυσάφι και πετράδια. Γι' αὐτό είναι ντυμένοι μέ ἔξαιρετη μεγαλοπρέπεια. 'Υφασματα ἀπό χρεμά³⁷, χρυσούφαντα, μέ κεντήματα δουλεμένα στό βελόνι. Κι' ὅταν

33. Ήταν τα λεγόμενα "θεατροκυνήγια", ἀγνῶς δηλαδή θηρίων πρός θηρία, που ἀποτελούσαν, ἀπό τους πρώτους βιβλιανούς αἰώνες, τήν κυριωτέρη φυχαγωγία τῶν μαζῶν. Η Εκκλησία θε ἀποκρύψει τό σκλέρο αὐτὸν θέματα ἄλλα χωρίς ἀποτέλεσμα. Ο Ιουστινιανός εἶχε δωρίσει γά τά θεάματα τοῦ Ιπποδρόμου εἰκοσι λιοντάρια και τριάντα λεοπαρδάλεις (γνωστό, ἀλλωστε, ὅτι ἡ αὐτοκράτειρος Θεοδώρα ἦταν κόρη ἑνὸς ἀρχούδιατη τοῦ Ιπποδρόμου). Η προσωπική διαπίστωση τοῦ Βενιαμίου δὲ στήν Πόλη τοῦ 1159 γίνονταν θριαμβοίς ἔρχεται σέ ἀντίστητο μέ τόν χρονογράφο 'Ιωάννη Ζωνογράφου ιερογύριο τῆς βιγλίης» (διοικητή τῆς αὐτοκρατορικῆς ουματοψυλακῆς) που πέθανε μερικές δεκαετίες πρό το ταξίδι τοῦ Βενιαμίου στήν Πόλη. Ο Ζωνογράφος, σχολιάζοντας τόν 510 κανόνα τήν εν Τρούλω συνδόνων, μργάφει δέν γίνονταν πια «θεατροκυνήγια» διό που σέ παλιστερες ἐποχές, πού στίς μεγάλες πολιτείες «θηρία ἐτρέφοντο, λέοντες και ἀρκτούς και κατά καυσίμων ἐπήγνωντες τή θέατρο». Εδώ ὁ αὐτόττιτης είναι πού ἀξιώτεσσον τόν χρονογράφο. Οι θριαμβαίς συνεισθήκαν και μετά τήλα ψήλωσαν και διέτασαν στό χώρο τοῦ Ιπποδρόμου (Σκαλάτον δυνάνων: 'Η Κωνσταντινούπολης'). Άκομη και κατά τόν ΙΣΤ' αι μά από τίς πιό συνθημένες εἰδών στόν δρόμους τής πόλης ήταν οι θηριοτόροι πού ώθηρονταν λιοντάρια, δρκούδες, πάνθερες και ἄλλα θηρία ἀλυσοδεμένα, δηπάς γράφει στό χρονικό τοῦ Βαρύνης Βρατιολάφ φύν Μήγαροθίτης (βλ. κεφ. 'Τραγωδία στήν Πόλη..', 1951).

34. Μανούήλ Κομηνής: 'Ανεβαίνει στό βρόνο τό 1143. Πέθανε τό 1180.

35. Βλαχερνα.

36. 'Ο Νίκητρας Χωνιάτης περιγράφει τοιχογραφίες τοῦ παλατιού τοῦ Ανδρόνικου Κομνηνούς: «Καὶ θοὺς ἀγρούκις και σκηνῆς και ἔτισας ἐν τῶν θηρευόμενων σχέδιος, και αὐτὸς ἀνθράνικος μαστύλων αὐτογεροι κρέας ἐλάφειον ή κάπτων μονάδων, και διπάντων πειριφαδέων πνιγί, και τοιαῦθ' ἔτερα, όπόσα τεκμηριάζειν ἔχουν διον ἀνθρός πεπούθητος ἐπί τόκυ και σουμφάιαν και ἔπιτος ωνύποις φεύγοντος τε τήν ἐνεγκαμήνη δια οἰκεταν οἴκετην πήλεταιν ἀφετητην η φρετή (Έκδ. Βόνης, σ. 269, 1). Τοιχογραφίες μέτιοπρικά θέματα ύπηρχαν στό ἀνάκτορο τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνας. Περιγραφή ἀφησε ο συνεχιστής τοῦ Θεοφάνους: «'Αναθεν δέ των κιώνων, δηρι τής δοφῆς και τό κατά ἀνατολάς ἡμιοφάριον ἐπι τησιώνων ώραιων, ἀπας ὁ οἶκος κατακερχόνται, παρακαθήμενον ἔχων τοῦ δηρού δημιουργῶν ὅπο τῶν συναγωνιστῶν ύποστρατήρων δοφηροφούμενων ὡς δῶμα προσαγόντων αὐτῶν τας ἓντονες ἐλαύκινας πόλεις. Και αὐτής δινούθει ἐπί τής δοφῆς ἀναστήσαται τά τού βασιλέως ἡράκλεια ἄλλα και οι ἄτεροι τού πητρού πόνων και οι τῶν πολεμικῶν ἀγώνων ἰδρωτες και τά ἐν θεοῦ νικητήσια» (Οι μετά Θεοφάνην, έκδ. Βόνης, σ. 332, 14). 'Ο Παρχμένης ἐπίσης περιγράφει τίς ταχογραφίες τῶν ἀνάκτορων τοῦ Μηχαήλ Παλαιολόγου μέ τίς νίκες του κατά τῶν Ιλλινιών.

βρίσκονται καθάλα στ' ἄλογά τους μέ τα πλούσια χάμουρα δέ μπορεῖς νά τούς ἔξεχωρίσεις ἀπό τούς πρίγκιπες³⁷.

Ἡ χώρα τους είναι ἀπέραντη, βγάζει κάθε λογῆς καρπούς, πολύ στάρι, κρασί, κρέατα. Οἱ Ἑλληνες είναι ίκανωτατοι στις ἐπιστήμες. Πεπαιδευμένοι ἀλλά καὶ ἔκδοτοι στις ἡδονές. Τρῶνε καὶ πίνουν καθένας κάτω ἀπό τὴν κληματαριά του ἢ κάτω ἀπό τὴν συκιά του.

»Ἀπό ὅλα τά ἔθνη πού ἀποκαλοῦν βάρβαρα παίρνουν στρατεύματα μισθοφόρων γιά νά πολεμοῦν τὸν σουλτάνο. Γιατί οἱ ἀπολαύσεις καὶ ἡ ὀχνηρία τούς ἔχανε ἐκτεθηλυμένους καὶ ἀνίκανους γιά πόλεμο. Καὶ βλέπεις σ' ὅλους μαλθακότητα πού τοὺς κάνει νά μοιάζουν περισσότερο μέ γυναικες παρά μέ ἄντρες.

»Δέν ύπάρχει οὔτε ἔνας Ἐβραῖος σ' ὅλη τῇ ζώνῃ τῆς πολιτείας. Ζοῦν σέ μιά περιοχή ἀνάμεσα στή θάλασσα καὶ σ' ἔνα ρέμα, καὶ μόνο μέ πλοιο μποροῦν νά ἔλθουν στήν πολιτεία γιά τό ἐμπόριο τους. Είναι κάπου χιλιοι.

»Ἐνα μέρος ἀπ' αὐτούς τούς Ἐβραίους ἔργαζονται στά μεταξωτά. Οἱ περισσότεροι είναι πλούσιοι ἔμποροι. Δέν ἐπιτρέπεται σέ κανέναν Ἐβραῖο νά μετακινήται ἐφιππος. Ἐξαιρεῖται ὁ Σολομών ἀπό τήν Αἴγυπτο, ὁ γιατρός τοῦ βασιλιά πού τόσες ὑπηρεσίες προσφέρει στούς Ἐβραίους καὶ τόση παρηγοριά στή σκληρή σκλαβιά τους³⁸.

»Οἱ Ἑλληνες τούς μισοῦν, χωρίς νά ἔξεχωρίζουν διόλου τούς καλούς ἀπό τούς κακούς. Κυρίως οἱ ταυμάκηδες πού ρίχνουν μπροστά στίς πόρτες τῶν Ἐβραίων τά βρωμόνερα τῶν βυρσοδεφέων καὶ ἔστηκών τούς λαό ἐναντίον τους. Κι' ὁ κόσμος τούς κυνηγεῖ στούς δρόμους καὶ τούς κακομεταχειρίζεται κάνοντας τή σκλαβιά τους ἀκόμα πιο ἀβάσταχτη.

»Ἄντο δώμας δέν ἐμποδίζει διόλου τούς Ἐβραίους, δύτως εἰπα νά είναι πλούσιοι, φιλάνθρωποι, φιλόνομοι καὶ ἴκανοι νά υπομένουν τά δεινά τῆς δουλείας. Ἡ περιοχή ὅπου είναι ἐγκατεστημένοι δύνομάζεται Πέραν.

Ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη ὁ Βενιαμίν ταξίδεψε στό Αἴγαο. Πρώτος σταθμός ἡ Μυτιλήνη.

37. Στοιχεῖα σχετικά μέ τὸν πολυτελῆ βίο τῶν Ἑλλήνων ἀρχόντων κατά τήν περίοδο πού ἰστορεῖ ὁ Βενιαμίν, ἀνεντοκονταί στίς Ὁμιλίες τοῦ Ἰούδωνον τοῦ Θεοσάλλων (1922). «Σὲ δέ τοις πολυτελεῖται καὶ σπουδαῖς ἱεράς γαλέρεις κατακομοεῖσθαι... Σὲ δέ, ἵνα μή ἀδοκήσῃς ἐν τῇ περούσῃ ταῦτη σκηνή, καὶ καθαλάκας τρέψεις καὶ παραστῶνς καὶ ἄλλοι ἐπιτάπεις ἐν ὧντας τὸ σὸν βαστάζειν ἱεράς, μικρῷ καὶ ὡς ἀθανάτῳ την τιμὴν ἀπόδονταν σοι ἀπαιτεῖς». Νικ. Καρδάσης ἔγραψε τὸ 1213: «Σὲ δέ ἀρπάζεις, καὶ βωάντας καὶ δθυμόνεντος λαποδετές, οἰλάς ἔχους καὶ ἵππον καὶ ἵετην καὶ παράστον ὥιμα καὶ ἀργύριον καὶ κυβίστων». Ἐπίσης ὁ O. Tafrali στό *Thessalonique au XIV siecle* (Παρίσιο, 1913): «Οἱ ἀρχόντες τενύνονται μὲ μεγάλη πολιτέλεια: Καὶ ἔργαναν πάντοτε μὲ ἀκολουθία δούλων πού ἔφεραν στὸν ὄμο τὸ μετανοῦ ἱεράτιον τοῦ αὐθέντη τους ἐνώ πολάριτοι συναγωνίζονταν, ὅπως καὶ κατά τήν ἀρχαιότητα, σὲ κολακεῖται».

38. Τό δημοσίου στοιχείου είχε έκσαφαλεῖ μεταχείριση στήν θωμανική ἀντοκαρατορία ἀπό τὸν IE αἰώνα. Γιά τούς Τούρκους, οἱ Ἑλληνες ἦταν ραγιάδες ή γεισοί (δοῦλοι). Τούς Ἐβραίους, δώμας, τοὺς ἀποκαλοῦνταν «μοναρχόδες», (φιλοδενδρύμενος). Σὲ πολλές περιπτώσεις δέχτηκε τὴν Πιλή τὴν διμική ἐγκατάσταση τὸν αραιότερον σὲ ἀλλητικές περιοχές. Ἡ μεγαλότερη μετανάστευση ἔγινε τὸ 1487 ἀπό τήν Ἰσπανία ὅπου ἐκδιώχθησαν 120.000 ψυχές ἐξ αἵτας τῆς παναστού τοῦ Φερδινάδου καὶ τῆς Ισαβέλλας. «Διώτες δὲ Φερδινάδος τὰδε τῶν ἔτει ἀπό τῆς Γρανάτης Μάνούς καὶ Σαρακηνούς τοὺς ἐπικυριάσσαντας αὐτῆς ἐπὶ δικαιοσύνα, ἔδιακεν ἐκ τῆς Ἰσπανίας καὶ 120 χιλιάδες Ἐβραίους, γυνώντας αὐτοὺς πάπτος τῆς περιουσίας αὐτῶν κινητής τε καὶ ἀκινήτου, οἵτινες διεπιάσθησαν εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ πόλεις τῆς Τουρκίας καὶ μάλιστα τῆν Θεοσαλονίκην» (Κομητηνοῦ - Ὑγράλιτης: «Τά μετά τὴν Ἀλώσιν» σ. 26). Γιά τήν προνομιακή θέση τῶν Ἐβραίων στήν θωμανική ἀντοκαρατορία παρατείχει δὲ Φίνλαιος (*Istoria τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῆς Ἐνετοκρατίας στήν Ἐλλάδα*, Ἀθήναι, 1957). «Κατά τά τέλη τοῦ IE αἰώνα οἱ Ἐβραῖοι ἀποικοὶ πού ἔγιναν δεκτοὶ σὲ διάφορες ἐμπορικὲς πόλεις τῆς Τουρκίας κατέκτησαν πολλοὺς λάδους τῆς βιοτεχνίας πού παλαιότερα ἐλέγχονταν ἀπό Ἑλλήνες. Ἐπὶ ἐκάτον ψράντων κατέρριψαν νά διατηρήσουν ὑπρήκη κοινωνική θέση. Ἡταν οἱ καλέντεροι γιατροί, ἔμποροι καὶ τραπεζίτες. Ἡταν οἱ πρώτοι πού ἀνοίκαν μαγαζία στοὺς δρόμους τῶν πόλεων τῆς Ἀνατολῆς. Περίσσοι 40.000 Ἐβραῖοι είχαν ἐκκατασταθεῖ στήν Κωνσταντινούπολη, 15 - 20.000 στή Θεοσαλονίκη καὶ μεγάλος ὀφελός σὲ κάθε λιμάνι τῆς Τουρκίας».

»Στό νησί τῆς Μυτιλήνης ὑπάρχουν δέκα παροικίες Ἰσραηλιτῶν. Ἀπό ἐκεῖ, σέ τρεις μέρες φθάνουμε στή Χίο, ὃπου ζοῦν 400 Ἐβραῖοι. Σ' αὐτὸ τό νησί καλλιεργοῦνται τά δένδρα πού βγάζουν μαστίχα. Δύο ἀκόμη μέρες: ἡ Σάμος μέ 300 Ἐβραίους. «Ἀλλες τρεῖς μέρες ἡ Ρόδος μέ 400 Ἐβραίους».

Οἱ κυριώτερες ἐπικρίσεις σ' ὅτι ἀφορᾶ τήν περιήγηση τοῦ Βενιαμίν στόν ἐλληνικό χῶρο ἀναφέρονται στίς γεωγραφικές ἀνακρίβειες: ἀλλοίωση τοπωνυμίων, ἀποστάσεις κ.λπ.³⁹.

»Ο Baratier⁴⁰ ὑπῆρξε ὁ πιό ἀδυστηπότος κι' ὁ πιό ἀδικος διώκτης του. Ἀποκαλεῖ τόν Ἐβραῖο περιηγητή φευδολόγο, μιθομανή καὶ ἀγύρτη.

»Ο Βενιαμίν, παρατηρεῖ ὁ Baratier, βεβαιώνει πρῶτα - πρῶτα ὅτι ἀπό τὸν Εύριπο ἔφθασε στή Βλαχία σέ τρεις μέρες καὶ σέ δέκα στή Θεσσαλονίκη. Τερατώδεις ἀνακρίβειες γιατί ἡ Βλαχία βρίσκεται στίς βορειότερες περιοχές τῆς Βαλκανικῆς καὶ στή Θεσσαλονίκη δέν φθάνει κανείς σέ δέκα μέρες. «Τσετρα συνάντησης κατά τό ταξίδι του τρεῖς μονάχα πόλεις, ἄγνωστες σήμερα (τό 1734). Συμπέρασμα: τό ταξίδι τοῦ Βενιαμίν είναι ὀλότελα φανταστικό.

»Ηρθαν ὅμως ὁ Carmoly⁴¹ καὶ ὁ Lelewe⁴² νά ἀνατρέψουν τήν ἐπιχειρηματολογία τοῦ νεαροῦ Γάλλου σοφοῦ καὶ νά ἀποκαταστήσουν τήν ἀξιοπιστία τοῦ Ἐβραίου περιηγητῆ.

»Σχετικά μέ τίς ἐπικρίσεις γιά τήν Βλαχία πού ὁ Βενιαμίν τοποθετεῖ στόν Σπερχειό, ὁ Carmoly παρατηρεῖ ὅτι κατά τοὺς μεταιωνικούς χρόνους ὑπῆρχαν πολλές Βλαχίες: στήν Ούγγαρια, στή Ρουμανία ἀλλά καὶ στή Μακεδονία καὶ στή Θεσσαλία. Τό σύνολο αὐτῶν τῶν χωρῶν ἦταν γνωστό μέ τή γενική δομομασία: Μεγάλη Βλαχία. Αὐτό τό νόημα ἔχει ἡ φράση τοῦ ὀχριβολόγου — τουλαχιστόν σέ ὅτι ἀφορᾶ τήν Ἐλλάδα — Βενιαμίν «ἀπό ἐδῶ (ἀπό τό Ζητούν) ἀρχίζουν τά σύνορα τῆς Βλαχίας»⁴³.

Οἱ ἀποστάσεις ἀπό Κόρινθο μέχρι Θεσσαλονίκη καλύπτονται μέ ὑπόδυγμα σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα πού παραθέτει ὁ Βενιαμίν.

39. Γιά τοὺς Ἐβραίους τῶν βυζαντινῶν χρόνων ἔγραψαν: A. Ἀνδρεάδης: *Oι Ἐβραῖοι ἐν τῷ Βυζαντινῷ Κράτει (ΕΒΑΣ 1929)*; J. Mann: *Texte and studies in jewish history and literature* (Cincinnati, 1932). S. Krauss: *The Jewish (New York - London., 1902)*. N. Bérengier: *Oi Ἐβραῖοι τῆς Λακεδαιμονίου καὶ τοῦ Μνοτρά (Νούμα, Γ', 1905).*

40. Ο Jean Philibert Baratier ήταν τό παιδί δαῦμα γιά τήν πνευματική Εὐρώπη: τοῦ IE αἰώνα. Στά δώδεκα χρόνια του, ἐν πιστέψουμε τοὺς βιογράφους του καὶ τίς δυτικές ἐκμολιποδαίες, ήταν σοφός. Ἀπίστεντος γνώσεις, βαθειά καλλιέργεια, ιστορικός, φιλόσοπος, κριτικός. Πέθανε σήμερα 21 χρόνων (1722 - 1743). Μετέφρασε τό δουπούρων τοῦ Βενιαμίν ἀπό τά έμβολα καὶ σχόλισε τό κείμενο σ' ἓνα δραγάδι τό πον κυκλοφόρησε τό 1734 στό *Αμερεγνάτη μέ τόν τίτλο: «Voyages de rabbi Benjamin, fils de jona de Tudele en Europe, en Asie et en Afrique, depuis l'Espange jusqu'a la Chine. Οu l'on trouve plusieurs choses remarquables concernant l'histoire et la geographie et particulièrement l'etat des Juifs au douzieme siecle. Traduits de l' hebreu et enrichis de notes et de dissertations historiques et critiques sur ces voyages. Par. j. p. Baratier. A Amsterdam, 1734»*.

41. Η ἔκδοση τοῦ Carmoly ἔχει αὐτὸν τόν καταποτικό τίτλο - ποταμό: «Ο γυρος τοῦ κόσμου, τοῦ διάσπορου Βενιαμίν πού ἀρχίζει τό ἑταῖς 1173 καὶ περιέχει μία ἀκριβῆ καὶ γοτευτική περιγραφή γιά τό πιό δισκοπεύεται πράγματα πού εἶδε σ' ὅλα σχεδόν τό μέρη τοῦ κόσμου ὅπως καὶ γιά σόση ἐμάθε ἀπό πολλοὺς ἀξιόπιστους συγχρόνους του. Μέ λεπτομέρεις, ἀγνωστος ὡς τώρα, γιά τή ζωή, τής συναγωγής καὶ τόν ἀριθμό τῶν Ἐβραίων καὶ τῶν φαρισίων σ' ὅλους τοὺς τόπους πού πήγε. καὶ ἀκόμη γιά τά δάφνη τήν πήρε ἀπό τήν κατάκτηση τους ἀπό τοὺς Τούρκους. Γραμμένο ἀρχικά ἑρματίνη καὶ ἀπό τόν συγγραφέα τόν ταξίδιον, μεταφρασμένο ὑπέρεσ τά λατινικά στά γαλλικά, μέ σχολία καὶ ἐπειγόντες καὶ πολλοὺς χάρτες».

42. *Examen geographique des voyages de Benjamin de Toudela (1160 - 1173). Lettres adressées à M. Carmoly par J. Lelewe, 1845.* Ο Lelewe χρηματοδούνεις γιά τήν ἐκσακρωθή τῶν ἀποστάσεων καὶ τῶν τοπωνυμίων τούς ἐπίσημους καὶ λεπτομερεῖς χάρτες τήν θωμανικής ἀντοκαρατορίας πού κυκλοφόρησαν στό Παρίσιο τό 1822 ἀπό τόν Lapié καὶ τό 1827 ἀπό τοὺς Lameau καὶ Dufour.

43. Ο Παπαρρηγόπουλος παρατηρεῖ δύο οι νότιες περιοχές τήν Θεσσαλίας ἷτταν κατά τόν Γ' αἰώνα γνωστές ὡς Μεγαλοβλαχία «ἔνεκα τῶν ἐν αὐτή βλαχικῶν, ἷτταν ποιμενικῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων» (τομ. Ε' σ. 94).

Τό οδοιπορικό ένός Έβραίου περιηγητού

ἀνεκτίμητο χρονικό γιά πρόσωπα και πράγματα τοῦ IB' αι.

"Οσο γιά τίς ἄγνωστες ἡ ἀπροσδιόριστες πόλεις πού καταγράφει ο Βενιαμίν πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἀπό τὴν ἐποχή τῶν εἰσβολῶν βορείων φύλων στά ἐδάφη τῆς βυζαντινῆς αὐτοχροτορίας, ἡ γεωγραφική ὀνοματολογία ὑπέστη ἀπειρες μεταμορφώσεις. Οἱ ἐλληνικές περιοχές βρέθηκαν διαδοχικά ὑπό τὴν κυριαρχία Σλάβων, Βουλγάρων καὶ Τούρκων μέ ἀποτέλεσμα νά σημειώνωνται κάθε τόσο ἀλλαγές στα τοπωνύμια. Υπενθυμίζουμε μονάχα τὴν δυνοματολογική περιπέτεια τῆς Πελοποννήσου κατά τὸν Μεσαίωνα.

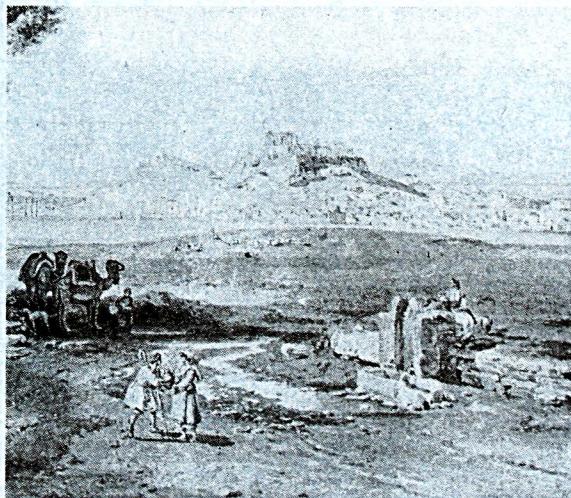
'Ἐντύπωση προκαλεῖ τὸ γεγονός ὅτι ο Βενιαμίν δέν ἔχει — ὥσπες προκύπτει ἀπό τὸ ἡμερολόγιο του — ἐπισκεφθῆ τὴν Ἀθήνα. Μερικοί ἴστορικοι⁴⁴ ἔκφράζουν τῇ γνώμῃ ὅτι κατά τὸν IB' αἰώνα, καὶ ἐνωρίτερα ἀκόμη, δέν ὑπῆρχε στὴν Ἀθήνα ἐβραϊκὴ παροικία.

'Αλλά πότε ἔγινε ἡ πρώτη ἐγκατάσταση Έβραίων στὴν Ἀθήνα;

'Ο Γερμανός περιηγητής Reinhold Lubenau πού ταξίδεψε στὴν Ἀθήνα τὸ 1587 διαπιστώνει ὅτι ὁ πληθυσμός της εἶναι "Ἐλληνες, Έβραίοι καὶ μερικοί Ἰταλοί"⁴⁵. Σημείωνε, μάλιστα, πώς λειτουργοῦσαν καὶ συναγωγές, πρᾶγμα πού προϋποθέτει ἀξιόλογη κοινότητα.

'Ωρισμένοι ἴστορικοι ὅμως ἀμφισβητοῦν τή μαρτυρία του Lubenau καὶ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ πρώτη ἐγκατάσταση Έβραίων στὴν Ἀθήνα ἔγινε κατά τὴν τελευταία περίοδο τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας. Κι' αὐτό ἔξ αἰτίας τῶν ἀντιδράσεων τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ πού ἔβλεπε στὸ ἴσρατλιτικό στοιχεῖο ἔνων ἐπικινδυνό ἀνταγωνιστικό παράγοντα. 'Υποστηρίζουν ἐπίσης ὅτι ἡ ἀπαγόρευση τῶν μεταχινήσεων Έβραίων στὴν πόλη ἀποτελοῦσε προνόμιο πού παραχώρησαν οἱ Τούρκοι στοὺς Ἀθηναίους.

'Η ἀποφῆ αὐτή ἐνισχύεται ἀπό χρονικά τῶν Εὑρωπαίων περιηγητῶν. "Ἐνσαν αἰώνα μετά τὸν Lubenau, ο Guillet πού συχέντρωσε πληροφορίες ἀπό τοὺς Καπουκίνους τῆς Ἀθήνας γράφει⁴⁶.

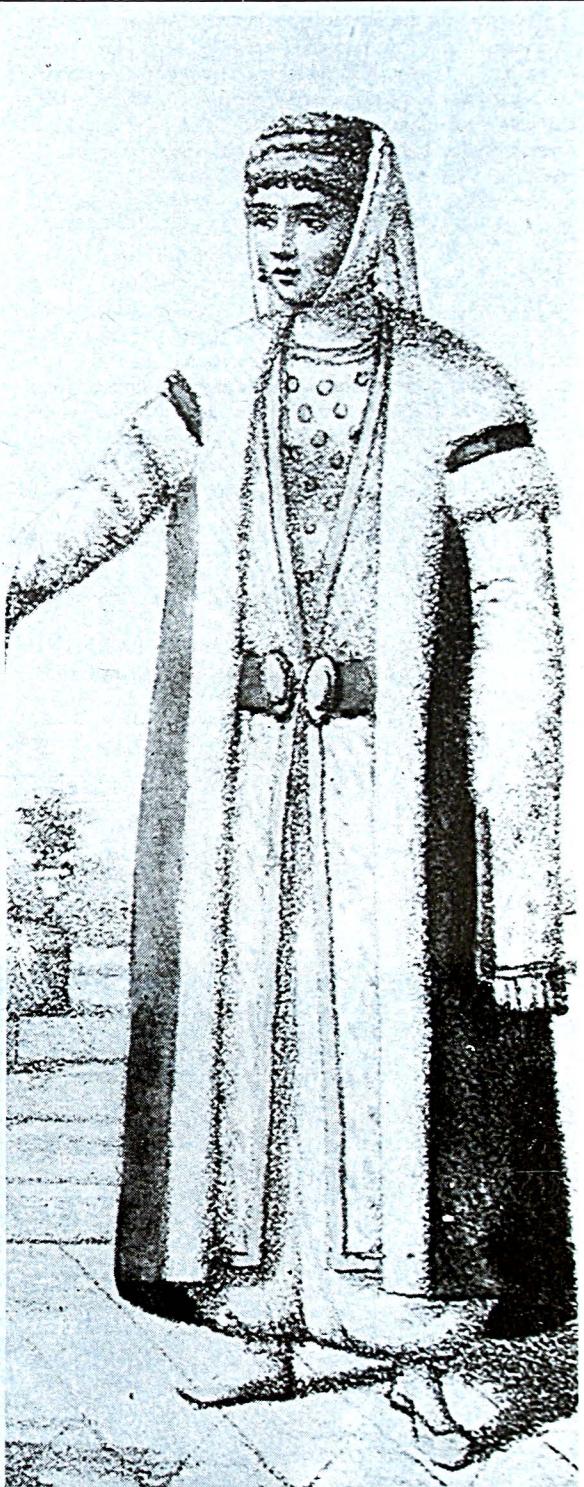

Carl Rottman, Ἀθήνα

44. Horig: Geschichte Griechenlands von Beginn des Mittelalters (Leipzig, 1867). Herzberg: Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens (Cöllnigen, 1876 - 1879). Λάμπρος: Άλι Αθήναι περὶ τὰ τέλη τοῦ IB' αἰώνος ('Αθῆναι 1878). Καμπούρογλου: «Ιστορία».

45. Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau (Konigsberg, 1912).

46. Athènes ancienne et nouvelle (Paris, 1675).

Έβραια ὡπό τὴν Σμύρνη
G. La Chaise.. Συλλογή Έβραϊκοῦ Μουσείου Ἐλλάδος

Τό οδοιπορικό ένός Έβραίου περιηγητού

ἀνεκτίμητο χρονικό για πρόσωπα και πράγματα τοῦ ΙΒ' αἰ.

»Δέν γίνονται πιά δεκτοί Έβραῖοι στήν Αθήνα, μ' ὅλο πού πολυάριθμοι ζοῦν στίς γειτονικές περιοχές — κυρίως στή Θήβα καὶ στή Χαλκίδα. Καὶ γιά νά πούμε τήν ἀλήθεια μονάχα ἡ Αθήνα καὶ ἡ Τρατεζούντα ἀπό ὅλοληρη τήν τουρκική αὐτοχρατορία ἔχουν διατηρήσει τό προνόμιο νά μή δέχωνται Έβραίους, μ' ὅλο πού οἱ τουρκικές Ἀρχές ἔχουν πολλές φορές ἐπιχειρήσει νά τούς ἐγκαταστήσουν. Ἀλλά ἡ ἐπιμονή τῶν Αθηναίων νά μήν ἐπιτρέπουν τήν δημητουργίαν ἔβραϊκῆς παροικίας ἵκανοποιοῦσε κατά βάθος καὶ τούς Μωαμεθανούς τῆς Αθήνας πού κατέχονταν ἀπό τό φύσιο ὅτι οἱ Έβραῖοι θά κυριαρχοῦσαν στό τοπικό ἐμπόριο καὶ θά ἔξωνταν οίκονομικά. Τούρκους καὶ "Ελληνες. Πολλές φορές, μάλιστα, οἱ Έβραῖοι εἶχαν προειδοποιηθεῖ ὅτι ἄν τολμούσαν νά κατοικήσουν στήν πολιτεία θά ἀντιμετώπιζαν τά ρόπαλα τῶν ντόπιων.«

Τρία χρόνια ἀργότερα ὁ Γάλλος περιηγητής γιατρός Spon⁴⁷ παρατηρεῖ ὅτι εἶχε ἐπιτραπεῖ ἡ ἐγκατάσταση 'Έβραίων στήν Αθήνα. Τά ἀπαγορευτικά μέτρα πού ἵσχυαν ως τότε, γράφει ὁ Spon, ὡφελούνταν στό γεγονός ὅτι Έβραῖοι καὶ "Ελληνες εἶναι δαιμόνιοι στό ἐμπόριο καὶ ὅτι ἐγκατάσταση 'Έβραίων θά δημιουργοῦσε ἐπικίνδυνο ἀνταγωνισμό.

Φυσικά τό ἀντιεβραϊκό πνεῦμα κατά τόν Μεσαίωνα, μ' ὅλο πού στήν 'Ελλάδα δέν εἶχε προσλάβει χαρακτήρα διωγμοῦ, ἡ-τον ἀποτέλεσμα ὅχι μονάχα οίκονομικῆς ἀντιζηλίας ἀλλά καὶ θρησκευτικῶν προσκαταλήψεων.

"Ἐγραφε τό 1682 ὁ Καπουχίνος ἱεραπόστολος Michel Febure: «Σέ μερικές περιοχές τῆς Τουρκίας οἱ κάτοικοι ἔνοιωθαν πραγματικό τρόμο γιά τούς Έβραίους καὶ τούς ἐμπόδιζαν νά

47. Spon et Wheler: *Voyage d' Italie, Dalmatie, de Grece et du Levant* (Lyon, 1678).

'Έβραῖοι ἐμπόροι τῆς Θεσσαλονίκης

ἐγκατασταθοῦν, μ' ὅλο πού εἶχαν ἀδεια νά κατοικήσουν σέ δ-ποιοδήποτε σημειο τῆς αὐτοχρατορίας»⁴⁸.

Φαίνεται, πάντως, ὅτι ἡ μαρτυρία τοῦ Lubenau εἶναι ἡ πιό ἀξιόπιστη. Κυρίως ἐπειδή ὁ Γερμανός περιηγητής ἤταν ἔβραϊκῆς καταγωγῆς καὶ εἶχε ἴδιαίτερη εύαισθησία στά προβλήματα τῶν ὁμοφύλων του.

48. *Theatre de Turquie* (Paris, 1682).

‘Η Εβραϊκή παρουσία στήν Ελλάδα

στή διαδρομή των αιώνων

Συνέχεια άπό τή σελ. 12

γυριστόν, σχολεῖα δέ είς τά δόποια σπουδάζουν ύπερ τούς 400 μαθηταί τήν έλληνικήν καί λατινικήν γλῶσσαν, τήν ποιητικήν, τήν ρητορικήν, τήν Γεωγραφίαν, τήν Μαθηματικήν, τήν Φιλοσοφίαν καί Θεολογίαν» (*Κοσμᾶς τοῦ Θεοπρωτοῦ καὶ Ἀθανασίου Ψαλίδα, Γεωγραφία Ἀλβανίας καὶ Ἡπείρου, Προλεγόμενα καὶ Σημειώσεις, Ἀθαν. Χ. Παπαχαρίση, Ἰωάννινα 1964, σ. 52-53.*) (‘Υποσημείωση σελ. 466)

96 * **Άρτα:** Τόν ‘Οκτωβριο τοῦ 1809 δ Leake ταξίδευε στήν ‘Άρτα. ‘Ο πληθυσμός των 170 χωριών τοῦ καζά ύπολογίζοταν σε 30.000 ψυχές. Σ’ αὐτό τόν ἀριθμό πρέπει νά προστεθοῦν καί οι κάτοικοι τῆς ‘Άρτας (5.000 ‘Ελληνες, 500 Τούρκοι καί ἄλλοι τόσοι ‘Εβραῖοι). ‘Ολος δ κάμπος τῆς ‘Άρτας, μέ εξαιρεση δυό τούρκικα τοιφλίκια, ἦταν ἰδιοκτησία τοῦ ‘Αλῆ καί τῶν γιῶν του. (Σελ. 483)

97 * **Τρίκαλα:** Στά Τρίκαλα ἐνῶ τά έλληνικά σπίτια ἦταν μόλις 200 καί τούρκικα 10.000, οἱ ‘Ελληνες κάτοικοι ξεπερνοῦσαν τούς ‘Οθωμανούς. ‘Υπῆρχαν καί 50 ἑβραϊκές οἰκογένειες. (Σελ. 487)

98 * : Τό βοδινό κρέας συνηθιζόταν εύρυτατα στά Τρίκαλα, ἀκόμα καί ἀπό τούς Τούρκους. Χασάπηδες ἦταν δποκλειστικά ‘Ελληνες ἢ ‘Εβραῖοι καί προτιμοῦσαν γενικά τά ἀκατάλληλα γιά ἔργασία βόδια. Στά Γιάννενα καί στή Θεσσαλονίκη οἱ ‘Ελληνες είχαν προκατάληψη γιά τό βοδινό. Μόνο οἱ ‘Εβραῖοι ἐσφαζαν βόδια σ’ αὐτές τίς πολιτείες. (Σελ. 488)

99 * **Λάρισα:** «Λένε πώς στή Λάρισα ἡ ὅθωμανική προστασία ἐξασφαλίζεται ἀποτελεσματικά τίς περισσότερες φορές μέ τήν ἐπιρροή μερικῶν ωρίων βλαστῶν τῶν προστατευμένων ἐλληνικῶν οἰκογενειῶν. Οἱ ‘Ελληνες, οἱ ‘Εβραῖοι, οἱ ‘Αρμένιοι ἀντιμετωπίζουν ἐδῶ μεγαλύτερες καταπιέσεις ἀπό ἑκείνους πού ζοῦν σε πολιτείες ἐλεγχόμενες ἀπό τόν ‘Αλήπασά». (Σελ. 489)

100 * **Ο Σκωτσέζος μυθιστοριογράφος John Galt (1802 - 1811), Θεσσαλονίκη:** ‘Ο πληθυσμός ύπολογίζοταν σε 70.000 ψυχές (30.000 ‘Εβραῖοι, 20.000 Τούρκοι, 15.000 ‘Ελληνες, οἱ ύπόλοιποι κάτοικοι Φράγκοι καί ἀπό ὅλη τήν έθνη). Οἱ ‘Εβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης είχαν εξασφαλίσει τά μεγαλύτερα προνόμια σ’ διόκληρη τήν χριστιανούσην, μέ εξαιρεση τήν ‘Αγγλία ἢ, τελευταία, τή Γαλλία. ‘Αντά τά προνόμια είχαν καθιερωθεῖ μέ συμφωνία πρίν μεταναστεύσουν ἀπό τήν ‘Ισπανία καί ἀπό τότε διατηροῦνται ἀναλοιώτα. Πλήρωναν χαράτσι καί ὡς ἀντάλλαγμα παράχωρούσαν μιά ποσότητα ύφασμάτων γιά τίς στολές τῶν γενιτσάρων. ‘Επίσης είχαν τό προνόμιο τῆς ἀποκλειστικῆς προαγορᾶς δρισμένων ποσοτήτων μαλλιού. Οἱ συναγωγές τους είχαν προσόψεις στούς δρόμους ἐνῶ οἱ χριστιανικές ἐκκλησίες βρίσκονταν σε σκοτεινά σοκάκια κι ἀπόμερες γωνίες. Οἱ ‘Εβραῖοι είχαν δημιουργήσει μιά μικρή δημοκρατία στή Θεσσαλονίκη μέ δικαστές, ἐκτιμητές καί συμβούλια. Γιά νά καλύψουν τίς δαπάνες πού χρειαζόταν ἡ ὁργανωμένη κοινότητα είχαν ἐπιβάλει φόρο στά ἀγαθά πού κατανάλωνε δ ἐβραϊκός πληθυσμός. Καί ἡ διαδικασία πού ἀκολουθοῦσαν ἦταν τόσο φύλευθρη, ὥστε μποροῦσαν νά βοηθήσουν τόν φτωχό καί νά συμπαρασταθοῦν στόν μουφλούζεμένο. Φημίζονταν γιά τή νομιμοφορούσην τους. Σπάνια ἔρχονταν σε δένεξη μέ τούς Τούρκους. Παλαιότερα ἦταν πολύ πλούσιοι χάρη στήν τοκογλυφία. Δάνειζαν χρήματα στούς Τούρκους ἀλλά ἐξ αἰτίας τῶν πολέμων καί τῆς παρακμῆς τῆς ἀντοκρατορίας ἦταν ἀδύνατη ἡ ἐξόφληση τῶν χρεῶν μέ ἀποτέλεσμα νά ἀκολουθήσει κρίση καί δυστυχία.

‘Ο Galt θά ἐπισκεφθεῖ καί τήν ἑβραϊκή ἀκαδημία τῆς Θεσσαλονίκης δπου φοιτοῦσαν 2.000 ἑβραιόπουλα.

Οι ‘Ελληνες καί οἱ Φράγκοι κατοικοῦσαν στό κατώτερο τμῆμα τῆς πολιτείας, οἱ ‘Εβραῖοι στό μεσαίο, οἱ Τούρκοι ψηλά στό κάστρο. ‘Ενας δρόμος κατεχόταν ἀποκλειστικά ἀπό σιδεράδες αἰγυπτιακῆς καταγγῆς. (Σελ. 528).

ΤΟΜΟΣ Γ2

101 * **Ο ‘Αγγλος John Cam Hobhouse (λόρδος Broughton) πού ταξίδευε μέ τόν Byron (1810), Ιωάννινα:** ‘Ο Byron καί δ Hobhouse ξαναπήραν στίς 23 ‘Οκτωβρίου τό δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς. Στά Γιάννενα παρακολούθησαν τό γάμο μιᾶς σκλάβας τοῦ χαρεμοῦ τοῦ ‘Αλῆ μ’ ἔναν ‘Αρβανίτη χριστιανό ἀξιωματικό καί μιά παρασταση καραγκιόζη σ’ ἔνα ρυπαρό καφενεῖο. ‘Ο καραγκιοζοπάχτης ἦταν ‘Εβραῖος πού ἔφτασε στά Γιάννενα μέ τήν εὐκαιρία τοῦ Ραμαζανού. Οἱ θεατές — κυρίως παιδιά — πλήρωναν δυό παράδεις γιά τόν καφέ καί ἔρριχναν ἄλλους δυό-τρεις στό δίσκο πού περιφέροταν μετά τήν παράσταση. ‘Ο διάλογος γινόταν στά τούρκικα. (Σελ. 82)

102 * **Ο Γάλλος διπλωμάτης J. M. Tancoigne (1811), Σμύρνη:** ‘Η Σμύρνη, μέ 100.000 κατοίκους (60.000 Τούρκοι, 25.000 ‘Ελληνες, 10.000 ‘Αρμένιοι, 5.000 ‘Εβραῖοι), εύπορούσε γιατί ἐξαρτόταν ἀπό τή βαλιδέ σούλτάνα κι ἦταν γι’ αὐτό ἀνεξάρτητη καί ἐξασφαλισμένη ἀπό τίς δρπαχτικές φιλοδοξίες καί βαναυσότητες τῶν γειτονικῶν πασάδων. (Σελ. 151)

103 * **Χίος:** ‘Από τή Σμύρνη στή Χίο. ‘Υπολογίζει τόν πληθυσμό τοῦ νησιοῦ σε 45.000 κατοίκους (40.000 ‘Ελληνες, 4.000 Τούρκοι, 1.000 ‘Εβραῖοι). ‘Ο πληθυσμός τῆς πρωτεύουσας 20.000 ψυχές. (Σελ. 152)

104 * **Ο ‘Αγγλος iατρός Henry Holland (1812), Θεσ/νίκη:** Σέ 3-4.000 ύπολογούσαν τά ἑβραϊκά σπίτια τῆς Θεσσαλονίκης. Οἱ ‘Εβραῖοι τῆς ἀνώτερης τάξης ἦταν μεσίτες ἡ λιανοπουλήταδες στά παζάρια. Οἱ περισσότεροι ἀπό τούς ἄλλους δούλευαν χαμάληδες στό λιμάνι ἢ σέ παρόμοιες ἔργασίες. Φημίζονται σημειώνει δ Holland, γιά τήν κερδοσκοπική πανουργία τους. (Σελ. 201)

105 * : Μιά μέρα, καθώς περνοῦσε ἔνα ρυπαρό σοκάκι, βρέθηκε μπροστά σ’ ἔνα πανύψηλο γενίτσαρο. Γιά νά μήν πηδήσει μέσα στό βούρκο τοῦ χαντακιοῦ καί ξέροντας πώς ἦταν λεπτός, κόβλησε πάνω στό τοῖχο κι ἄφησε χῶρο νά περάσει δ Τούρκος. ‘Έκεινος κοντοστάθηκε, ἔρριξε μιά περιφρονητική ματιά στό γιατρό, τόν δρπαξε ἀπό τή γιακά καί τόν πέταξε μέσα στή λάσπη. Μέ τή σειρά τους δμως οἱ Εύρωπαίοι μεταχειρί-

Η Έβραική παρουσία στήν Ελλάδα

στή διαδρομή των αιώνων

ζονταν μέ τόν ίδιο τρόπο τούς "Ελληνες, τούς Έβραιους καὶ τούς Ἀρβανίτες. Τούς ἀνάγκαζαν νά βυθίζονται στή λάσπη καὶ νά τούς παραχωροῦν δλόκληρο τό πεζοδρόμιο (A Narrative of two parts, London 1813, σ. 194-195). (Υποσημείωση, σελ. 201)

- 106** Οι "Αγγλοι περιηγητές T. Smart Hughes καὶ Robert Townley Parker (1814), Ζάκυνθος: 'Από τή Σικελία οί δύο "Αγγλοι περιηγητές πέρασαν, ἀρχές Σεπτεμβρίου 1813 στήν ἄγγλοκρατούμενη Ζάκυνθο.

Οι ἀγρότες ἔξακολουθούσαν νά πηγαίνουν στίς δουλειές τους ἀρματωμένοι δπως καὶ στούς περασμένους αἰώνες. «Θά χρειαστεί χρόνος πολύς», γράφει δ Hughes, «καὶ καλή διακυβέρνηση γιά νά καταθέσουν τά ἐπιθετικά δπλα τους».

Ύπηρχαν δύο συναγωγές στήν πόλη ἀλλά δ ἔβραικός πληθυσμός ζοῦσε μέσα στήν ἔξαθλίωση καὶ τήν καταπίεση. 'Ηταν περιορισμένος σέ μιά συνοικία, δπως στό Μαρόκο. (Σελ. 223)

- 107** * Ιωάννινα: Στίς 12 'Ιανουαρίου 1814 οι "Αγγλοι περιηγητές θά ἐπισκεφθούν τόν 'Αλή στό σεράϊ τής Λιθαρίτσας. Πέρασαν ἀπό τά σοκάκια τοῦ κάστρου, στενά, κακοστρωμένα καὶ σκοτεινά. Στό μαχαλά τῶν Ἐβραίων οἱ κατοικίες ἦταν «χειρότερες καὶ ἀπό τίς καλύψεις τῶν Ἰρλανδῶν». Πολλά σπίτια ἔχασκαν ἀνοικτά ἀπό τίς δυό πλευρές. Τό πάνω πάτωμα στηριζόταν σέ στύλους. Καὶ τά κενά κλείνονταν μέ σκεπάσματα κι ἀλλα κουρέλια γιά νά προφυλάξουν τούς ένοικους ἀπό τή βροχή καὶ τόν ἀνεμο. «Παντοῦ σκόνταφτες σέ χαλάσματα». (Σελ. 251)

- 108** * Ιωάννινα: ('Ο 'Αλῆ Πασάς) δέν δίσταζε μπροστά στά πιό ἐπαίσχυντα γιά ἡγεμόνα μέσα προσπορισμού χρημάτων. Δανειζόταν ἔνα μεγάλο ποσό ἀπό τούς υπηκόους του καὶ ἀξίωνε νά συνομολογηθεῖ σέ χρυσό τό δάνειο. 'Εκείνος δμως ἔξωφλούσε τό χρέος του σέ ἀσήμι κι δχι στή γιαννιώτικη τιμή ἀλλά στή τιμή που είχε στήν Κωνσταντινούπολη, δπου ἥταν φθηνότερο.

Κάποτε πού ἀγόρασε ἔνα φορτίο χαλασμένο καφέ ἀπό ἀβαρία κάλεσε στό σεράϊ μερικούς Ἐβραίους ἐμπόρους.

— 'Ορέ! Πόσο ἔχει δ καφές;

— Τόν ἀγοράζουμε τρία πιάστρα τή λίτρα στή Μάλτα. Βάλε ναῦλο καὶ δασμούς κ.λπ. τόν πουλᾶμε στά Γιάννενα τέσσερα καὶ μισό τή λίτρα.

— Νά, δρέ! "Έχω μιά παρτίδα καφέ, τεφαρίκι. Θά σᾶς τόν δώσω πέντε πιάστρα. Καὶ δέν θάχετε νά πληρώσετε ούτε ναῦλα, ούτε τίποτα.

— Βεζύρη μου, οί ἀποθήκες είναι φίσκα καφέδες. Μουχλιάσανε. Τί νά τούς κάνουμε. Δέν τραβάει δ ἀγορά.

— 'Αειντε, δειντε κερατάδες! "Εξι πιάστρα θά τ' ἀγόρασετε! Τούς ἔστειλε τόν χαλασμένο καφέ καὶ πήρε τόν παρά του μέ ἔξι πιάστρα τή λίτρα. (Σελ. 268)

- 109** Ο W. Turner, ἀκόλουθος στήν ἀγγλική πρεσβεία τής Πόλης (1812), Σμύρνη: 'Από τή Σάμο στή Σμύρνη. Πληθυσμός 100.000 ψυχές (50-60.000 Τούρκοι, 30.000 "Ελληνες, 8.000 Ἀρμένιοι, 8.000 Ἐβραίοι, 2-3.000 Φράγκοι). Κατά τήν ἐπιδημία τού 1813-1814 πέθαναν 50-60.000 ἀτομα. (Σελ. 310)

- 110** * Πόλη: 'Ο Turner πού ἔφτασε στήν Κωνσταντινούπολη τό καλοκαίρι τού 1812, πάνω στήν ἔξαρση τής ἐπιδημίας, γράφει δτι σύμφωνα μέ ἐπίσημη στατιστική

τῆς Πύλης ή πανούκλα θέρισε στήν Πόλη καὶ στίς γύρω περιοχές ἀπό τίς δύο πλευρές τού Βοσπόρου 320.955 ψυχές. 'Αναλυτικά πέθαναν: Τούρκοι 220.000, Ἀρμένιοι 40.000, Ἐβραίοι 32.000, "Ελληνες 28.000, Χαλεπινοί 50, νησιώτες (Συριανοί καὶ Τηνιακοί κυρίως) 80, Φράγκοι 25. (Σελ. 468)

- 111** Ο Πρώσος Johann Bramsen κι δ "Αγγλος Maxwell (1814), Μυστράς: 'Από τό Μαραθονήσι στό Μυστρά μέ ἔνοπλη συνοδεία. Τά περισσότερα σπίτια ἥταν μονώροφα. Μεγάλος ἀριθμός Ἐβραίων ζοῦσε στήν πόλη. Λειτουργούσε μάλιστα καὶ συναγωγή. Γιά νά ἐπισκεφθεῖ τήν περιοχή τής ἀρχαίας Σπάρτης χρειάστηκε ἐνοπλους φρουρούς γιατί οί Μπαρδουνιώτες μουσουλμάνοι λήστευαν τούς ἀνυπεράσπιστους ταξιδιώτες. (Σελ. 292)

- 112** Ο Γάλλος πρόξενος-περιηγητής Fr.-Ch.-H.-L. Pouqueville (1806-1816), Ιωάννινα: 'Ο Pouqueville ἔφτασε στά Γιάννενα σε μιά ἐποχή που δ 'Αλής ἀσκοῦσε ἔξουσία σ' δλόκληρη τήν ἡπειρωτική Ἐλλάδα. "Υστέρα ἀπό τήν ἔξοντωση τῶν Σουλιωτῶν μονάχα ή Πάργα ἀπόμενε ἐλεύθερη ἑστία στήν ἐπικράτειά του. 'Η πρωτεύουσά του είχε ἔξελιχθει σε μεγάλο διοικητικό καὶ ἐμπορικό κέντρο. 'Αριθμός σπιτιών 3.200. Σέ 2.000 ἀπ' αυτά κατοικοῦσαν 3.820 χριστιανικές οἰκογένειες πού ἀποτελοῦσαν 52 ἐνορίες μέ ισάριθμους παπάδες. Χίλια σπίτια ἥταν ίδιοκτησίες τῶν Τούρκων πού διατηροῦσαν σημαντικό ἀριθμό ὑπηρετῶν. Στά υπόλοιπα κατοικοῦσαν 1.200 Ἐβραίοι μέ δυό συναγωγές. Μέ βάση αυτά τά στοιχεῖα δ πληθυσμός τής πόλης ύπολογίζοταν σέ 17.000 Χριστιανούς, 5.000 Μουσουλμάνους καὶ 1.200 Ἐβραίους, σύνολο 23.300 ψυχές. (Σελ. 332)

Φυλακτό γιά τήν λεχώνα καὶ τό νεογέννητο παιδί. Ιωάννινα 1909 αι.

Φωτογραφία T. De Vinney
Κόπυρά της Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος

- 113** * Αρτα: 'Η 'Αρτα ἔδινε τήν ἐντύπωση μεγάλης πολιτείας. 'Υπήρχε σεράϊ τού βεζύρη, γαλλικό προδενείο, ἀρχιεπισκοπικό μέγαρο, 26 ἐκκλησίες, ἔφτασε στήν συναγωγές καὶ πέντε τζαμιά. 'Ο πληθυσμός ύπολογίζοταν σέ 7.000 "Ελληνες, 800 Τούρκοι καὶ 1.000 Ἐβραίοι ἀπό τήν 'Απουλία καὶ τήν Καλαβρία. (Σελ. 341)

‘Η Εβραϊκή παρουσία στήν Ελλάδα

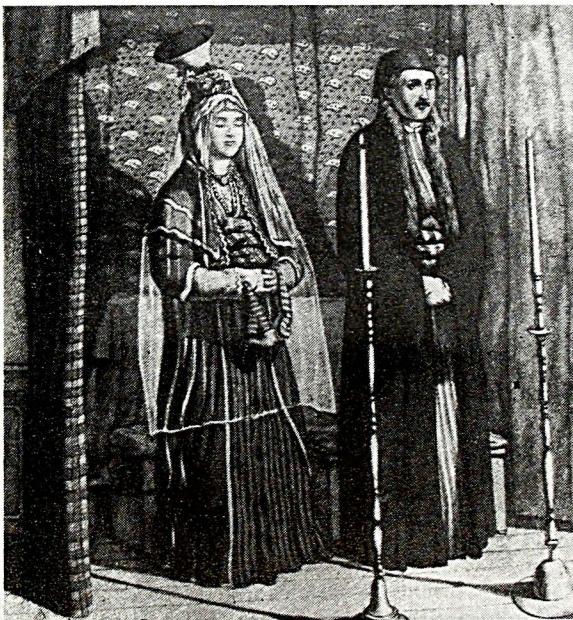
στη διαδρομή των αιώνων

114 * **Καστοριά:** Ό πληθυσμός της Καστοριᾶς ύπολογιζόταν σε 15.000 Έλληνες, Τούρκους και Εβραίους. (Σελ. 352)

115 * **Πάτρα:** Πρώτος σταθμός ή Πάτρα. Πληθυσμός 12.000 Έλληνες, 4.000 Τούρκοι και 17 έβραϊκές οίκογνεις, φτωχά λείψανα τών ιουδαϊκών ἀποικιών της Αχαΐας τῆς ἐποχῆς του Σελεύκου Νικάνορος. Πρόσεξε διτι πολυνάριθμα παιδιά ήταν ραχιτικά. (Σελ. 381)

116 * **Μέγα Σπήλαιο (Καλαβρυτα):** Έξω ἀπό τό μοναστήρι του Μέγα Σπήλαιου ὑπήρχε ξενώνας δου ύποδέχονταν τούς Τούρκους και τούς Έβραίους. Τούς πασάδες βέβαια και τούς Τούρκους διοικητές τούς δέχονταν ἀναγκαστικά μέσα στό μοναστήρι. Στόν ξενώνα ἔγκαθιστούσαν και τούς προσκυνητές πού ἔφταναν στό μοναστήρι μετά τό ήλιοβασίλεμα. Μιά καμπάνα πού ἀντηχούσε στή γύρω περιοχή είδοποιούσε μόλις ἔπεφτε διλιος πώς ή πύλη ἔκλεισε. (Σελ. 392)

117 * **Ο Αγγλος κληρικός W. Jowett, (1820), Σμύρνη:** Ύπολογίζει τόν πληθυσμό τῆς Σμύρνης σε 120.000 (60.000 Τούρκοι, 40.000 Έλληνες, 3.000 Λατίνοι, 7.000 Αρμένιοι και 10.000 Εβραίου). (Σελ. 457)

Εβραϊκός γάμος: Κωνσταντινούπολη 1860 (περίπου)
H Van Lennep. Συλλογή Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος

118 * **Ο Αμερικανός ιεραπόστολος St. Grellet, ἀπεσταλμένος τῆς Εὐαγγελικῆς Εταιρίας τῶν Φίλων τῆς Νέας Υόρκης, (1816), Πόλη: Πρόσεξε τήν καταπίεση τῶν ύποδούλων. Είδε τά τουρκόπουλα νά πετοῦν πέτρες και ἀκαθαρσίες στούς Έβραίους πού περνοῦσαν στό δρόμο. Έκείνοι δέχονταν τίς προσβολές χωρίς νά ἐκδηλώνουν δυσαρέσκεια γιατί ὑπήρχε κίνδυνος νά ἀντιμετωπίσουν τούς πατεράδες τῶν παιδιῶν και νά χάσουν ἀκόμα και τή ζωή τους. (Σελ. 499)**

119 * **Ο Αγγλος John Fuller (1818), Σμύρνη:** «Στήν πίσω μεριά τῆς Σμύρνης κατοικούσαν κυρίως οι Τούρκοι, στήν κάτω βρίσκονταν τά παζάρια, ή ντογάνα και ἀλλα ἐμπορικά κτίρια, καθώς και τά σπίτια τῶν χριστιανῶν και τῶν Έβραίων. Οι Φράγκοι είχαν δικό τους μαχαλά, ένα μακρύ δρόμο κατά μῆκος τῆς παραλίας. (Σελ. 584)

Κατάλογος Ιστορικών Κοινοτήτων και Εβραίων πού ἀναφέρονται στά δημοσιεύματα
(Ο ἀριθμός ἀντιστοιχεῖ σ' ἐκείνο τοῦ θέματος)

Αγρινίου: 84

Αθηνῶν: 14, 22, 26, 34, 44, 45

Αίγαιου: 30

Αρτας: 59, 96, 113

Ατταλείας: 3

Βόλου: 58, 78

Ελληνικοῦ Χώρου: 28, 31, 77

Ζακύνθου: 1, 16, 21, 106

Ηρακλείου Κρήτης: 7, 8, 29, 54, 67

Θεσσαλονίκης: 23, 35, 36, 38, 42, 46, 51, 62, 71, 72, 73, 91, 92, 100, 104, 105

Θηβῶν: 18

Θράκης: 17

Ιερουσαλήμ: 2

Ιωαννίνων: 93, 94, 95, 101, 108, 112

Καβάλας: 11, 76

Καλαβρύτων (Μέγα Σπήλαιο): 116

Καστοριᾶς: 85, 114

Κερκύρας: 61

Κωνσταντινουπόλεως (Πόλης): 9, 39, 64, 65, 68, 81, 110, 118

Λαρίσης: 24, 33, 50, 57, 78, 79, 87, 88, 99

Λευκάδος: 15

Λήμνου: 13

Μακεδονίας: 25

Μεθώνης: 4, 6

Μυστρά: 111

Μυτιλήνης: 12

Μωριά: 27, 69, 70

Ναυπάκτου: 27α, 89

Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας: 55

Πατρῶν: 52, 115

Ρόδου: 5, 19, 20, 74

Σέρρες: 90

Σιδηροκανσίων: 10

Σίφνου: 32

Σμύρνης: 40, 49, 56, 63, 80, 82, 83, 102, 109, 117, 119

Τενέδου: 60

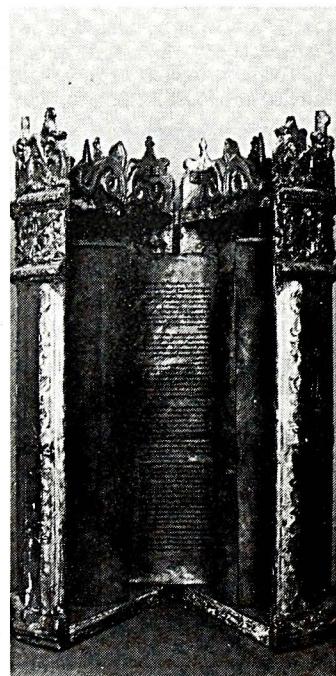
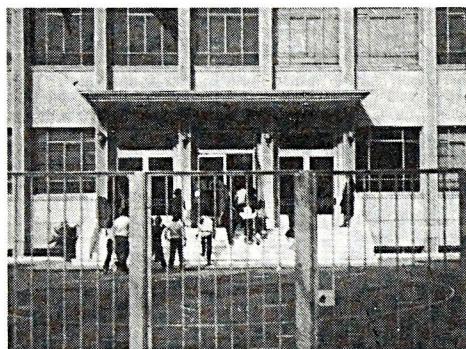
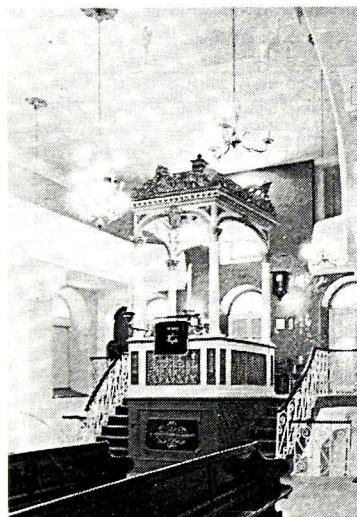
Τρικάλων: 86, 97, 98

Χανίων: 43, 47

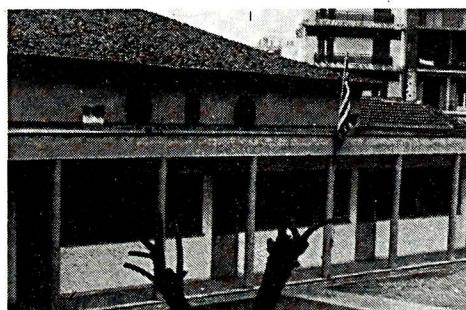
Χίου: 37, 41, 48, 53, 66, 75, 103

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΣ ΣΗΜΕΡΑ

Σειρά συνεντεύξεων
τοῦ Προέδρου τοῦ Κ.Ι.Σ.
κ. ΙΩΣΗΦ ΛΟΒΙΓΓΕΡ
οτό "JEWISH PRESS"

Από τή ζωή
καί τίς δραστηριότητες
τῶν Έλλήνων Εβραίων
Στήν σελίδα 25
Οι έπειτηγήσεις τῶν
φωτογραφιῶν τῆς σελίδος

Στή διάρκεια τῆς τελευταίας
παραμονῆς τον στίς Η.Π.Α.
ό Πρόεδρος τοῦ Κ.Ι.Σ.
κ. Ιωσήφ Λόβιγγερ
έδωσε στό συνεργάτη
τοῦ «Jewish Press» κ. Pearl Preschel
μά σειρά συνεντεύξεων
ἐπί τῆς σημερινῆς καταστάσεως
τῶν Έλλήνων Εβραίων.

Το «Jewish Press» είναι έβδομαδιαία έφημερίδα πού
κυκλοφορεῖ στίς Η.Π.Α., σε 700.000 άντιτυπα.
Οι συνεντεύξεις αύτές δημοσιεύθησαν στά φύλλα
τῆς 22, 29 Ιουλίου καὶ 5 καὶ 12 Αύγουστου 1983.

Στις παραμονές του β' Παγκοσμίου Πολέμου ύπηρχαν στην 'Ελλάδα 77.000 Έβραιοι. Τό 86% απ' αυτούς έζονταν στην Αθήνα διάπο τους Γερμανούς. Ο τερματισμός του πολέμου βρήκε 10.000 Έβραιους επιζώντες στή χώρα. Σήμερα, έξιατιας της μεταπολεμικής μεταναστεύσεως κυρίως πρός το Ισραήλ, διάριμός αυτός μειώθηκε άκομη.

«Τρεις χιλιάδες Έβραιοι ζούν στην 'Αθήνα. Η δεύτερη μεγαλύτερη κοινότητα είναι της Θεσσαλονίκης με 1.000 Έβραιους. Πρίν από τόν πόλεμο, διάπο της Εβραϊκός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης ήταν ρυθμότο σε 56.000. Υπήρξε μά από τις σπουδαιότερες κοινότητες των Βαλκανίων», μουχάνεφερε δ. κ. Ιωσήφ Λόβιγγερ, πρόεδρος του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου, όταν τού πήρα τις συναστεύσεις στο Μανχάταν κατά την πρόσφατη έπισκεψή του έδω.

Έκτος από την 'Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, υπάρχουν ξειδιλλες μικρές κοινότητες στη Χαλκίδα, Λάρισα, Βόλο, Τρίκαλα, Ίωνιανα και Κέρκυρα. Σε διάφορες άλλες πόλεις είναι ένγκατεστημένος μικρός άριθμός έβραικών οικογενειών, άλλα δέν υπάρχει άργανωμένη σ' αυτές έβραική ζωή.

Υπάρχουν δύο Συναγωγές στην 'Αθήνα. Βρίσκονται στην δύσκα Μελιδώνη — δέκα λεπτά με τη πόδια από το κέντρο της πόλεως. Μόνο μία απ' αυτές λειτουργεί καθόλο το χρόνο. Λειτουργίες τελούνται τά Σάββατα, τις γιορτές και κάθε Δευτέρα καί Πέμπτη. Συνήθως, υπάρχει .... και τις λοιπές μέρες τής έβδομάδος. Περίπου 40 άνδρες παρακολουθούν τή λειτουργία του Σαββάτου.

Κατά τα Γιανόμ Νοραίμ χρησιμοποιείται και διεύτερη Συναγωγή που βρίσκεται ακριβώς άπεναντί από την πρώτη.

«Άμφοτερες οι συναγωγές είναι κατάμεστες κατά το Ρώς 'Ασσανά και τό Γιόμ Κιπούρ. Κατά την ώρα του Κάλα Νιδρέ και τής Νεϊλά, δι δρόμος είναι πλημμυρισμένος από θυμοθήσκους», μουχάνεφερε δ. κ. Λόβιγγερ. «Το 90% των Έβραιων τής 'Αθήνας πηγαίνουν στή Συναγωγή κατά το Γιόμ Κιπούρ».

«Όλοι οι Έβραιοι των 'Αθηνών είναι μελή της Κοινότητος. Μέχρι τών περασμένοι 'Ιανουάριο πού ή παρούσα Σοσιαλιστική κυβέρνηση — ή όποια ύποστηριζει τό διαχωρισμό θρη-

σκείας καί πολιτείας — ψήφισε καινούργιο νόμο, δι πολιτικός γάμος ήταν άγνωστος. «Οταν δύο διοίκησην νά παντρευτούν, έπρεπε ό γάμος τους νά γίνει από ραββίνο, στήν περίπτωση 'Εβραιών, από λειτουργό τών άλλων θρησκειών στήν περίπτωση άλλοβρήσκων. Οι 'Ελληνες Έβραιοι πού επιθυμούσαν νά παντρευτούν ήταν ύποχρεωμένοι νά άνηκουν στήν Κοινότητα. Τό ίδιο ισχει και δον άφορά τά πιστοποιητικά γεννήσεως. Έξεδιδοντο από τίς θρησκευτικές άρχες. Η 'Εβραική Κοινότητα δέν έκδιδει πιστοποιητικό γεννήσεως δρενος, παρά μόνο δέν έχει κάνει περιτομή».

Γενικά, οι Έβραιοι τής 'Ελλάδας είναι σέ καλή κατάσταση. Στήν πλειοψηφία τους άνηκουν στήν ύψηλότερη και τή μεσαία τάξη. Περίπου τό 60% είναι έπιστημονες και έλευθεροι επαγγελματίες, 30% άσχολούνται μέ τό έμπορια και 10% είναι ύπαλληλοι.

Η Ισραηλιτική Κοινότητα τής 'Αθήνας συντηρεί ένα νηπιαγωγεία και ένα δημοτικό σχολείο, στό διπότο φοιτούν 50 παιδιά, ήλικιας 5 - 11 έτων. Τά γενικά μαθήματα διδάσκουν μή 'Εβραιοι 'Ελληνες διδάσκαλοι. Ισραηλινοί διδάσκουν τά 'Εβραικά μαθήματα. Οι τελευταίοι αυτοί δέν μιλούν ελληνικά και μαθήματα διεξάγονται απόκλειστικά στά έβραικά.

Μετά τό πέρας τών μαθημάτων τής Νέας 'Εκπαιδεύσεως, τό 75% των Έβραιων νέων συνεχίζουν τίς οπουδές στό Πανεπιστήμιο. Οι ύπολοιποι άσχολούνται μέ τίς οικογενειακές η δλλες έπιχειρήσεις.

Υπάρχει στήν 'Αθήνα μιά έβραική λέσχη νέων.

«Στήν πρωτεύουσα δέν έχουμε γηροκομείο. 'Υπάρχει, δμως, ένας σύγχρονος, δάνεος οίκος ευγηρίας στή Θεσσαλονίκη, είπε δ. κ. Λόβιγγερ.

Έν αντιθέσει μέ πολλές δλλες χώρες, ή 'Ελλάδα δέν έχει άρχιραββίνο. 'Ο Ραββίνος 'Ιακώβ 'Αράφε είναι Ραββίνος 'Αθηνών. Βοηθάται από τόν Ραββίνο 'Ισαάκ Μιζάν, δι δοπος είναι και Σοχέτ και Μοέλ. Καί ού δονούνται 'Αράφ και Μιζάν γεννήθηκαν στήν 'Ελλάδα και σπούδασαν στό Ραββίνο Σεμινάριο στό Παρίσι και σέ Γεσιβά τού 'Ισραήλ. 'Ο Ραββίνος 'Αλίας Σαμπετάι, έπισης από την 'Ελλάδα, σπούδασε στό Λονδίνο και τό 'Ισραήλ και ήπηρετο ως ραββίνος τών μικρών Κοινοτών. 'Υπό τήν ίδιοτάτη του αυτή ταξιδεύει στήν έπαρχια και τά νησιά γιά τήν τέλεση περιτομών και δλλων ραββινικών καθηκόντων.

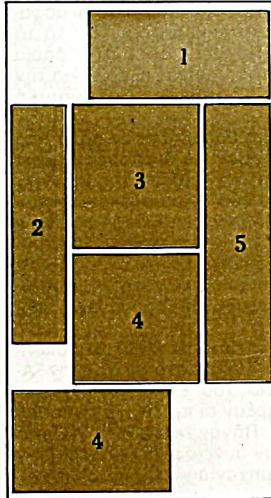
Η 'Αθήνα μέ τίς άρχαιοτήτες της προσελκύει κάθε χρόνο έκατομμύρια τουριστών απ' δλο τόν κόσμο και μεταξύ αυτών ένα μεγάλο άριθμο 'Έβραιών.

«Πάντα έχουμε 'Έβραιους τουριστες στή συναγωγή μας», λέει δ. κ. Λόβιγγερ. «Παρά τό γεγονός δι την ήπαρχει κασσέρ κρεοπωλείο στήν 'Αθήνα και κρέας κασσέρ ήπαρχει πάντοτε, δέν έχουμε δυστυχώς ένα κασσέρ ξενοδοχείο ή έστιατόριο».

«Γιά τό Πέσαχ διοργανώνουμε κοινοτικά Σεζαρί, στά δη ποια συμμετέχουν τουλάχιστον έκατο διοίκηση, τό 20% των δη ποιων είναι τουριστες».

(«Jewish Press» 22 Ιουλίου 1983).

ΟΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΗΣ ΣΕΛΙΔΟΣ 24

1. ΙΩΑΝΝΙΝΑ: Η ιστορική Συναγωγή τού Φρουρίου (KK' Yashan). Φωτογραφία T. De Vinney. Κοπυράϊτ 'Εβραικού Μουσείου 'Ελλάδος
2. Άποψις τού έσωτερηκού τής ιστορικής Συναγωγής Κερκύρας "Σκουόλα Γκρέκα" 18ος αι.
3. Έξωτερηκή άποψις τού 'Εβραικού Δημοτικού Σχολείου 'Αθηνών, (Ψυχικό).
4. Τό οίκημα δπον στεγάζετο τό περίφημο δρόμου 'Ματανώτ Λαεβιονίμ' δπον προπολεμικά διοργανώνονταν συσσίτια γιά τούς άπορους μαθητές. Βρίκεται επί τής δδού Μιζραχή 17 στή Θεσσαλονίκη.
5. «Σέφερ Τορά» από τή Συναγωγή Πατρών (άρχικως από τό Ηράκλειο Κρήτης. Πιθανώς Βενετικής προελεύσεως 17ος αι.
6. Πρόσωπις Κοινοτικού Ισραηλιτικού Σχολείου (Λάρισα)

Επι πολλά χρόνια, ή 'Ισραηλιτική Κοινότητα 'Αθηνών δέν έχει Μικβέ. Πρίν δεκαπέντε χρόνια, περίπου, ένας Λουμπάβιτς έκπρωσθως από τό Μιλάνο ήλθε στήν 'Αθήνα και ζήτησε τή δδεια τών ήγετων τής κοινότητας νά οικοδομήσει μιά Μικβέ. Τού είπαν δι τη ήπαρχει πάντοτε, δέν έχουμε δυστυχώς ένα κασσέρ ξενοδοχείο ή έστιατόριο».

«Γιά τό Πέσαχ διοργανώνουμε κοινοτικά Σεζαρί, στά δη ποια συμμετέχουν τουλάχιστον έκατο διοίκηση, τό 20% των δη ποιων είναι τουριστες».

Ο Λουμπάβιτς έπέμενε στήν άναγκη δπως δ. 'Έβραισμός τής 'Αθήνας απόκτησε Μικβέ. «Έάν τό πρόβλημα είναι οικονομικό, είπε, «δέ Ρέμπε είναι διατεθειμένος νά καταβάλει τή δαπάνη. Τό μόνο πού ζητάμε είναι ή άδεια σας».

Βαθειά εντυπωσιασμένος από τήν ειλικρίνεια και τήν άφοσίωση τού Λουμπάβιτς έκπρωσθω, δ. κ. Λόβιγγερ άπεφάσισε δπως δι Κοινότητα ήνεγειρει πράγματι τή Μικβέ, δλλά μέ δικά της χρήματα. Πεπισμένος δι τη Μικβέ θά ήνεγειρετο, δέκπρωσθως έπεστρεψε στό Μιλάνο.

«Δέν γνωρίζαμε, όμως, τίποτε περί τών διαστάσεων και τών Άλαχότ πού άφορούν τήν άνοικοδόμηση μιᾶς Μικρέ», συνέχισε ό κ. Λόβιγγερ. Καθ' ό δόν πρός Νέα 'Υόρκη άπό την Αύστραλια, δι Λουμπάβιτς έκπρόσωπος προγραμμάτισε έναν σταθμό στήν 'Αθήνα, για νά μάς δώσει τίς απαραίτητες δομήγεις (προδιαγραφές κ.λπ.). Προσφερθήκαμε νά πληρώσουμε τό ξενοδοχείο του, άλλα έπειμενε νά το πληρώσει ό ίδιος».

«Όταν τελικά περατώθηκε ή άνοικοδόμηση της Μικρέ, μάς έπισκεψήθηκε κάποιος άλλος Λουμπάβιτς έκπρόσωπος». Και ό κ. 'Ιωσήφ Λόβιγγερ συνέχισε: «Ηλθε ειδικά άπό το Παρίσι γιά νά βεβαιωθεί ότι τό Μικρέ ήταν κασσέρ».

«Σήμερα, τήν παραμονή τού γάμου, κάθε 'Έβραια νύφη στήν 'Αθήνα χρησιμοποιεί τή θαυμάσια και σύγχρονη Μικρέ μας».

«Ποτέ δέν έτυχε νά συναντήσω τόν Λουμπάβιτς Ρέμπε, άλλα τόν θαυμάζω και τόν έκτιμω πολύ», πρόσθεσε ό κ. Λόβιγγερ.

Τό Κεντρικό 'Ισραηλιτικό Συμβούλιο έκδίδει ένα μηνιαίο περιοδικό, τά «Χρονικά», τό δόποιο άπευθύνεται σε άτομα άνεξαρτήτως θρησκεύματος. 'Επίσης, έκδίδει ένα δεκαπενθήμερο 'Ένημερωτικό Δελτίο, πού άπευθύνεται στούς 'Έβραιους τής 'Ελλάδος.

Ό κ. Λόβιγγερ μοῦ έδειξε έπίσης τό θαυμάσιο ήμερολόγιο τσέπης γιά τό προσεχές έτος (5744), πού έκδίδει κάθε χρόνο τό Κ.Ι.Σ. Τό έλληνοεβραϊκό ήμερολόγιο περιέχει τίς παραδο-

Έξωτερική άποψη τού 'Έβραικο Δημοτικού Σχολείου 'Αθηνών, (Ψυχικό).

σιακές ήμερομηνίες Σαββάτων, γιορτών, νηστειῶν, Ρώς Χόδες, περασά τής έβδομάδος, 'Αφταρότ και ώρα άναμματος κεριών, καταχωρεί τό Γιόρμ 'Ασσού κ.ά. 'Ενα ένθετο φυλάδιο στό πλαστικό κάλυμμα τού 'Ημερολογίου περιέχει εύλογιες και προσευχές γιά διάφορες περιστάσεις με έπειγησεις: τό Κινούτη, τήν πρώτη παράγραφο τού Μπρικάτ 'Αμαζόν, τίς εύλογιες γιά τό άναμμα τών φώνων τού Χανούκα, 'Ανερότ 'Αλλαλόν, Μαός Τσούρ και διάφορες δάλες εύλογιες και τό Καντίς.

Τό 'Ημερολόγιο έχει έναν σύντομο πρόλογο στά 'Έλληνικά και τά 'Αγγλικά. 'Η κεντρική παράγραφος τού προλόγου έχει ώρα έξης:

«Οι γιορτές και οι έπειτειοι τού 'Ιουδαικού έορτολογίου άποτελούν τήν έμπρακτη έκφραση τής ένότητας και τών κοινών ιδνικών τών μελών τού έβραικού λαοῦ και τονίζουν τό ρόλο πού διαδραματίζει ή θρησκεία στήν ίστορία τού 'Ισραήλ. Θέλουμε νά πιστεύουμε, ότι τό 'Ημερολόγιο αύτό θά συμβάλλει στήν καθημερινή ύπενθυμίση αύτών τών ιδνικών».

(«Jewish Press», 29 Ιουλίου 1983).

H' Έλλαδα, ή όποια τό 1947 ψήφισε στόν ΟΗΕ κατά τής έγκαθιδρύσεως ένδος 'Έβραικού κράτους στήν Παλαιστίνη, δέν έχει άναγνωρίσει τό 'Ισραήλ de jure. Δέν ύπάρχουν δηλαδή πλήρεις διπλωματικές σχέσεις μεταξύ τών δύο χωρών. 'Επί τού παράντος έκπροσωπούνται με διπλωματικές άντιπροσωπείες.

Οι διαδοχικές έλληνικές κυβερνήσεις ύπεστηριξαν γενικά τά άραβικά κράτη, δν και ύπηρεαν περιπτώσεις πού οι έλληνικές όρχες και μελη δλων τών κυβερνήσεων έξέφρασαν τή

συμπάθειά τους γιά τό 'Έβραικό κράτος.

Τόν Αύγουστο 1953 ένας μεγάλος σεισμός έπληξε πολλά έλληνικά νησιά τού 'Ιονίου Πελάγους. Τά πρώτα πλοία πού έφθασαν στήν περιοχή και άνέλαβαν τίς έπιχειρήσεις διασώσεως, ήνηκαν στό 'Ισραηλινό ναυτικό. Τά πληρώματα αύτών τών πλοίων άργηνσαν όμάδες έρευνης γιά θύματα, έδωσαν τρόφιμα στούς κατοίκους πού είχαν άποκλεισθεί στά χωριά και μετέφεραν τραυματίες στήν ήπειρωτική χώρα. 'Ισραηλινοί γιατροί τού ναυτικού έκαναν 700 έπειγουσές έπειβασεις. 'Οταν τά πλοία έφθασαν στήν 'Αθήνα γιά άνεφδιασμό, χαιρετίσθηκαν με ένθυμουσισμό άπό τούς κατοίκους. Λίγο άργητερα, δι άειμνηστος βασιλιάς τής 'Έλλαδος Παύλος Α' έπισκεψήθηκε στή Νέα 'Υόρκη. Συναντήθηκε στά 'Ηνωμένα 'Εθνη μέτον 'Αμπα 'Εμπαν και έξέφρασε τήν εύγνωμοσύνη τής χώρας του πρόστο 'Ισραηλινό ναυτικό.

Η σημερινή σοσιαλιστική κυβέρνηση τού κ. 'Ανδρέα Παπανδρέου πρότερε πού έμφατική στήν ύποστηριξη τών 'Αράβων άπό δσο προηγούμενες κυβερνήσεις. Μιλά άπό τίς πρώτες έπισημες ένέργειες τής ήταν ή άναγνώριση τής Ο.Α.Π. Πέρυσι ύποδεχθηκε με βασιλικές τιμές τό Γιασέρ 'Αραφάτ κατά τήν δφοίξη τού στήν 'Έλλαδα, μετά τήν έπιβληθείσα άναχώρηση τού άπό τή Βυρητό.

Ό κ. 'Ιωσήφ Λόβιγγερ πρόσφατα συνομίλησε με τόν κ. Παπανδρέου. 'Ο 'Έλληνας πρωθυπουργός έπέκρινε δριμύτατα τήν πολιτική τού Μεναχέμ Μπέργκιν. Είπε δέ, δτι θά άνεγνωρίζει τό 'Ισραήλ άν αυτό άποχωρούσας άπό δλα τά έδαφή πού κατέλαβε κατά τόν πόλεμο τών. 'Εξι 'Ημερών καί έγκαθιδρύετο ένα Παλαιστινιακό κράτος.

«Κατά τή διάρκεια τού β' Παγκοσμίου Πολέμου, πολλοί 'Έλληνες έκρυψαν 'Έβραιους και τούς βοήθησαν νά διασφύγουν άπό τούς Γερμανούς. 'Ομως, κατά τή διάρκεια τής ίσραηλινής εισβολής στό Λίβανο ύπηρεαν εύρυτατες έκδηλωσεις άντισημιτισμού, άντισωνισμού και άντιπεγκινισμού — πού δμως δέν έιναι τό ίδιο», είπε ό κ. Λόβιγγερ.

Μού έδειξε άντιτυπο ένδος άντισημιτικού βιβλίου πού πρόσφατα έκδόθηκε στήν 'Έλλαδα. 'Αυτό δέν έιναι τό μοναδικό», είπε. «Υπάρχει άφθονα άντισημιτικής φιλολογίας μίσους στή χώρα».

Πρίν μερικά χρόνια, ή ΟΑΠ διενήργησε πολλές τρομοκρατικές ένέργειες στήν 'Αθήνα. Ρώτησα τόν κ. Λόβιγγερ πόσο άσφαλτες αίσθανθηκαν τότε οι 'Έβραιοι, ίδως λόγω τής μεγάλης δημοτικότητάς πού έχει ή ΟΑΠ στήν 'Έλλαδα.

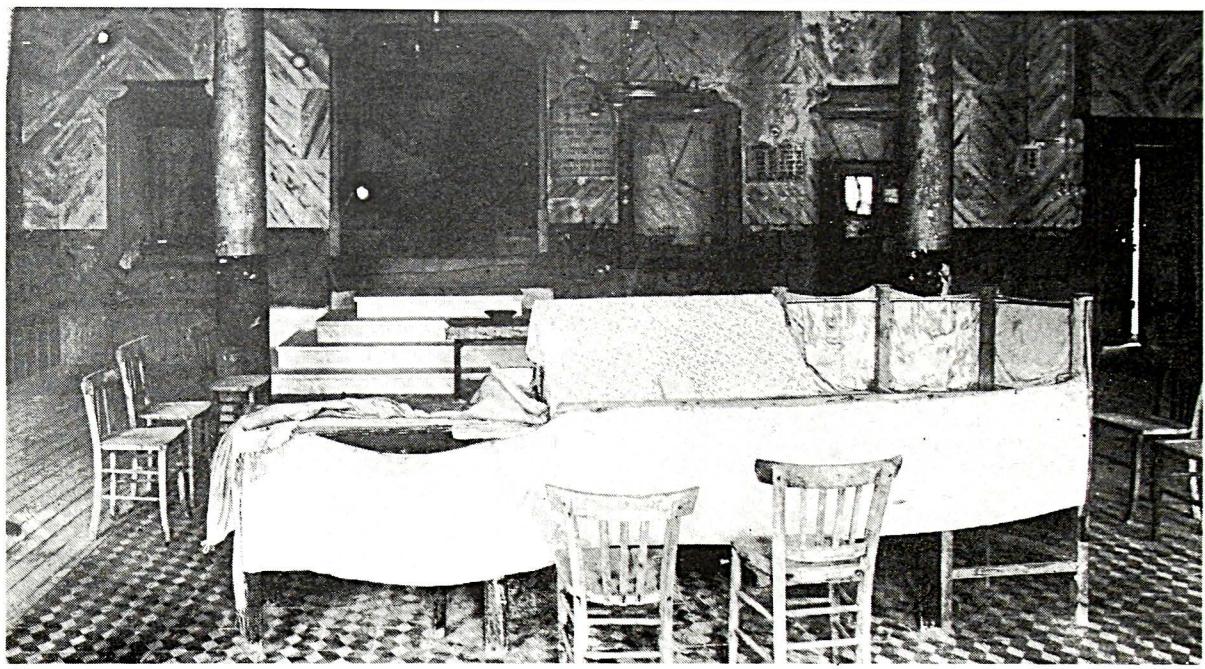
«Εύτυχώς, σήμερα οι 'Έλληνες 'Έβραιοι αισθάνονται άσφαλείς», μού είπε ό Λόβιγγερ. «Η άστυνομία φρουρεῖ δλα τά κοινοτικά κτίρια. Κατά τίς Γιαμίμ Νοραΐμ ή δόδος στήν ποία βρίσκονται και οι δύο συναγωγές τής 'Αθήνας κλείνει γιά τήν κυκλοφορία και παρέχεται πρόσθετη άστυνομική προστασία».

«Ομως, οι 'Έβραιοι τής 'Έλλαδας θορυβήθηκαν πολύ άπό τίς αραβικές τρομοκρατικές ένέργειες σε διάφορες πόλεις τής Εύρωπης. Μετά τήν τρομοκρατική έπιθεση στήν Βιέννης, τόν Αύγουστο 1981, κατά τήν ποία δύο 'Έβραιοι σκοτώθηκαν και πολλοί τραυματίσθηκαν, δκ. Λόβιγγερ ταξίδεψε στή Βιέννη γιά έκφραση στή μημάτων τών θυμάτων.

Ο 'Έλληνικός 'Έβραισμός ύπηρε πάντοτε βαθύτατα σιωνιστικός. Χιλιάδες 'Έλληνες 'Έβραιοι έγκαταστάθηκαν στήν 'Αγια Γή πολύ πρό τής έγκαθιδρύσεως τού 'Έβραικο κράτους. 'Έβραιοι δάπο τή Θεσσαλονίκης ύπηρεαν οι πρώτοι 'Έβραιοι λιμενικοί έργατες στήν Παλαιστίνη. Πήγαν έκει ειδικά γι' αυτό τό σκοπό. 'Έλληνες 'Έβραιοι έχουν συνεισφέρει πολλά στήν άνάπτυξη τού έμπορίου, τής βιομηχανίας και τών οίκονομιών ίδρυμάτων τού 'Ισραήλ.

Η μικρή 'Έβραική Κοινότητα τής 'Έλλαδος συνεχίζει αυτή τήν παράδοση. Πρόσφατα, ή 'Έβραικη Κοινότητα με τήν συγκατάθεση τής έλληνικής κυβερνήσεως, οικοδόμησε τόν 'Οίκο τής Θεσσαλονίκης, μιά φοιτητική έστια γιά σπουδάστες άπό τήν 'Έλλαδα στήν 'Έβραική πανεπιστημιούπολη τής 'Ιερουσαλήμ.

(«Jewish Press», 5 Αύγουστου 1983).

Τό έσωτερικό της Συναγωγής Βερροίας

Τό όλοκαύτωμα

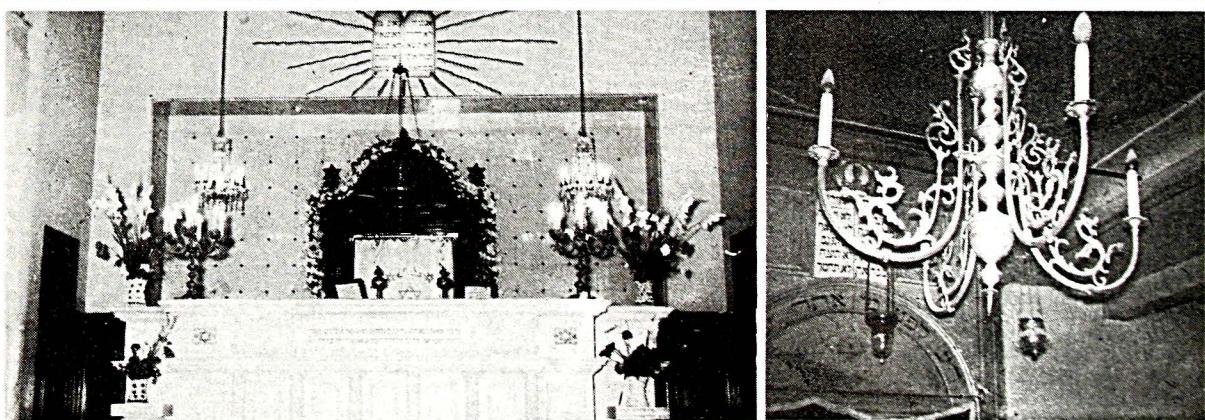
Τό 1943 πέντε χιλιάδες Έβραοι σχεδόν δύο δις ή έβραικός πληθυσμός της Θράκης, μάς περιοχής στη βορειοανατολική Ελλάδα, έκτοπισθηκαν άπό τούς Γερμανούς. Οι Βούλγαροι που είχαν τόν ελεγχό της Θράκης από τό 1941, συνέλαβαν τούς Έβραιους, τους άπογύμνωσαν άπό δι, τι πολύτιμα είδη και προσωπικά άντικειμένα έφεραν μαζί τους και κατόπιν τούς παρέδωσαν στούς Γερμανούς. Στή συνέχεια, φόρτωσαν τούς Έβραιους σε τρία πλοιάρια στό Δούναβη.

Ποτέ δέν έξακριβώθηκε τί άπεγιναν αύτοί οι Έβραιοι. Όριμενοι ύποστηρίζουν διτά τά πλοιάρια έφθασαν στή Βιέννη, άπό διπού τούς έστειλαν στό στρατόπεδο τής Τρεμπλίνκα. "Αλ-

λοι άναφέρουν διτά τά πλοιά βυθίστηκαν και διτά οι Έβραιοι πνίγηκαν στό Δούναβη. Οι Έλληνες δέχονται ως άληθινή τή δεύτερη έκδοχή. "Εν πάσει περιπτώσει, κανέναν άπό τούς πέντε χιλιάδες Έβραιους δέν τόν ξαναείδαν. Μόνο έξηντα Θρακιώτες Έβραιοι, που κρύψτηκαν κατά τό χρόνο τής έκτο-πίσεως έπεξησαν τού β' Παγκοσμίου πολέμου.

"Επί πολλά χρόνια μετά τόν πόλεμο, ή Έλλαδα και ή Βουλγαρία δέν είχαν σχέσεις. Στίς άρχες τής δεκαετίας τού '60, διτανά πάροκαταστάθηκαν οι σχέσεις διάμεσα στίς δύο χώρες, ή Βουλγαρική κυβέρνηση έπεστρεψε στήν Έλλας ή αρκετά κιβώτια μέ άντικειμένα και ειδη που οι Βούλγαροι είχαν πάρει άπό τούς Θρακιώτες Έβραιους. Τό 1977 ή έλληνική κυβέρνηση παρέδωσε αύτά τά κιβώτια στήν Έβραική Κοινότητα.

Λόγω τής καλλιτεχνικής και ιστορικής άξιας τών έπιστραφέντων άντικειμένων, ή Έβραική Κοινότητα άνεθεσε στόν κ.

Τό έσωτερικό της Συναγωγής 'Αθηνῶν «Μπέθ Σαλώμ» πρό τής τελευταίας άνακαινίσεως

Τό «Έχάλ» τής Συναγωγής Πατρών λίγο πρό τής κατεδαφίσεώς του (1979)

Ντανιέλ Χανάν Σταυρουλάκη νά έξετάσει τά άντικείμενα πού περιείχοντο στά κιβώτια. Ο κ. Σταυρουλάκης γεννημένος στην Αθήνα, διετέλεσε καθηγητής βυζαντινής και Ισλαμικής τέχνης στό Πανεπιστήμιο τού Τέλ Αβΐζ.

Βαθιά συγκινημένος στό άντικρισμα τών οικογενειακών φωτογραφιών, γαμήλιων, δαχτυλιδιών, παιδικών κουδουνιστρών, ντοκουμέντων και δλλων άτομικών άντικειμένων άπό τους άπωλεσθέντες άδελφούς, ο κ. Σταυρουλάκης πρότεινε όπως ή έλληνική Έβραϊκή Κοινότητα χρηματοποίησει τά είδη αυτά γιά τη δημιουργία ενός Μουσείου γιά τό Όλοκατωμα.

Αύτά συνέβησαν πρίν έξι χρόνια. «Εκτος, ή έκθεση γιά τό Όλοκαύτωμα άναπτυχθήκε, ύπό τή διεύθυνση τού κ. Γ. Σταυρουλάκη, σέ ένα Μουσείο της Ιστορίας τών Έβραίων της Ελλάδος.

«Έχει συγκεντρωθεί δάκρυο ήλικο σχετικά μέ τή ζωή και τήν ιστορία τού έλληνικού έβραϊσμου, συμπεριλαμβανομένων και λειτουργικών άντικειμένων άπό τίς Συναγωγές Ίωαννίνων, Πατρών και Ρόδου.

Τό μουσείο έδρευε προσωρινῶς — μέχρι άνευρέσεως καταλήλου στέγης — στό πρώην γραφείο τής ραβίνειας, στό κτίριο μιάς άπό τίς δύο Συναγωγές της Αθήνας, στήν άδο Μελιδώνη.

Λόγω έλλειψεως χώρου μόνο ένα μέρος άπό τόν πλούτο τών άντικειμένων έκτιθεται. Μεταξύ τών άντικειμένων περιλαμβάνονται φορέματα και στολές πού φορούνται στίς παραστάσεις τού Πουρίμ και μιά θαυμάσια ποικιλία άπό μεταξάτω τών Συναγωγών.

«Επίσης, τό Μουσείο διαθέτει μιά θαυμάσια συλλογή άπό Μεγγιλά τής Έσθρη. Ήταν συνήθεια στίς έλληνόφωνες Έβραϊκές Κοινότητες, ή κάθε νύφη νά προσφέρει, κατά τήν πρώτη έπέτειο τού Πουρίμ άπό τό γάμο στό σύζυγό της μιά Μεγγιλά τής Έσθρη. Οι Μεγγιλότ προστατεύονταν, συνήθως, άπό ώραιότατες σκαλιστές άστμενιες θήκες πού τίς έφτιαχναν οι άργυροχόδι τών Ίωαννίνων.

Στό προσωπικό τού Μουσείου περιλαμβάνεται ένας φωτογράφος μεταξύ τών καθηκόντων τού όποιου είναι νά ταξιδεύει σέ δλη τήν Έλλαδα και νά φωτογραφίζει τοποθεσίες έβραικού ένδιαφέροντος — Συναγωγές, νεκροταφεία, ιδιωτικά και δημόσια έβραικά κτίρια.

Ο κ. Σταυρουλάκης, διευθυντής τού μουσείου, είναι μιά πολύπλευρη προσωπικότητα. Έκτός άπό ιστορικός τής τέχνης είναι κι ένας ταλαντούχος καλλιτέχνης, πού ένδιαφέρεται βαθύτα γιά τίς Ιουδαϊκές μελέτες και διδάσκει τή θρησκεία σέ ύποψήφιους προσηλύτους άπό τήν Αθήνα.

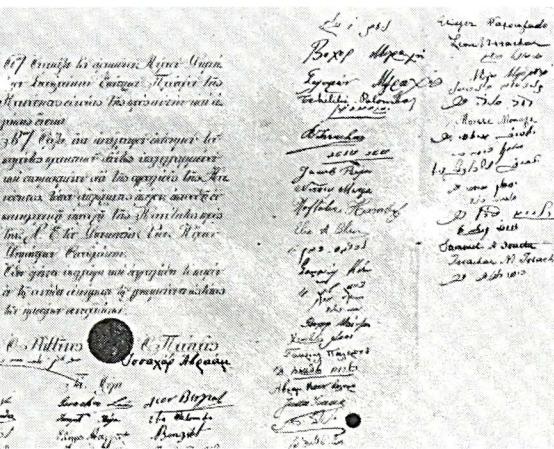
Τό Μουσείο έκδίδει κάθε χρόνο ένα καλλιτεχνικό ήμερολόγιο, δημόσια παρουσιάζονται εικόνες άπό τήν έβραική ζωή.

Πολλές πληροφορίες γιά τό Μουσείο πήρα άπό τόν κ. Δημήτρη Μολφέτα, πρόεδρο τών Αμερικανών φίλων τού Έβραικού Μουσείου τής Ελλάδος. Ο κ. Μολφέτας, έλληνοεβραίος, πού διαμένει στό Ιλλινόις, έπισκεπτεται κάθε χρόνο τή γενέτειρά του πόλη τής Αθήνας. Κατά τήν έκτη επίσκεψή του πρίν έξι χρόνια, ζταν ίδρυθει τό Έβραικό Μουσείο, άποφάσισε νά έργασθεί ύπερ τών σκοπών του και νά άναζητήσει βοήθεια γιά αυτό στίς Ήνωμένες Πολιτείες.

Τό 1981 ίδρυσε τό Σύλλογο τών «Αμερικανών φίλων τού Έβραικού Μουσείου τής Έλλάδος». Στό σύντομο διάστημα τών δύο χρόνων κέρδισε τήν ύποστηριξη πεντακοσίων και πλέον άνδρων και γυναικών, Ασκεναζίμ και Σεφαραδίμ, Έβραίων και μή Έβραίων. Ο Σύλλογος έκδιδε, περιοδικά, ένα ειδησεογραφικό δελτίο, δημόσιο άπό ειδήσεις γύρω άπό τήν άναπτυξή τού Μουσείου και τών νέων άποκτημάτων του, δημοσιεύονται δρθρα γύρω άπό τήν ιστορία τών Έβραικών Κοινότητων στήν Έλλαδα.

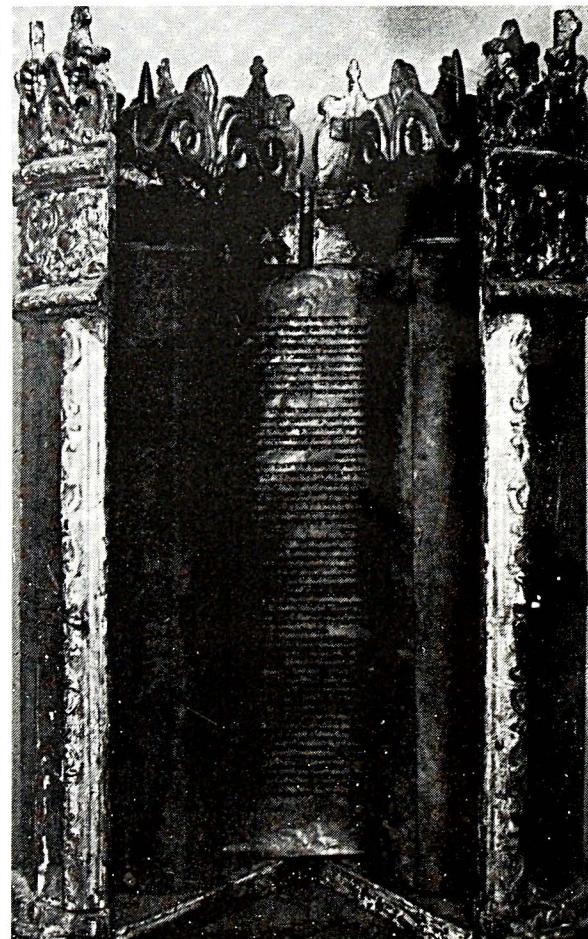
Μιά σειρά άπό σλάιντς πού άναφέρονται στήν ιστορία τών Έβραιών τής Ελλάδος και δημόσια παρουσιάζονται μερικοί άπό τούς θησαυρούς τού Μουσείου, διανέμεται δωρεάν σέ έβραικές όργανώσεις δημόσιοι τούς «Αμερικανών φίλους τού Έβραικού Μουσείου τής Έλλάδος».

(«Jewish Press», 12 Αύγουστου 1983).

Ψήφισμα τού 1912 της Ισραηλιτικής Κοινότητος Χίου ύπογεγραμμένο άπό όλα τά άρρενα μέλη, μέ τό όποιο άνακηρύσσεται έπιτιμος Πρόεδρος αυτής ό Γενικός Διοικητής τής νήσου Δ. Θεοδωράκης.

«Από τή Συλλογή τού Έβραικού Μουσείου Έλλάδος

«Σέφερ Τορά» από τή Συναγωγή Πατρών

'Απεχώρησε ή δρ. 'Ελίζαμπεθ' 'Εππλερ

Ηδρ. 'Ελίζαμπεθ "Εππλερ, έπι τρεῖς δεκαετίες καὶ πλέον ὑποδιευθύντρια τοῦ 'Ινστιτούτου 'Εβραικῶν 'Υποθέσεων τοῦ Λονδίνου, ἀποχωρεῖ τῆς ἐνεργοῦ ὑπηρεσίας καὶ πρόκειται νά ἐγκατασταθεῖ στὸ 'Ισραὴλ.

'Η δρ. "Εππλερ κατὰ τὴν μακρόχρονη θητεία τῆς στὸ 'Ινστιτούτο 'Εβραικῶν 'Υποθέσεων προσέφερε πολύτιμες ὑπηρεσίες πρός τὸν 'Εβραϊσμὸν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς Διασπορᾶς γενικότερα.

'Η ίδια εἶναι συγγραφεὺς πολλῶν κορυφαίων βιβλίων γιά τὴ θέση τῶν 'Εβραιών

στὴν Εὐρώπη, τὴν 'Εβραικὴ λογοτεχνία καὶ κυρίως γιά τὰ σύγχρονα ἐβραικά θέματα.

'Ο Δανός 'Υπουργός Συγκοινωνιῶν δέν ταξιδεύει τὸ Σάββατο

Πῶς μπορεῖ ἔνας 'Εβραιός θρησκευόμενος ὑπουργός στὴ Δανία νά τηρεῖ τὶς ἐντολές τῆς θρησκείας του ὅταν ὁ μισός πληθυσμούς τῆς χώρας του δέν ἔχει οὔτε κάν ἀκόσυει τὴ λέξη «Κασέρ», ἐνώ τὸ ὑπόδιο πενήντα τοῖς ἔκατον ἀδύμη κι ἄν τὴν ἔχει ἀκόσυει δέν γνωρίζει τὴ σημασία τῆς;

«Πούλ οὐκολού» λέει χαμογελώντας ὁ κ. Arni Melchior, μέλος τοῦ οἰκοβούλου ἀπό τὸ 1973 καὶ σήμερα ὑπουργός Συγκοινωνιῶν καὶ Τηλεποιονιῶν τῆς Δανίας. «Τὸ γεγονός δὲ τὸ ὑπουργεῖο Συγκοινωνιῶν εἶναι τὸ μόνο ὑπουργεῖο γιά τὸ δόπιο δέν ἐκφράζοντα καθόλου παράπονα, τὸ ὄφειλα στὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ», συμπληρώνει.

Ο ὑπουργός κ. Melchior καταγέται ἀπό μιά πολύ γνωστή ἑβραική οἰκογένεια. 'Ο πατέρας του, ὁ δείμινης Marcus Melchior, ἦταν 'Αρχιραββίνος τῆς Δανίας καὶ σ' αὐτὸν χρωστᾶ ὁ ἑβραϊσμὸς τῆς Δανίας τὴ σωτηρία του ἀπό τοὺς Ναζί. Στὴν προσπάθεια του αὐτῆς είχε τὴ συμπαράσταση τοῦ τότε βασιλιά τῆς Δανίας. 'Ο ἀδελφός του, Benet εἶναι σήμερα 'Αρχιραββίνος τῆς Δανίας. 'Ένας δλοίς ἀδελφός του, ὁ Δαυΐδ, εἶναι ὁ ἀνταποκριτής τῆς Δανικῆς Ραδιοφωνίας στὸ Τέλ Άβιζ. Τὸ ἐπάνυμο Melchior εἶναι πασίγνωστο στὴ Δανία καὶ παντοῦ προφέρεται μέ σεβασμό.

Ἄπο τότε πού ἔγινε ὑπουργός ἑξακολουθεῖ νά πηγαίνει, δηπως καὶ πρίν, στὴν Ἱδια Συναγωγὴ καὶ ἑξακολουθεῖ νά κυκλοφορεῖ μέ τὸ ίδιο παλιό ποδήλατο. 'Η γυναίκα του, διδάκτωρ τῆς βιολογίας, ἑξακολουθεῖ νά ἐργάζεται στὸ ίδιο ἐργαστήριο πού ἐργάζονται καὶ πρίν. Μόνο ὁ γίρος του γιόρτασε τὴν ὑπουργοποίηση τοῦ πατέρα του: 'Ο κ. ὑπουργός κέρασε παγωτά δλους τοὺς συμμαθήτες του. Κάθε βράδυ ἑξακολουθεῖ νό παρακολουθεῖ τὴν πορεία τῶν μαθημάτων τοῦ γιοῦ του καὶ διοῖς ἥταν ἐκείνος ποὺ προετοίμασε τὸ γιό του γιά τὴν τελετὴν τοῦ Μπάρ Μιτσβά.

Μόνο ἔνα πράγμα δλαλεῖς τὴ ζωὴ του: προτοῦ γίνει ὑπουργός ἥταν πρόδερμος τῆς Σιωνιστικῆς 'Ομοσπονδίας τῆς Δανίας καὶ μέ αὐτῆ την ιδιότητα ταξιδεύει συμχάν στὶς Σκανδιναβικές χώρες κανόντας ὅμιλες καὶ διαλέξεις. Τώρα, ὡς ὑπουργός δέν μπορεῖ νά τὸ κανεῖ. 'Οταν, δημως, ὁ 'Αραφάτ ἐπισκέφθηκε τὴ Σουηδία καὶ δρισμένοι Δανοί πήγαν ἐκεῖ γιά νά τὸν χαιρετίσουν, ἐπέκρινε τὴν ἐνέργεια αὐτῆ μέ ἐνα αύστηρό δρό του.

Στὸ ὑπουργεῖο του δλοὶ οἱ ὑπάλληλοι συνήθισαν πλέον νά τὸν βλέπουν τὴν Παρασκευή, νωρίς μετά τὸ μεσημέρι, νά μαζεύει τὰ πράγματα του καὶ νά ἀναχωρεῖ ἀπό τὸ γραφεῖο του. Συνήθισαν ἐπίσης στὸ γεγονός δὲ τὸ Σάββατο δέν ταξιδεύει, δὲν σηκώνει τὸ τηλέφωνο καὶ δτι, νωρίς τὴν Κυριακή πηγαίνει

στὸ γραφεῖο του καὶ φροντίζει τὴ δουλειά τοῦ Σαββάτου.

Ἐπιμε παραπάνω δὲ διάδοσης Δανός πολίτης δέν ἔχει ἰδεῖς γιά τὸ τί εἶναι τὸ «Κασέρ». Οἱ ἀνώτατοι ὅμως ὑπάλληλοι στὸ ὑπουργεῖο γνωρίζουν πλέον δὲ διάδοσης τρώει μόνον «Κασέρ» τροφή καὶ δτι δὲν δέν ὑπάρχει, μποροῦν νά τοῦ σερβίρουν μόνο ψάρι. Οἱ σέφ τῶν ἔνοδοχείων πολυτελείας καὶ τῶν ἐστιατορείων, στενοχωριστοῦνται πολύ δὲν δέν μποροῦν νά σερβίρουν τὸν κ. ὑπουργό τίποτε ἀλλο ἀπό ψάρι σχάρας.

Τί συμβαίνει, δημως, κατὰ τὰ ἐπίσημα γεύματα πού παραθέτει ἡ βασιλισσα τῆς Δανίας; Στὴν προκειμένη περίπτωση τὸ πρόβλημα εἶναι πολὺ ἀπλούστερο. 'Ο ἀρχιμάγιειρας τῶν 'Ανακτόρων γνωρίζει ὅταν δέν ἐπίτρεψεν φαγητά τὰ διδάχθηκε ἀπό τὸν πατέρα τοῦ ὑπουργοῦ διόποτος ήταν τακτικά καλεσμένος τῶν 'Ανακτόρων. Στὰ 'Ανακτόρα τῆς Δανίας ὑπάρχουν χωριστά σκεύη μαγειρικῆς καὶ ἔτοι δέν ὑπουργός δέν μένει ποτὲ νηστικός. Τίς περισσότερες φορές συμβαίνει καὶ ἔκει νά τοῦ σερβίρουν ώραία ψάρια καὶ, πολλοί εἶναι ἐκείνοι μεταξύ τῶν λοιπῶν προσκεκλημένων, πού προτιμοῦν τὸ ψάρι ἀπό τὰ ψῆτα καὶ τὰ κρέατα...

Τέλος, ἔνα τελευταῖο χαρακτηριστικό τῆς ἑβραικῆς ἴδιότητας τοῦ κ. ὑπουργοῦ: Κατά τίς πρόσφατες μεγάλες γιορτές τοῦ Ρώς 'Ασσανά καὶ τοῦ Κιμούρ ἀποδέχθηκε τὴν πρόσκληση τῆς 'Ισραηλιτικῆς Κοινότητας τοῦ 'Ελσίνκου καὶ ἔκανε ἔκει χρέη ἵερολειτουργοῦ. Σημειωτέον, ἔχει μιά πάρα πολὺ ώραία φωνή τενόρου.

('Από τὴν ἐφημερίδα «UTKELET» 30.9.1983.

Παρασημοφόρηση τοῦ 'Αρχιραββίνου δρ. 'Αλεξ. Σάιμπερ ἀπό τὴν Ούγγαρια

Ο πρόδερμος τῆς Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῆς Ούγγαριας ἀπένειμε στὸν 'Αρχιραββίνο δρ. 'Αλεξάντερ Σάιμπερ, διευθυντὴ τοῦ Ραββινικοῦ Σεμιναρίου τῆς Ούγγαριας, τὸ παράστημα τῆς Σημαίας τῆς Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῆς Ούγγαριας (Σημ.: τὸ δεύτερο σὲ σπουδαίωτη παράσημο τῆς χώρας) μέ

Στὴ φωτογραφία: 'Ο 'Αρχιραββίνος 'Αλεξάντερ Σάιμπερ συνομιλεῖ μέ τὸν ἀντιπρόσδρο τῆς Ούγγαριας Rezső Trautmann.

τὴν εὐκαρία τῆς 70ης ἐπετείου τῶν γενεθλίων του καὶ σὲ ἀναγνώριση τῆς συνεισφορᾶς του πρός τὴν Ούγγρικη πατρίδα του, τοὺς 'Ισραηλίτες τῆς χώρας, τὴν πρώτη θηση καλῶν καὶ ἀγαθῶν οἰστεών μεταξὺ ὅλων τῶν συμπολιτῶν, τὴν πολυτικὴν πολιτιστικὴν συνεισφορὰ του στὴν Ούγγαρια καθώς καὶ γιά τὸ σπουδαῖο ἐπιστημονικό ἔργο του.

Τὸ παράσημο ἀπένειμε σὲ εἰδική τελετὴ (ἀπ' δπου καὶ ἡ φωτογραφία) δ' Ἀντιπρόσδρος τῆς κυβερνήσεως τῆς οὐγγρικῆς Δημοκρατίας δρ. Rezső Trautmann, παρουσία τοῦ υφυπουργοῦ Θρησκευμάτων κ. Imre Miklos, τοῦ προέδρου τοῦ Κ.Ι.Σ. Ούγγαριας κ. Imre Heber καὶ δλλων ἐπισήμων.

Τὸ 'Εργατικό Κόμμα καταδικάζει τὸν ἀντισημιτισμὸν τῆς 'Αριστερᾶς

Ο ἀντιπρόσδρος τοῦ 'Αγγλικοῦ 'Εργατικοῦ Κόμματος κ. Róbert Cháteroslu ἐξέφρασε τὸν «καθολικό ἀποτροπιασμό» του γιά τὸν ἐρποντά ἀντισημιτισμό πού διαπερνά μέσα ἀπό τίς τά-

Είεις τού 'Εργατικού Κόμματος προσθέτοντας ότι «είναι κάτι τό τελείως άπαραδεκτό και πρέπει νά άντιμετωπισθεί μέ δόλα τά μέσα».

'Ο. κ. Χάτερσουλ έκανε τήν παραπάνω δήλωση κατά τήν όμιλα του στό συμπόσιο μέ θέμα: «Ρατσισμός καί 'Αντισημιτισμός 1983», πού διοργανώθηκε στά πλαίσιο τού προσφάτου συνεδρίου τού κόμματος στήν πόλη Μπράιτον. Στό συμπόσιο συμμετείχαν έπισης δρ. Τζέικομπ Γκέβριτζ από τό Κ.Ι.Σ. 'Αγγλίας καί οι έργατικοι βουλευτές κ.κ. Ρέγκ Φρήσον καί δρ. Μωρίς Μύλλερ.

'Ο δρ. Μύλλερ έξεφρασε τή λύπη του, λέγοντας ότι ποτέ δέν μπορούσε νά φαντασθεί ότι τά μέλη του 'Εργατικού Κόμματος θά ήσαν ύποχρεωμένα νά δάσκοληθούν μέ ένα παρόμιο θέμα. «Τό γεγονός δύναση», συνέχισε, «δητή ή ίδεολογία τού 'Εθνικού Μετώπου τουτίζεται μέ τούς λόγους καί τίς ένεργεις δρισμένων άτομων τής άνθρωπης 'Αριστερᾶς δέν μπορεί νά άγγοθεῖ». Στή συνέχιση, άφου ύπογράμισε ότι δη οίσοδηποτε έπικριτής τού κράτους τού 'Ισραήλ δέν μπορεί νά χαρακτηρισθεί ως άντισημίτης είπε δτι, «είτε τό θέλουμε είτε δχι, ένα μεγάλο μέρος αύτής τής κριτικής είναι από τή φύση του άντισημιτικό».

'Ο δρ. Γκέβριτζ ύπογράμισε ότι δρ. Αντισημιτισμός τής άκρας 'Αριστερᾶς είναι «πιό πανούργος» από έκεινον τής Δεξιάς.

'Ο. κ. Χάτερσλη περιέγραψε σάν «παραλογισμό» τήν κριτική έκεινη πού ξεκινώντας από μία κριτική έναντίον μιᾶς κυβερνήσεως, δήγει πολλούς στήν άμφισθητηση τής ύπάρχεως τού ίδιου τού Κράτους. «Τέτοιες άποψεις», είπε, «είναι απάραδεκτες γιά τό έργατικό κόμμα πού ένδιαφέρεται δχι μόνο γιά τίς σοσιαλιστικές άρχεις, άλλα καί τόν άνθρωπισμό». 'Υπάρχει, είπε, ηθική ύποχρέωση γιά μά «ριζική άντιμετωπιση» αύτού τού πατρισμού μέσα στής τάξεις τού κόμματος.

Καταλήγοντας, δρ. Κ. Χάτερσλη έξεφρασε τήν έλπιδα ότι περισσότεροι 'Εβραιοι θά ένταχθούν στό 'Εργατικό Κόμμα καί θά πολεμίσουν «άποψεις πού δέν συμβιβάζονται μέ τήν ίδιοτητα τού μέλους τού κόμματος». Τό κόμμα, τόνισε είναι «έναντιον καί άπεχθάνεται τόν άντισημιτισμό».

(«Τζούϊς Κρονικάλ» - 14.10.83)

Αύστριακοί νεοσύλλεκτοι θά όρκισθούν στό στρατόπεδο Ματχάουζεν

Ο Αύστριακός ύπουργός 'Αμύνης κ. Φρίντχελμ Φρισενσλάκερ άνακοινώσε ότι χίλιοι νεοσύλλεκτοι τών Αύστριακών 'Ενόπλων Δυνάμεων θά δώσουν τόν καθιερωμένο δρό σε ειδική τελετή στό χώρο τού περιβότου στρατοπέδου Ματχάουζεν. Σχολιάζοντας τήν άνακοινώση τού ύπουργού 'Αμύνης, δρ. Κ. Συμώνης Βίζενταλ τόνισε: «Αύτό είναι ένα πολύ θετικό βήμα. Ήταν ένα παλιό αίτημα πού, δημως, κανένας όπο τούς προηγούμενους ύπουργούς 'Αμύνης δέν τόλμησε νά είσακούσει μή θέλοντας νά προσβάλλουν τούς τέως Ναζί». Τή άποφαση αύτήν χαιρέτισαν έπισης, δρ. 'Εβραική Κοινότητα καί μέλη τού άντιστασιακού κινήματος.

(«Νιούς Σέρβις», 26.8.83)

Πρόσκληση Καρδινάλιου γιά έπανασυμφιλίωση

«Ελλικούς έπισκοπους πού συνήλθαν στή Ρώμη γιά τήν τακτική σύνοδο τους, δταν δρ. Καρδινάλιος Ρότζερ 'Εστεγκάρου από τήν Μασσαλία, άπηγθυνε πρός τούς συνέδρους μιά συγκινητική έκκληση γιά τήν διλογία τής έπανασυμφιλίωση τής Καθολικής 'Έκκλησίας μέ τόν έβραικό λαό.

Στρώντας συγγάνωμη από τή σύνοδο γιά τήν «αύθαδεια» μέ τήν όποια έθεσε τό έβραικό πρόβλημα, δρ. Γάλλος Καρδινάλιος τόνισε ότι τούτο «δέν άφορά κάποια έξωτερηκή ύπόθεση σχέσεων μέ μιά δλλη θρησκεία, άλλα είναι ένα έσωτερικό πρόβλημα πού άφορά τόν όρισμό τής ίδιας τής 'Έκκλησίας».

Καί συνέχισε λέγοντας: «'Άκομη σήμερα είμαστε στό έλεος τών άντισημιτικών άντιδράσεων. Έχουμε νά έκπληρωσουμε μιά άποστολή μετανοίας, έξαιτίας τών άπο αιώνων άντιληψε-

ών μας άπεναντι στόν έβραικό λαό».

«Κανένας ύπολογισμός πού ύπαγορεύεται από εύκαιριασμό κανένας πολιτικός ύπολογισμός δέν πρέπει νά μᾶς έκτρεψει από τό χρέος τούτο τής οικαιοσύνης.

«Πρέπει νά διδάχθούμε πώς νά ζητήσουμε συγχώρεση από τό Θεό καί από τό δάλελφα μας πού τόσο συχνά έπληγησαν από τή 'διδασκαλία τής περιφρόνησης».

«Πρέπει νά έπιζητήσουμε τήν έξιλέωση γιά ότι μπορεί νά έχειεθεί. Οι σκέψεις μας πρέπει νά άπευθυνθούν ίδιαίτερα πρός τόν έβραικό λαό δη πότος, μεταξύ δλων τών δλλων, πρέπει νά ένεργειεθεί από τήν διπλή άποστολή μας τής έπανασυμφιλίωσεων καί τής μετανοίας».

Ο Καρδινάλιος 'Εστεγκάρου άναφέρθηκε έπισης στήν κατάσταση τής Μέσης 'Ανατολής καί τό δίλημμα πού άντιμετωπίζουν πολλοί Καθολικοί άνάμεσα στά 'Ισραηλινά καί τά Παλαιστινιακά έπιχειρήματα. Παρότρυνε τούς καθολικούς νά έπιδειξουν έξισου τήν άλληλεγγύη τους πρός δλους τούς άπογόνους τού κοινού προγόνου 'Αβραάμ.

«Υπενθύμισε, τέλος, τούς άκροατές του ότι ή Μασσαλία εχει τήν τρίτη σε μέγεθος έβραική κοινότητα στήν Εύρωπη, δη που «40.000 Μουσουλμάνοι καί ίσάριθμοι 'Εβραιοι κατορθώνουν νά συζούν καί νά συνεργάζονται».

Ο Καρδινάλιος 'Αλακλζους Λορτσάντερ, από τή Βραζιλία υπενθύμισε ότι ή έκκλησια έπανευλημένων δισκρος «κοινωνικές καί πολιτιστικές διακρίσεις έξαιτίας τού χρώματος, τών κοινωνικών συνθηκών, τής γλώσσας, τής έθνικότητας, τής θρησκείας ή τής φυλής» άτομων.

Ο 'Αρχιεπισκόπος τής Βομβάνης Καρδινάλιος Σίμου Πιμέντα, παρότρυνε τή σύνοδο νά άκολουθησει τό παράδειγμα τής Ολοκουμενικής Συνόδου τού Βατικανού.

Μέ άνακοινώση τής «ή σύνοδος έξεφρασε τή λύπη της γιά τη μεταχειρίση πού άσκησαν οι Χριστιανοί άπεναντι στους 'Εβραιούς».

Ο 'Αρχιραββίνος τής Γαλλίας Ρενέ Σιράτ έξεφρασε τήν ίκανοποίησή του γιά τή διακήρυξη τού Καρδινάλιου 'Εστεγκάρου,

(«Τζούϊς Κρόνικαλ» - 14.10.1983)

Έπιστολή τού Γερμανού πρέσβη κ. H. Zingrist

Ό πρέσβης τής 'Ομοσπονδιακής Γερμανίας στήν 'Ελλάδα κ. H. Zingrist άπεστειλε τήν παρακάτω έπιστολή στό Κεντρικό 'Ισραηλιτικό Συμβούλιο:

Έπιστρέψας από τήν έτήσια δδειά μου, είμαι μόλις σήμερα εις θέσιν νά άπαντήσω στήν έπιστολή σας από 6.7.1983 καί ή βεβαιώσω τήν λήψη τού περιοδικού «Χρονικά», τεύχος 'Ιουνίου 1983. Καί γιά τά δύο εύχαριστώ θερμά. Τό δρόμο «δρόμος ούπευθυνότητας καί εύαισθησίας» παρουσιάζει πράγματα σωστά τά βασικά στοιχεία τής πολιτικής τής 'Ομοσπονδιακής κυβερνήσεως, 'Αντιμετωπίζει έπισης δρθά τά αισθήματα τών πολιτών στήν 'Ομοσπονδιακή Δημοκρατία τής Γερμανίας».

Έβραιο - Χριστιανικό Συμπόσιο γιά τήν Ειρήνη

Ο πρύτανης τού 'Εβραιού Θεολογικού Σεμιναρίου τής Νέας 'Υόρκης Ραββίνος δρ. Γκέρσων Κοέν μίλησε γιά τή θέση τής Ειρήνης στήν 'Ιουδαϊκή σκέψη, στό θεολογικό συμπόσιο πού διοργανώθηκε στήν πόλη 'Αμερσφορτ τής 'Ολλανδίας, από τό Διεθνές Συμβούλιο Χριστιανών καί 'Εβραιών. Τό θέμα τού Συμποσίου ήταν: «Σέ άναζητηση τής Ειρήνης: ή δική μας εύθυνη ώς 'Εβραιοι καί Χριστιανών».

Στήν άμιλία του δρ. Ραββίνος Κοέν τόνισε ότι οι 'Εβραιοι έξεπλαγησαν από τή σωτηρία δλου τού κόσμου στήσ σφαγές Χριστιανών από τούς Μουσουλμάνους σε διάφορες χώρες τής Μέσης 'Ανατολής. Παρατήρησε, έπισης, ότι ή μόνη χώρα στήν περιοχή αύτή δπου κάποιος "Αραβας μπορεί καί άρθρογραφει κατά τής κυβερνήσεως, είναι τό 'Ισραήλ. Καταλήγοντας, είπε ότι γιά νά ύπαρξει μιά πλέον Ισόρροπη άντιμετώπι-

ση τοῦ Ἰσραὴλ, θά πρέπει νά ἀπορρίψουμε δλες τίς θεολογικές προκαταλήψεις.

Στό συμπόσιο συμμετείχαν 220 καὶ πλέον ἐκπρόσωποι ἀπό 20 χῶρες, συμπεριλαμβανομένων καὶ ἐκπροσώπων ἀπό τὴν Ἀνατολικὴν Εὐρώπη, πολλοὶ Ἀραβεῖς χριστιανοί καὶ ὅκτω ραββίνοι ἀπό τὴν Ἀνατολικὴν Γερμανία.

Τίς ἔργασίες τοῦ συμποσίου ἀνοίξει ὁ δύμτιμος καθηγητής τοῦ πανεπιστήμου Γκρόνινγκεν ('Ολλανδία), ἐνώ ὁ καθηγητής τῆς συγκριτικῆς θρησκειολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Ἀμστερνταμ καὶ πρόεδρος τοῦ συμβουλίου τῶν Ὀλλανδικῶν Ἑκκλησιῶν δρ. Ντ. Μάλντερ, τόνισε στὴν ὄμιλά του ὅτι ἡ χριστιανική ἀλλειψη ἀνοχῆς καὶ ὁ διωγμός τῶν Ἐβραίων κατά τὸ παρελθόν δέν πρέπει νά ἔχασθούν.

Τίς ἔργασίες τοῦ συμποσίου ἀκολούθησε ἡ ἑτήσια τακτική σύνοδος τοῦ Διεθνοῦς Συμβουλίου Χριστιανῶν.

Είμαστε δλοι λίγο 'Ἐβραῖοι καὶ λίγο "Ἐλληνες"

Τυφλός στά 84 χρόνια του,
διεγάλος Ἀργεντινός
συγγραφέας

Χόργε Λουΐς Μπόρχες,
μιλᾶ γιά τοὺς φιλοσοφικούς
προβληματισμούς του,
γιά τὴν Ἑλληνική
ρίζα τοῦ δυτικοῦ
πολιτισμοῦ καὶ γιά τὴν
πίκρα του σχετικά μέ
το μέλλον τῆς
στρατοκρατούμενης
πατρίδας του

Σέ συνέντευξη πού δημοσιεύτηκε
στὴν «Ἐλεύθερη Γνώμη» (16.10.
1983) εἶπε καὶ τά ἔξης:

«Ἀνέκαθεν ἐνδιαφερόμουν
γιά τούς μακρινούς πολιτισμούς.
Τὴν ἐποχή τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας αἰσθανόμουν ἡδη νά μέ τραβᾶ πάρα πολύ ἡ ἀρχαία Αἴγυπτος, ἡ Ἀνατολή. Μοῦ φαίνεται πώς γιά δλους μας (μπορεῖ νά πιστεύει κανένας ἡ νά μήν πιστεύει — ἔγώ δέν πιστεύω) ἡ Βίβλος είναι ἔνα γεγονός ούσιώδες. Ἐπειδὴ χάρη στὴ Βίβλο ὁ δυτικός πολιτισμός είναι ἡδη λίγο ἀνατολικός. Πιστεύω διτὶ ὁ πολιτισμός τῆς Ἀνατολῆς είναι καμαριένος ἀπό δύο χώρες: Ἐλλάδα καὶ Ἰσραὴλ. Ἔτσι, ἀνεξάρτητα ἀπό τό αἷμα μας, δλοι είμαστε λίγο 'Ἐβραῖοι καὶ λίγο "Ἐλληνες".

'Ἐβραία ἀστή.'

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σουρμελή 2 — 104 39, 'Αθηνα

Ύπεύθυνος σύμφωνα μέ τό νόμο

‘Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. Ιωσήφ Λόβιγγερ

Σουρμελή 2 — τηλ.: 88.39.951

Τὰ ἐνυπόγραφα δρθρα ἐκφράζουν τίς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέα τους

Τιμή φύλλου δρχ. 2

עץ חיים ריא

Δένδρον ζωῆς είναι ἡ Τορά...
(Παροιμ. 3:18)